

Lojze
Kovačič

Delavnica*

(Šola pisanja)

*... vsa pravila so začasna, vse mineva,
se menja — razen sreče pri ustvarjanju.*

Viktor B. Šklovski

Trenutno se veliko govori o jeziku. Tako je, kot da bi ljudje na lepem opazili, da govorijo že deset tisočletij. Zdaj poizkušajo dognati, kaj pomeni govoriti. Podobno je z umetnostjo, z ustvarjalnim delom. Mahoma je na odru padla stena, tista obrnjena k publiki, in pokazala se je domača delavnica: kako se dela

in odvija predstava tam zadaj med konzolami in vrvmi. Podobno je drugod: kako nastane kakšno literarno delo, podoba, ritem, podtekst... Kaj pomeni to? Smo tudi mi na lepem opazili, da delamo že vrsto tisočletij? Da večji del našega življenja — če ne kar celo — poteka v delu? Ali pa je delo izgubilo svoj mik in zdaj ga hočemo z orjaškimi poučnimi manifestacijami prikazati kot takega, snubiti zanj? Ali pa je postalo izjema in delati kratkotalo ni več mogoče? Ali pa so vsa ta razkazovanja dela naše slovo od njega? Demonstracija dela teče mimo nas in mi ga ogledujemo z obeh strani ceste, kakor drevesa na obeh bregovih reko, opazujemo ga in se dobro počutimo. Reka je v svoji smeri pretirana do vrhunca, in ker zmeraj več prihaja za njo, je tako rekoč že na začetku tu; smer je neizčrpljiva in poreklo smeri, se zdi, je za nas skorajda resnejše od njenega cilja (morja, univerzuma).

Vsak pisatelj odlično ve — ali pa mu to čas sam prinese na pladnju — kdaj in kje se mu je posrečilo tisto, o čemer si lahko reče s ponosom, ki je istoveten z njegovim delom: to sem dobro napravil. Čas je minil, težnje, metafore, podteksti itd. so že zdavnaj utonili v njem, avtor se ne spomni več, kaj je hotel s to knjigo, s to povestjo tistikrat na vsak način in po vsej sili povedati. Zdaj se mu na lepem, iz prave razdalje, v celem in od blizu pokaže, kaj je nastalo iz nje: Je še bitje ali samo mrtvo potiskana pola? Ali še tisto ni več, kar je mislil oziroma hotel misliti o njej (torej je pogo-

* To je spremno besedilo k izboru avtorjeve proze *Preseljevanja*, ki bo izšlo pri DZS. Je toliko esej, kolikor je lahko tudi beletristika.

rišče) ali pa je ostala živa, objektivna realiteta, ki priključuje — ne kakršnekoli poljubne — marveč še zmeraj samo svoje odzive, identične z lastno vrednostjo dela? To, kar pisatelj zdaj vidi, je pred njim spoznal že bralec, takrat ko je knjiga izšla in jo je prvič prebral. Avtor zdaj od vsepovsod vlačí svoja dela in začne kot za računalom na kroglice s strogim odštevanjem: tule samo novela, tamle le poglavje, drugod samo odlomek, ali odstavek ali stavek itd. Ti se svetijo iz cele knjige, ali strani, kakor dragulj, to so dobre reči; dobre nemalokrat zato, ker so ohranile podobnost z rastlinami: njihov pripravljajoči se ali sanjajoči del narave je namreč zmeraj daleč iznad njihovih namer. O če bi zdajle imel na voljo tiskarski stroj, bi nemudoma iz vsega odbranega natisnil drobno, a izborno knjižico. In ko bi jo takole držal v svoji šapi kot majhno živo bitje, svojega duha — cvet vseh nekdanjih akcij — kot neveliko, a eksplozivno jedro, bi lahko rekel sebi in vsem tistim okoli sebe: Tole je moje najboljše, tole sem jaz. (Človek bi kdaj pa kdaj najraje postal atom, majhno smrtonosno zrno.)

Tak avtor sem sam. Že dolgo mi namreč po ozadju glave hodi, da bi z nekaj najvitalnejšimi kosi dosedanjih knjig — ki jih je hvala ali žal bogu malo — napravil novo, tanko knjigo; nekakšno čitanko, sestavljeno iz različnih odlomkov časa in prostora; mogoče zbornik fragmentov in zgodb (podoben nekdanjim predhodnikom romana), ki pa bi bil homogen, saj v vseh teh drobcih končno nastopajo zmeraj isti in enaki ljudje. Moje pisanje pa je, žal, že po naravi povsem okrnjeno, fragmentarno, nedokončano. To lahko razložim z osebnimi slabostmi, pomanjkljivostmi talenta itd. Vprašanje umeti, to kardinalno vprašanje obrti, kateri si posvetil vse življenje, se prej ali slej prelevi v vprašanje moči; se pravi obrtne skrbi zmeraj izginejo za npravstvenimi, iz njune zveze šele nastaja umetnost. Zato ne jaz in najbrž nihče drug ne more napraviti tega, kar občudujemo pri starih; v najboljšem primeru to lahko samo naredimo, ne moremo pa izpolniti; kdor naredi več, kot mu je bilo dano, se ponavadi izkaže za topoumneža. Bili so časi, ko so se samo šušmarji lotevali popolnega: še ni dolgo tega. Katoličan, na primer, ki veruje v svoj zaključeni krog, ima seveda upanje, nekakšno dovoljenje za popolnost; njegov svet je popoln. Današnjemu ustvarjalcu pa pomenijo vprašanja in njihove oblike — dokler mu manjkajo odgovori na vse — samo za začasna. Zanj je mogoč edini obraz, ki ga lahko s poštenostjo nosi, v resnici le fragment.

Fragment, osnutek ali skica — ta ima vedno samo smer, nikoli pa ne konca. Fragment je izraz sveta, ki se ne zapira ali se ne more več zapreti. Fragment mi je od nekdanj pomenil zmeraj nekaj takega kot moj strah pred formalno popolnostjo, ki želi venomer prehitovati duhovno, pomenil mi je nezaupnico za vse dokončno, kar me vseskozi oklepa, da bi dosegel svojo lastno izpolnitev. Si je mogoče predstavljati Akropolo celo, si mislim, in če bi bila, ali ne bi izgubila življenje in resničnost časov, ki jih je preživela? Akropola v ruševinah je simbol otožja za nekdanjo celoto, a fragment je

nasprotno obljuba za celoto in popolnost, ki naj bi nekoč, v prihodnosti, nastopila, katere pa nikoli ne bomo osvojili, vse dotlej, dokler ne bomo dobili odgovora na vsa naša vprašanja. Pri fragmentu se najbrž podobno (kakor pravi Max Frisch) kot pri čitanju nepopolne knjige godi bralcu, da mu pride v glavo tisoč stvari, ki jih avtor ni niti enkrat omenil, čeprav ležijo dobesedno ob poti; in prav to spada k užitku branja, da bralec ves čas odkriva bogastvo svojih misli. Ostane mu občutek, da bi vse to lahko tudi sam povedal. Popolne knjige, ki jih občudujemo, niso obenem naše najljubše knjige. Biti hočejo pametnejše od nas, zato nas ne prepričajo, ne obogatijo, čeravno so tisočkrat razumnejše od nas vseh. Res je, popolne so, so pa v razglašenem razmerju z nami. Manjka jim dar dajanja. Druge, ki nas obdarjajo z mislimi, ugovori, jezo, itn., so vsaj dostopnejše, mogoče so celo edine, ki sploh vplivajo. Vodijo nas v gozd, kjer se poti izgublajo med goščavo in robidnicami, in ko si z njimi napolnimo žepe, si mislimo, da smo sadeže našli sami. Pa jih mar nismo? Najučinkovitejše v teh knjigah je namreč to, da nas nobena misel ne more tako resno prepričati in živo predreti kot ravno tista, ki je nismo spregovorili in katero smatramo za svojo zato, ker ne obstaja na papirju.

Povod, da sem začel intenzivneje razmišljati o svojem zborniku fragmentov, je bil preprost: knjiga *Sporočila v spanju — Resničnost* je v razmeroma kratkem času pošla, kot se reče. To je bil eden tistih uspehov, o katerem sleherni pisatelj sanja dan in noč; ko pride, mu seveda ne zaupa; človek se pač navadi, da svojim spodnjim glasovom, slutnjam, vražam, slepilom verjame, dejstvom pa nikakor ne. Prijatelji, znanci, neznanci so mi začeli od strani prigovarjati, naj bi poskusil, da bi delo ponovno izdali — iz preprostega razloga, ker knjiga dejansko ni več obstajala. Torej, čemu ne? Vendar mi je bilo samemu sram storiti karkoli. Mislil sem si, če je stvar dobra, si bo sama utrla svojo pot, in bal sem se (iz spodobnosti, nadutosti ali česarkoli že), da bi ji sam pomagal spet tja, odkoder je izginila. Knjige so, pravim, žive stvari, sprožajo reakcije; torej življenje si lahko, kakor moja odrasla sinova, tudi uredijo po svoje; jaz se ne bom mešal vanj. A zgodilo se je kot strela z jasnega (in zdaj sem imel bleščečo priložnost opazovati sam sebe v kaj bedni komediji), da sem nekega dne iz objestnosti ali dolgočasje po telefonu povprašal urednika, če pri založbi kaj mislijo na ponatis. In da ne bi bil preveč oseben, pohlepen na denar, domišljjav, sem se — kot v kaki povesti v tretji osebi, ker »jaz« postane »on« in se pomeša med druge ljudi — strahopetno poskril za zid neznancev, za neki časopisni članek, za knjigarniške delavce, ki so vsi od kraja želeli odgovor, ali bo knjiga na novo izšla ali ne, češ da ljudje, bralci, kupci itd. kar naprej povprašujejo po njej. Čutil sem, kako se moja pasivnost, želja, da se ne bom ničesar usodnega dotaknil, kar izteka iz mene, suši, poka, razpada v zraku; že med telefonskim pogovorom me je navdal občutek umazanosti in labilnosti. A navzlic temu sem govoril naprej v slušalko

in celo vljudno počakal na neko konzultacijo na oni strani žice, medtem ko se je v mračnem kotu telefonske celice, dobesedno nad umazano poličko z aparatom kopicil oster afront proti meni samemu. (Mislim, da samo tisti, ki resnično ljubi svoje delo, lahko odkritosrčno prizna, da je bilo to res izdajstvo. Kajti pohoditi nekaj, kar nima telesa, je gotovo najhujše, kar lahko človek stori.) No, ko pa sem čez nekaj dni dobil pismo založbe, da delo, kateremu so že prvokrat izdatno pomagali s hišnim denarjem, ne more zaradi financ iziti še drugič in da celo dvomijo, da bi knjiga še šla, ker je že pet mesecev poteklo od takrat, ko je dobila nacionalno nagrado, sem bil do konca na tleh in zraven je začel še zahrbtno lajati vame moj stari lajač: ranjeno samoljubje. To je bila kazen; ponosen bi bil nase, če bi stvar pustil tam, kjer je obtičala. Zraven sem se bil še zapletel v tole življenje akcij, ki mi že od nekdanj zaudarja po živalih in tiraniji. A zdi se, da misel na drugo izdajo navzlic moji pretirani občutljivosti ni povsila svojih listov, rasla je kljub potrnosti lepo naprej v dnevno luč, iz katere se je tudi rodila. Pričel sem, čeravno nerad — mogoče zato, da bi zaključil akcijo, ne? — razmišljati na svojem površju, da bi knjigo poslal kam drugam, kaki drugi založniški hiši. In sredi tega razmišljanja se je nekega dne prikazal moj stari fenomen — zbornik; na lepem mi je postalo jasno, da bi tole moje zadnjo knjigo prav mogoče lahko razširil z drugimi teksti, jo obogatil z novimi možnostmi in smermi raziskovanja, ji tako rekoč dodal nove plasti izraza.

Ta zamisel, ki je na lepem dobila glavo, roke, noge, sem (četudi ravno pišem novo knjigo) — zdaj pestoval noč in dan s strašanskim užitkom; a da bi o tem kaj govoril, to mi še na misel ni hodilo. Kolikokrat sem imel to vest o knjigi na koncu jezika, kadar sem sedel s prijatelji in smo se prav po kabalistično pogovarjali o literaturi, je izblebetati ne bi mogel. Iz uroka, ki sem ga dobil, da se potem ne bi uresničila ali se spremenila v saje, pepel ali kaj drugega. Koliko stvari je, ki si jih takole zinil, pa so izginile za zmeraj s tistega mesta v tebi. A kot vsi vemo, je potrebno, da nam samo kak bližnji človek (a še bolje neki daljni brat v svetu) na glas potrdi tisto, kar skrivno razsaja v nas, in že naše skrivnosti dobe urez, da privro na dan, že dobe dovoljenje, da se inavgurirajo v stvarnost.

To bratovsko vlogo je prevzel kritik Vital Klabus. Nekega dne, ko sva sedela pri malici (v bifeju kavarne Union, drugega ni bilo v bližini, morala sva tja, čeprav mi je to okolje prestilizirano in presvetlo in se mi, kot vsakemu Ljubljancu, dozdeva taka prosojnata arhitektura metanje denarja skozi okno, čeravno bi si mi isti lokal v tujem mestu mogoče zdel hudo privlačen), mi je Vital dejal, kar tako, naravno, sam od sebe, grabeč pri tem seveda povsem v neznanu (kar je bilo najboljšo od vsega), čemu ne bi izdal s ponatisom zadnje knjige tudi odlomke in novele iz prejšnjih dveh knjig, lahko bi bila celo kompleksna knjiga; kajti teme in motivi se vendar ves čas vrte okrog enih in istih ljudi in knjigi bi taka spopolnitev dala šele

celoto. Ob Vitalovih besedah se je — seveda — zableščal ves tisti skriti tempeljček v meni. Na lepem se je pretrgal čarni krog moje zaskrbljenosti (in lastne odgovornosti!). Zamisel je postala tisti hip, ko je nanjo padel tuj pogled, podoba zunaj mene, cela hiša, in možgani so mi začeli razburjeno obratovati na relaciji jaz — zunanji svet — jaz. Že sem videl meglen oris zgradbe, kemični proces spajanja, razdvajanja in vse tisto, kar spada zraven: napeta delavnost vsak dan, prava temperatura, disciplina. In v takem veselem razpoloženju sreče in razvezanosti od skrbi — ne da bi prebral eno edincato besedilo, obstajale so samo kot spomin, vonj v nosu, kot močne in decentne slikarije (ah, saj končno dobro poznam stene svoje ječe! sam si mislil) — sem odšel k Kajetanu Koviču, pesniku in uredniku Državne založbe Slovenije, ki je doslej razen ene izdala vse moje knjige. Šel sem tja zato, ker so se najina literarna pota začela skupaj ali vsaj nekolikokrat križala od 1950. leta naprej in zato, ker so si ljudje iz iste generacije kot dvojčki, preteklost jim je nekakšna skupna mati. Ničesar jim ni treba predolgo razlagati — kakor mlajšim ali starejšim od sebe — vsaka stvar, tudi šifra, ima svoja trdna tla, pa čeprav je poteklo dosti časa (ali prostora) od takrat, ko je bila še stvarnost; predmet, o katerem se pogovarjaš s svojim soočevalcem, ne naleti na jez, na odpor za njegovim čelom, ampak raste, kakor rastlina med obema. In povrh, če tvoja misel še ni izpeljana se kljub temu do kraja razumeta. In ko sem tako Koviču (hvala bogu, za zaprtimi vrati) na široko in navdušeno v vsej svoji srečni razrahljanosti pripovedoval, kar sam opisal zgoraj, se je Kovič pri priči odločil in pristal. Stvar se je premaknila z astronomsko hitrostjo . . . kakor vlak s postaje. Po Vitalu je doživela potrditev kot načrt, po Kajetanu je dobila celo težo in mik obveznosti, najbrž je sto razlag za to. Moral sem kar se da hitro domov in se lotiti dela, vse staviti na finale. (Ampak, ali ni bil to mogoče že drugi korak v izdajstvu, sem se vprašal. In ali nisem mogoče prodajal Koviču zrak, veter, nekakšne proge na obzorju?)

*Ne resničnost, ampak ideal je navaden
Henry de Montherlant*

To, kar bom povedal zdaj, ni nič novega. Vsak avtor je podobno doživel. Ni pa tega doživel samo ob svojih delih, ampak tudi ob vseh tistih, ki jih je nekoč rad bral. Ne Homer ne Balzac ne Kafka niso izjema. Ne mitološka bojevitost prvega, ne pojedine pri drugem, ne strašljiva odraslost tretjega. Ne saga na začetku ne fantastika na koncu nista ostali nedotaknjeni od našega obupa. Vendar je treba o tem govoriti natančneje. Mogoče zato, ker se človek rad muči. Mogoče, da bi uničil v sebi še tisto malo upanja, ki ga goji do svoje preteklosti in da bi čim hitreje prišel tja, na tisti rob, kjer se bo lahko bal samo še enega: niča. (Ali da bi ga vnovič obšla želja, da bi spet vse začel od začetka). Najbrž je to res vsakdo doživel tako ali drugače. Vendar je to pri moji revni zalogi opravičljivo. Sicer so mi tudi

drugi govorili o tem. Za to ni razloga, da bi se preoblačil v raševino. (Ja, drugi! Tvoje najgloblje spoznanje o samem sebi, katerega se držiš kot asket zapovedi, postane v ustih drugega zmeraj najhujša obtožba proti tebi samemu.)

Ko sem prebral prve strani prejšnjih knjig, je moje navdušenje splahnelo. Slikanico, ki ti je pri šestih letih vlivala veselje ali strah, pri osmih spregledaš — vsa ta maloumnost dobrih bitij, nekremenitost lovca, neuhodnost volka — to je smešno, ko ropotuljica, ulomek koraka. Nobenega čara, neprodinosti ni več. Konec. Zdaj je bilo isto. Bilo je podobno, kot če obiščeš kraj, v katerem si preživel otroštvo: vse, kar je bilo veliko in visoko, se je znižalo, zmanjšalo, zožilo, tisto, kar ti je nekoč zbuvalo grozo, se izkaže za neka nepomembna vrata na vogalu, prozorna minljivost se pase po vseh tehle stenah, ki so bile nekoč barvit vlak, ki je tudi vozil. Sem to napisal jaz? Tale epična okorelost prikazovanja (kraja, družbenih plasti, navad), ko da bi hotel prvič zavzeti vrh neke gore v času, ko so bili celo vsi stranski vrhovi že zdavnaj prehojeni in raziskani. Ta stavek, ki je bil sam na sebi čist in se je približal že nekemu novemu, skriteму svetu, pa so ga požrli sosednji in vsi naslednji stavki. Tole papirnato gledališče iz papirnatih figuric v tehle zgodbah. Tole nerazumevanje najbolj elementarnih reči ali tale nevarna igra s hitrimi menjavami luči nekje drugje, v katerih se vidi zmeraj več in drugače, v katerih postaja človek, prepričanje in vse, kar nam je vidno, tekoče, tekoče in nič več dokončno: zid dobi vrata (še zmeraj mora biti nekaj za njimi!), cvetlice se pokažejo v drugih barvah, granitna cesta se zmežča v ilovico. Tako lahko postane mogoče vse, moja graja nekoč je oslabela, presoja se je upognila ko bilka v vetru; kosti so se raztegnile v poljubne dolžine, misel je dobila toliko krvi, kolikor sem hotel; in človek, ki lahko postane vse, je tudi vsega sposoben. Kako sem mogel tako pisati? Itd., itd., itd.

Tako malo prostora je ostalo v preteklosti, v katerem bi lahko dihal. A upal sem celo, da bi se *nekdaj* napisano, povsem skladalo in soglašalo z resničnostjo, ki je obstajala *zdaj* v meni in okrog mene. Misli, podobe, slog, veličina spake, če hočete, ali nedolžno življenje, živa smrt, skratka vse napisano in natisnjeno nekoč v ta knjižni blok, je vzplesalo, izpuhtelo kakor roj mušic, poniknilo je v tla moje sobe; nobene gladkosti, ki jo ima celo hrbet krtače, nobene oprijemljivosti, telesnosti še tako brezkoristnega predmeta ali prazne oblike ni ostalo več ob meni; košček zemlje, pomešane s salpetrom, iz katere naj bi nekoč organsko zrasel in cvel tvoj regrat v soglasju s stvarmi okrog sebe — ali je ta sploh kdaj obstajal v kotu kakšnega zida? Vse skupaj je dobilo podobo pristrčne šale, ki smo jo v primernem razpoloženju slišali v družbi in zatem, ko jo ponovimo zunaj, izzove pri ljudeh le zadrego in pomilovanje, bol nad tvojo netaknostjo . . . Nekakšen oster vonj po ozračju, ko je literatura pomenila nekaj drugega, kakor danes, za veje iz teh tekstov in na noben žebelj zdaj pričujoče resničnosti je ne moreš

več varno pripeti. Nekoč, ko je nastal eden teh tekstov in sem ga na primer bral na literarnih večerih, je bil stvaren kakor radijsko poročilo in vsak korak zamudnikov, vsak obziren kašelj v dvorani je bil podoben zdavnaj umrli zbranosti in miru; zdaj, ko znova prebiram tekst, moti vsak korak zakasnelega njegovo zaupljivo vzvišeno in posebno razpoloženje, škrip stola, ropot avtomobila s ceste mu zavijeta vrat, resničnost sproti meče svoje ročne bombe na papir. Kako je človek počasen in čas hiter. Postavi košarico jabolk k Cézanovim *Jabolkom* in . . . (Sartre.)

Samo tisto, kar je bilo povedano najbolj ekonomično in hladno, hladno, hladno, kar je zajelo samo najbolj važno in bistveno, v čemer se je ohranilo ravnotežje med gledanjem in mišljenjem, v čemer so ostala vsa protislovja sveža — ni moglo izhlapeti, obležati kot moteč predmet sredi zdajšnjosti, umreti zgodnje smrti nesrečno rojenega spovitka, marveč je — kot z zadržano sapo v prsih, v zadržani hoji, pokonci, v koraku — obstalo in počakalo trenutka, da se vrneš. Ja, to sem dobro napisal. S počasnostjo rastline — to je njena največja prednost pred ljudmi in živalmi — sem kalil zrno, dodajal toliko in toliko kolobarjev svojemu gomolju ali toliko in toliko pečk v vsak krhelj, dokler nekoč ni pokazal svoj cvet, svojo zavest. (O tem: moj ideal pri pisanju je bil zmerom posnemati ali vsaj dohajati rastlino. Rastline niso divje: veliko prej so prišle do svoje zavesti — cveta — kakor živali ali ljudje, ki jim življenje v akcijah ne dovoljuje časa za zavest. Rastline pa cvetejo zmeraj in vedno znova in prinašajo vedno nekaj enakega; njihov duh je pluralističen in prost grozljive enotnosti človeške tiranije.)

Torej to, kar sem pisal tako, je bilo dobro. Ampak večina — recimo 98 % (95 %, tako se mi heheta moja dobra stara vest, ki se oglašča tudi tedaj, ko sebe najbolj obtožujemo in si nalagamo vse mogoče hudobije, ona pa kot naš konsekventni sogovornik odtrga z veselim prezirom masko zlega z našega obraza) — ampak večina je bila čista slama, samo-upor, samo-estetika-samo-novota za določen kraj in čas, ko smo živeli kot v velikem izolatu, zaprti od sveta, od naše evropske matice, v kateri je šel napredek in tudi razkroj svojo naravno pot in ko smo ko stari Rimljani nekoč gradili svojo hišo z akveduktom namesto s komunikacijskimi cevmi. Za nič; v mraku, ki se je gostil ob tem branju in v katerem ni bilo mogoče razločiti več ne časa ne prostora ne ljudi, me je ustavila misel, ki jo imenujem za svojo privatno rabo »nadosebno motrenje« in ki je najbrž v naravi vsakogar od nas. Kaj če se nisem motil takrat, sem se vpraševal, ko sem pisal te tekste, ampak se motim zdaj, ko jih gledam z druge plati? Iz stiske in strahu — v strahu je zmeraj nekaj, kar hoče za vsako ceno slišati, vseeno kaj, naj bo dobro ali slabo, zeleno ali strašno, samo da sliši — so mi lahko pomagali, me rešili samo bralci, ki so čitali besedila takrat, ko so izšla ali so jih po naključju vzeli v roke zdaj. Na bralca sem se zanesel več kot na kritika. Bralec je vedno *kompletnejši* uživalec umetnine, — rekel bi, da jo uživa

kot esteta, moralista, zasebnika, priča časa, kot indentifikator svojih lastnih doživetij, skratka, z glavo in aorto — kritik pa je samo *delni* bralec, ker mora hočeš nočeš zavzemati zmeraj samo eno izhodišče za svojo presojo.

Tako se je začelo moje drugo romanje, drugi povratek v preteklost, vendar v drugačni smeri, ven iz kroga; bila je to še najbolj varna in zanesljiva pot, kajti bralci si vedno to ali ono zapomnijo iz avtorjevih del, si tisto mogoče celo prisvojijo ali postane del njihovega lastnega doživetja. Šel sem torej k nemu, drugemu in zastavil vprašanje: Kaj ti je ostalo v spominu iz te in te knjige? Izhajal sem namreč iz naslednjega: naj se pisatelji še tako trudimo, da bi napravili delo, ki naj bi bilo od prve do zadnje strani umetniško intenzivno — v zavesti in spominu bralcev bo od vsega prebranega ostala zmeraj samo neka misel, neki vonj, del barve, hoja po nekem stopnišču, odlomek dialoga, opis kraja, celo oblačila, skratka, eden ali več detaljev, katerim sta pisatelj ali bralec izzvala njihov pristni, le njim lastni glas. Te malenkosti postanejo glavni ključ do opisanega sveta, monogram dela. Tako kot v življenju: od vseh silovitih doživljajev, ki smo jih preprosto nesposobni pozabiti, nam ostane samo neka vizualna podoba, glas, luč, metafora, duh kakšne sobe, zid, drevo itd. Tukaj se umetnost in življenje, učinek prikaza in prakse, ki ne moreta v celem ostati in pretrajati s človekom, enakopravna znajdeta skupaj iz oči v oči in se po intenziteti svojih moči izenačita in se skoraj združita. To je veliko za umetnost, več od nje ne smemo pričakovati, ker tudi več dati ne more.

Zgodilo pa se je tako, kot sem slutil. Moja stara prijatelja Viktor Blažič in Dane Zajc, drugi prijatelji, znanci in moja dva sinova so mi odgovarjali na vprašanja, kaj so si zapomnili ali se jim zdi dobro (v romanu *Deček in smrt*) približno takole: Tisto o spovedi na začetku, potem bedenje, pa ono, ko gre deček za nekim človekom po ulici — samo en stavek je in tisti župnik na pokopališču, pa začetek drugega dela, to je dobro do tam, ko se začne sprevod, pa tisto, ko je deček sam, in tisto, ko pride domov, epilog moraš tudi dati, ker to je zaključek vsega. Itd. Razlika je bila samo v tem, da je bil nekomu všeč samo prvi del (realni), drugemu drugi (abstraktni), jaz pa sem hotel dati prerez skozi oba. A ostanimo pri tistih situacijah, ki so jih izbrali ali menili zanje, da so dobre. Najbrž zato, sem uganil, ker se sredi medlega, ploskega, neizrazitega pripovedovanja na lepem prikaže močan del) to je usoda vseh knjig, v katerih je moč neenakomerno porazdeljena in samo tu pa tam avtor — hote ali nehote — nastopi ves); najbrž zato, ker umazane vrvi na enem in drugem koncu vežejo dober prizor, da ta tako rekoč stoji na njih; ali drugače povedano, ker se kot sredi neizmerne puščave naenkrat na obzorju prikaže stolp, hrib, vertikala. Vsak prostor hočemo osvojiti in napolniti z močnimi doživetji, slabotni prostori so samo hodniki, ki služijo za povezavo. Torej odstrani hodnike, izbriši ravnino, tj. horizontalo in že ne bo več obstajala vertikala v vsej svoji premoči in osamljeni neodvisnosti, povesi, odsekaj, odstrizi umazane vrvi in čista reč bo padla;

izloči ovinek v goščavi, ki je nekakšna priprava za pogled na panoramo in perspektiva bo izginila, geometrija se bo skrčila, izpusti plosko pripoved in z nosom boš trčil naravnost v sloviti prizor, ne da bi vedel, kako in v kakšno družbo si zašel. Vse, kar je pred in po edinstvenem in svojevrstnem v knjigi, je kakor prosti veter v zraku; na ničesar še ni zadel, nikamor še ni prišel. To breztežnost pa moč rabi.

Torej, razen tega, da sem zvedel, kako nekatere stvari »še zmeraj delujejo«, sem bil v vlogi sestavljavca te knjige na istem kot na začetku. Pravzaprav na slabšem: nekoč, ko te knjige nisem jemal za mar, mi je bila v glavi kot kristalno čista luč. Zdaj sem imel sicer nit za labirint v rokah, ampak ta nit je bila analitične sorte, imela je polno vozlov tam, kjer se je raztrgala in je bila na novo zvezana. In da bi stvar postala še bolj čudna, sem se nehote znašel v pustolovščini, v kateri sem na lepem začutil, da bom lahko izgubil vse, tudi najboljši stavek (tisti, ki sem ga z muko ali z navdihom napisal) in mi je bil kot molitev, v katero sem srečno zmolil svoje želje. Pustolovščine sta se lotila moja sinova — bilo je podobno prostemu anketiranju med njunimi dvajsetletnimi tovariši, ki so brali moje stvari — sam tega ne bi zmož, preveč energije bi terjalo zaseben podvig. Sinova sta mi potem sama od sebe povedala svoje mnenje, seveda, ker sem tudi sam pomalem vrtal vanju. Pokazal se je tako imenovani faktor indentifikacije med mojo mentalno in izkušensko starostjo nekdanj in njihovo recipročno zrelostjo zdaj: 20—25-letnim fantom je bilo od vsega najbolj pri srcu tisto, kar sem napisal nekoč v enaki starosti (in se mi danes zdi skrajno slabo), medtem ko je petintridesetletnikom najbolj ugajalo tisto delo, ki sem ga napisal v približno istih letih. Konstanta in kontinuiteta nekega starostnega obdobja dveh različnih generacij (od 1953. do 1973. leta) je torej ostala zaprta in zaključena kakor jajce.

V tej vročici je pomenilo to spoznanje samo en udarec več od strani. Kako malo je in kako redke so stvari, ki so mi do tega trenutka — zunaj vseh svojih starostnih, razvojnih konic, grimas, form itd. — prinesle skozi življenje svojo estetiko in svojo skrivnost docela neokrnjeno. Tako. Resničnost hoče biti zmeraj občutena kot gibanje bilk na travniku, kot sapa, ki jo vdihavamo. Pečina je samo za tistega, kdor je ne čuti in ne vdihava; ta naj si kar razbije glavo na njej.

Kaj naj storim? Najbolje bi bilo vse spustiti iz rok, vse napisano zakopati, prepustiti času, da nanese nanj še več časa, da ga zglođa do belega, in potem bi nekoč kdo — a ta nekoč, po vseh mojih žuželjih predvidevanjih ne bo nikoli nastopil — s tujim pogledom in stvarnejšim občutkom od mojega izbrskal spod ruševin tiste odlomke in boljše kose, ki bi bili še sposobni dihati človeški zrak prihodnosti, izzvati iz ljudi kot iz inštrumentov, še kak nizek ton. (Tako mislimo vsi o svojih tihih urah. Vsak izmed nas bi hotem biti med ljudmi, kakor med sodobniki, ko bo že dolgo mrtev. A če

bi vedeli, koliko prostora bo v prihodnosti, bi bili zagotovo manj obupani nad svojo sedanostjo in tudi preteklostjo.)

Toda ali naj prepustim v tem stanju odbiranje komu drugemu? Ne, taka delitev dela se mi je zdela od nekdaj neokusna, podobno je zbiranju zapuščine še za živa. Svojo vrečo moraš razvezati in prebrskati sam. Da bi delo naložil prijateljem, katerim zaupam, bi me bilo sram, da bi tratili čas s tem; in naposled, kazalo bi, kot da jih najemam v službo. Najbolj pa se bojim okusa izvedencev domače literature (le redke čislam med njimi, a ti so briljanti), okusa, katerega nikoli nisem prenesel in s katerim sem iz leta v leto bolj v notranjem sporu. Kakšna čudna klima veje od njih: duh po aseptiki, devištvu, arheologiji, duh po času, ki je obstal (do česar imajo pravico le zaljubljeni med slovesom in svidenjem), po šopkih rož in svečnikih na mizici, ki ti jo pripravijo za literarni večer, ko si se pripeljal z avtobusom ali na motorju in nosiš v polivinilasti aktovki novi tekst, ki s svojo vsebino podere vse peščene ure naokrog in napravi zmedo med poslušalstvom, kot pes, ki je skočil med keglje?

Moram to napraviti? Kdo me neki sili? Častihlepnost, dana beseda, denar, ki ga potrebujem za življenje, moja obsedenost? Vsak si lahko iz razgrnjenega izbere najljubše, jaz vzamem vse.

Intermezzo

Najbrž je pisati o pisanju še najbolj podobno dnevniku. Tu kakor tam se namreč dan za dnem kakor v življenju ponavljajo iste nadloge in obsedenosti, ki jih je nemogoče razkrinkati, kakor je nemogoče razgaliti svoje lastne kosti. Te obsesije so lahko same po sebi največkrat nezanimive, vendar napravijo iz zapisovalca določenega in svojevrstnega človeka; zato deluje tisti, ki se jih otrese, malodane ko ugašen. Mogoče, da je v poročanju o težavah in krčih, iz katerih je nastala knjiga — ta roj črk, ki imajo kakor mravlje nekje svoje lastno, skrivno domovanje — več skrivnosti kot v opisovanju še tako osebnostne ljubezni. Pri pisanju je človek do kraja angažiran, v prvi vrsti možgansko, da je zanimivo, že ko mu uspe pokazati, kako daleč je nameraval spraviti snov od stanja, v katerega naj bi bila spremenjena; vse, kar se zatem na zunaj producira kot izdelek, je nemalokrat samo še esenca, mit, pesnitev njegovega hotenja. Zato, se mi zdi, kadar govorim o ustvarjalnem delu, da govorim o najbolj osebni in najbolj učinkoviti religiji med vsemi religijami; v njej si smeš in moreš *sam* sebi nenehno nalagati pokoro.

Če bi bil človek celota in bi to celoto vseskozi občutil, bi to bilo prekletstvo in seveda edino, kar je želja vredno v življenju. Razbremenjen je za to tisti hip, ko zavestno zaživi samo en del tega kroga, en impulz, en ritem — npr. da se mu v življenju prikazujejo sami orjaki ali sami pritlikavci ali da je vseskozi prekucuh ali cinik ali podložnik. V teh in podobnih

ritmih živi človek zmeraj le znotraj družbe, kot da je to edina možnost in oblika, ne pa da so še druge, drugačne, motnejše, nepreglednejše, a bogatejše — živeti sam v sebi in sam s sabo. Tale spis, ki sem ga pretenciozno označil za šolo (svojega) pisanja, bi bil zato povsem neraben, če ne bi vložil vanj nekaj tistih pglavitnih linij svoje avtobiografije — borba z njimi je tako nujna in brezupna kot njihova trdovratnost — ki ležijo v temi spodnjih regionov in so se pomešale s tistimi na površju ali vzšle celo med tiskane stranice knjige. Vse, kar sem pod lastno kontrolo in cenzuro, v osamljenem prizadevanju vseh svojih sil, v spanju in bedenju kdajkoli sprejel vase, prebavil v sebi — kemično, arhitektonsko, umetniško — je moje, vse drugo ogromno in brezmejno, kar je na žalost obležalo zunaj, je ostalo tudi zame prazna lupina; o tem imam samo nekaj malega vedenja in informacij, moje pa ni; z vsakomer je tako. Spis bi bil nepopoln tudi zato, ker vseskozi opisujem le sebe, pač iz razloga, ker mislim, da se imam (če se imam) zmeraj na dosegu rok in ker je moje naravno prepričanje, da je nemogoče in neresnično pisati o kateremkoli drugem človeku, o njegovi neznani podobi sveta, ki jo nosi v sebi; to lahko stori vsak samo sam zase. Na ta način bo podoba sveta ali konglomerat slógov, se mi zdi, postal razumljivejši in ga ne bo treba postavljati v nove pregrade.

PRVI POLOŽAJI, PODOBE, LINIJE, BARVE

Otrok živi v svetlobi. Rjava, siva, čisto bela, modra, bleščeče rumena, nato črna.

Zunaj. Kadarkoli sem zaslišal, da je kdo umrl, ki sem ga poznal in mi je bil pri srcu, se mi je vedno prikazalo, kot da je zapustil svet neke velike sive kamnite luknje, po kateri tekajo sem in tja črne pike, katerih ena je bil nekoč tudi sam.

Ta podoba je moja prva podoba sveta. Temne postave mojih (staršev ali sorojencev) so me vzdignile, da sem naenkrat izgubil pol sebe in prišel čisto zraven k tistemu slepeče svetlemu, hladnemu, hudo razkitemu, kar je kdaj pa kdaj z dolgim in belim zaplapolalo proti meni in hotelo odnesti tisto, na čemer sem ležal. Spočetka pred tem koncentratom zraka in svetlobe ni bilo nič. Potem pa se je v nasprotju od rjavega, v katerem sem ves čas bil, — prikazalo nekaj strašno sivega: ogromna, globoka, oglata trda jama s temnimi marogami (ki so ležale zgoraj ali spodaj) in majhne, črne, smešne pike, ki so se usule od ene in druge strani, krožeč in tekajoč vsak sebi drobcenih krogel in majcenih okončin; te so se tresle, kot da tlačijo sivo trdoto pod seboj, čeprav niso šle k temnim marogam navzgor, ampak so se selile križemkražem nad ali pod črnimi linijami eni na lepem tako svetleči od spredaj, da so bili podobni temle zraven mene. Smejal sem se jim in gledal v velike sive krogle svojih zraven, ki so ves čas veselo vpili *Bubi! Bubi!* Ta glas je kar padal vame, pomenil je mene in ničesar drugega ne v sivem

ne v rjavem. Obračal sem vrh svoje široke teže tja, kjer so kazali v prozorno temo, na motno pego sredi jasnih oblik. V tem odsevu in za padajočo odprtino so se prikazale še mnogo manjše pike od tistih prej, pisane, svetle, številnejše. Šle so drugače po temnem robu, ustavile so se na miru in niso šle več naprej ali so se vzdignile ena na drugo, da so postale tako velike pod črnimi štirikotniki kakor ostale pike. Vlekle so nekaj dolgega za seboj, kar se je ločevalo od njih ali stale druga proti drugi in hitro mahale s svojimi zgornjimi konci.

To je bilo seveda okno, kamor so me nosili, zmerom odprto in obdano od vetra in zraka, skozenj sem videl ulico s širokimi pločniki in tramvajskimi kretnicami, visoki zid Kunstmuseuma s fronto slepih oken, ljudi in pisano oblečene otroke, ki so šli s psi na sprehod. Te pisane otroške pike so mi bile najbolj blizu, čutil sem sorodniško nagnjenje do njih, slutil v vsej svoji široki teži, da bom nekako kmalu dospel mednje. (Kasneje, star deset let, sem videl neko oljnato sliko ob pustu, na kateri so po stopnicah stali dečki, majhni kralji, kardinali, škofje, papeži; ali zaradi živih barv ali sivih zidov, a takoj sem jih poistovetil s tistimi otroki okrog muzeja. Po sliki sem nekako uganil, kot da bi od neke določene starosti, leto za letom, postali odrasli dostojanstveniki manjši, podobni otrokom, kot da bi nekako ritensko pretekli vse stopnice, po katerih so se nekoč s takim ponosom povzpeli. Časti in dostojanstva so jim ostala v oblačilih, žezlih, kronah od prej, postali so le 6—8 let stari dečki, vendar so bili videti najmodrejši in najbolj izkušeni. Najstarejši kralj je bil najmanjši; bili so na sploh samo mali papeži; škofje so gledali na kardinale, kardinali pa na papeže od zgoraj navzdol. Tako si res noben otrok ni mogel več zaželeti, da bi postal kaj velikega. To bi bilo res dobro, si mislim zdaj; zgodovina bi izgubila zaradi njihove starosti pomen. Imeli bi občutek, da so se vsi dosežki v tristo letih odigrali med insektom podobnimi bitji in preteklost bi imela srečo, da bi končno postala pregledna.) Kasneje sem videl okolico z okna čedalje določeneje: pridružil se ji je izvesek urarja — velika lesena žepna ura ob oknu — golobje na njej, in pod podoknikom električne žice s spojkami, ogromna pajčevina, ki se je omamno tresla in izginjala v prazno sivino, nato podolgovati in od rogov naježeni tramvaj, ki je šel pod žicami neslišno in brez šuma, ko kakšna siva odeja. V njem so, kot sem videl, sedeli ljudje drug drugemu v naročju, namesto da bi hodili, ko so to znali. Kjerkoli sem pozneje stanoval v Baslu ali Ljubljani, kjer so se pod oknom vozili ali srečavali tramvaji — se mi je zdelo, da sem znova v svoji rojstni hiši na starem Elizabetplatzu. Tramvaji — poleg motorjev s prikolicami in starih taksijev — so postali zame tako živi in domači, kakor so bili najbrž nekoč starim koleslji in kočije.

To je bilo torej zunaj in od tam je z uličnim hrumom prihajal tudi veter. Imel je različne glasove, cvileče, jokave, hrumeče, tihe — malo je bilo tonov, katerih bi ne bil sposoben. Njegovi sunki, ki sem jih prejemal od vseh strani, so učinkovali zelo telesno, trzajoče. Bil je neviden, ampak gibanje, ki ga je dajal zavesam, svetilki na stropu, rožam, so ga prikazovali in v to prikazen, ki je bila večkratna, me je hotel vsesati.

To zgodbo moram zdaj nadaljevati, jo prenesti noter, v sobo. Zdi se mi namreč, da je tam izvor vsega, kar se je pozneje vedno znova in do neznosti enako ponavljalo. Mogoče posegam v neznano in moja rešitev ne bo resna, ker pač nisem strokovnjak. Vendar neznano je navsezadnje edini kraj za spraševanje, razmišljanje, obup. Mogoče pa bom — kar je še huje — padel nazaj v literaturo, ker si pač literarne kvalitete ne morem kar tako izbiti iz zavesti — in bom s temi in prihodnjimi vrsticami izpolnjeval samo njeno načelo: najti več, kot se je izgubilo.

Znotraj je bilo zmeraj vse rjavo, temno, odrezano, tiho. Na vrhu belega se je zdelo, da sem zmeraj nekaj novega, kajti velike sence, goste, temne postave so se venomer od zgoraj ali od strani nagibale čez pleteni obroček k moji široki teži spodaj. To se je ponavljalo, hotele so trčiti obme, moral sem tisto, s čimer sem gledal, ves čas potegovati skupaj. Ko se je končno prikazalo iz mraka nekaj belega z zlatastim bleskom na vrhu, sem začutil gibanje po vsem nevidnem središču. Pojava je bila tako blizu, najljubši kos mene, a se je stalno odtrgovala; začarano samostojna, prožna, boleča prosta se je oddaljevala, se manjšala s svojo belo prazno stranjo; ali se večala . . . večala s svojo pisano sprednjo površino (zlato, rdeče, belo) proti moji košari (katero sem občutil kot podaljšek svojega telesa), zmeraj zraven mene, vendar previsoko in predaleč, seleč se vnovič naokrog po rjavem, namesto da bi ostala z menoj na belem pod modrim, ko bi to morala ves čas biti. Zlasti blesk na vrhu ali belo v mraku — tam je bilo topleje in bolj domače. Podobna barva na nečem rdečem, dokler nisem odkril, da to ni njena prikazen (bilo je pletenje iz rumene volne, ki je ležalo na blazinjaku), je bila ona, in čeprav v čedalje bolj okamenelem, ploskovitem, tišjem položaju, kakor pa sem je bil vaju, sem se pogovarjal z njo in se čutil zavarovanega od nje; tičala je kot drugo bolj zaščiteno telo v mojem prvem. Njeno belo (haljo) sem zamenjal za zaveso, ki se je v vetru pomolila proti meni. Zaznal sem jo po dolgi stvari (roke), a ne samo po obliki in barvi, ampak tudi kako me je prijemala z njimi; bile so del moje kože in mojega telesa, nič tujega ni bilo ob njihovem dotiku z mano, razen včasih, ko se je nagrbančila; takrat so bile bodeče (prsti), raskave (dlani), koničaste (nohti). Čutil sem njeno bližino, ko je prihajala, tudi če sem bil obrnjen, ali pa je bilo vse črno naokrog. Zrak je vrvel od nje, prijetno ali neprijetno, kajti ona je imela med vsemi oblast in pravico nad mano. Včasih je bilo to gibanje zraka milo, včasih naperjeno proti meni osorno, ostro ko ost, mrzlo ko veter (bilo je njeno začudenje, strah ali jeza nad grabežljivostjo in iznajdljivostjo mladiča. Vse to — ekstaza, sreča, prekletstvo, začetki melanholije — je bilo v agregatnem stanju; žareli so samo bežni prividi bele postave, njena neomejena zasenčenost, podobno kot pri hitrem listanju knjige s podobami. Zakaj je žarela? Zakaj je bila neomejena? Najbrž zato, ker so bile njene kretnje in drže postavljene v red, v absoluten proces tehtnih vsakdanjih opravil. (To je še najbolj podobno sanjam. Zamišljam si realističen kip, ustvarjen v popolni

treznosti dneva, kako stoji sredi najgloblje teme. Z žepno svetilko ga razsvetlujemo, del za delom — najprej npr. noge, potem haljo, ki pada v gubah čez kolena kipa, zatem usta, konice prstov na roki, obrvno kost: soha postane abstraktna, strašna, sanjska. Take so more, dobra umetnost in najbrž so take tudi podobe resničnosti v očeh spovitka.)

Okrog svoje velike košare sem zagledal na lepem dosti palic, ki so štrlele navpično in vodoravno. Obdajale so nekaj okroglega in daleč za tem je stalo nekaj belega, visokega, mirnega; v to sem začel verovati, kakor stari Žid v šotor s skrinjo zaveze. Palice so imele bunkasto urezane tace, podobne živalskim. Včasih, ko sem bil dolgo sam, ko v glavnem stanu tišine, fetus pod stropom, ki se je približeval in oddaljeval, so se temno nabrazdane tace premaknile: z mehkega, marogastega in rdečega so stopile na gladko, svetleče se, škripajoče proti košari. Potopil sem se s trebuhom v belo in mehko pod sabo in se začel dreti, moji glasovi, ki so me trgali, so šli čez palice (stole) in okroglo (mizo) in naenkrat je tisto visoko in belo (vrata) skočilo proti njim. V majhni temi, ki je nastala za njo in v kateri so bili poskriti vsi, so se prikazale znane krogle s temnimi ščetinami dlak na sebi. Kakšenkrat sta se prikazali dve, z dolgimi, gostimi, črnimi nitkami okrog sebe, ena višja in debelejša od druge, ki je bila tanjša in nižja. Kaj sta bili? Debelejšo sem gledal rajši kot dolgo, golo, temno poprogano kroglo. Vendar ni bila tako blizu kot najboljša, mali rdeči ovoid z zlatastim bleskom, ki je letel proti meni z glasom, podoben mojemu.

Vse drugo v rjavi sobi se je nekako spoprijemalo, dotikalo, veččasto in metuljasto, frlelo je med brnežom navzgor, se spuščalo s stropa, se izdvajalo od strani, plavalo v nekakšnih počasnih, svetlečih črnih elipsah mimo mene, se skrivalo pod mano, vse spet tako kot pri sumaričnem listanju knjige s podobami iz različnih časov in svetov, ki se mešajo med seboj (Venere, Ariadne, golobje, psi, Andromene, školjke, labodi, kače, Ceres). Stolom in mizi se je kmalu pridružilo nekaj svetlo rjavega. Prihajalo je od zgoraj navzdol in bilo je vedno bolj široko in tiho. Imelo je dolgo zlato črto pod stropom in v sebi skrite temno zelene zlataste maroge, lepe liste, tanke šibe, kar je pomenilo nekakšno divje, motno prepletено rešetko, ki sem jo rad gledal. Zatem je prišla od strani temno rjava in izbočena prikazen s krogli, podobnimi pernatim kepam (golobom), in ta prikazen se je razširila tako, da je zaštrlela proti meni naprej in nazaj. Tiho je slonela in me gledala s čedalje večjim očesom. To je bilo prozorno in svetlikajoče se, veliko prijazneje od izbočene trdote okrog nje, celo bolj veselo in smešno. V njej so se premikali različni prizori in pege obrazov. Postalo je kmalu široko, z mnogimi kosi enakega odbleska na sebi in spodaj je imela nekakšne noge ali vratove v črnih kroglih. Bila je glavna stvar poleg nje. Ta jo je kar na lepem razkrila — znala je razbiti odsevajoči obraz na dva dela — bil sem ves iz sebe od strahu in presenečenja, da si je naredila kaj hudega in kako zlahka je izvotlila glavo in pokazala njeno notranjost; ta je bila taka, da se je moralo

ono samo sebe ustrašiti. Tega razpolavljanja sem se hotel priučiti še sam, poskušal sem na svojem obrazu. Iz njega je jemala *ona* različno velike in majhne kose, ki so se vesili in jo zakrivali, in ko je povlekla svetleče strani skupaj, je dobil orjaš (omara) spet svoj rjavi obraz od prej, ne da bi se kaj spremenil, le malo ga je bolelo v kroglah zgoraj.

Potem je na lepem rjava soba izginila. Ne vem, kako se je to zgodilo. Je zdrknila v tla? Je šla v zid? Ko me je mama vzdignila in odnesla po različnih svetlobah skozi bela vrata v temni, umazani »Pelzzimmer« (krznarsko delavnico), polno dlak in kož, se zidovi v njej niso hoteli spremeniti v tiste gladke, tobačno rjave stene prve sobe. Začel sem se dreti kot nor in se metati z vsem, kar sem imel po mami. Pritekli so drugi od vsepovsod, da bi me umirili. Potem sem nekoč sam sredi belega dne začel iskati — drsajoč po rokah in nogah od vrat do vrat — rjavo sobo, v kateri sem se ves čas videl, s tistim okroglim sredi nje, z lučjo v cofih, s stekleno omaro in košaro pri oknu, vendar je nisem dobil nikjer. Pod vrati so se pokazale rjave črte, odmaknile so se same od sebe ali sem jih odrinil z glavo, a za njimi je bila vedno ista črno lisasta globel krznarske delavnice. Naenkrat sem zagledal na tleh svoje roke, okrog njih plavo volno; tam je stalo okno in nekaj temnega, eno proti drugemu in še nekaj železnega, s česar je visela bela rjuha. Prešinilo me je, prostor sem spoznal, soba je bila tukaj. A spet je nisem našel. Bilo je nerazumljivo, kajti zunaj, pri vežnih vratih sem videl iz vozička visoko nad seboj leseno uro ob oknu; pomirila me je in začel sem od veselja mahati z rokami; ampak v hiši je ni bilo, kot da bi bila ta znotraj narejena drugače, iz nekakšne goste sive meglene preje.

Toda nekega dne — znal sem že sam hoditi, to vem — sem se mahoma znašel sredi nje. Neka vrata so se odprla sama od sebe (tega se dobro spominjam), skozi se je ulila svetlo rjava svetloba. Prekoračil sem prag in stal naenkrat sredi rjave sobe — velika okrogla miza je bila tam pred mano, omara, luč v cofih, visoki stoli s krempljastimi tacami, majhna peč ob vratih. Stene so kar plavale od nestvarnosti s svojimi presvetlimi slikami na sebi, iz široke steklene omare me je gledalo, čudno, na stotine enakih rumenih knjig. Bilo je prelepo. Zlezel sem na stol, da bi si od blizu ogledal okroglo empirsko mizo, pokrita je bila z dobro znanim prtom, z vkvačkanimi debelimi, zelenimi, modrimi, rdečimi, rumenimi rožami in polna res. Stopil sem na blazinjak in odmaknil slike (gore, zeleni travniki), da bi videl, kaj je za njimi. Zrak je bil čist kakor voda. Zunaj je stal muzej in mali park. Bila je to moja, moja soba. V kotu pod oknom, v košari, v kateri sem nekoč ležal in katero sem še pri priči stekel gledat, so bile zložene oprane rjuhe in drugo perilo. Nekoč je košara stala bolj visoko. Oprijel sem se roba, zlezel vanjo in obležal s hrptom na hladnih rjuhah, kot nekoč, nedolgo pred tem. Strop je bil še vedno bel, imel je zlato črto. Soba z naslikanim trsjem, cvetovi in podolgovatimi listi je bila lepa kakor grad. Cvilil sem od veselja in sreče, metal in sukal hrbet po perilu, da sem lahko videl svoje noge v čevljih, kako vozijo kolo po zraku. Potem sem naenkrat zapazil mamo.

Prišla je, da bi me odpeljala. Nisem maral ven. Hotela me je pobrati iz košare. Pri tem se je morala globoko skloniti navzdol. Še neka ženska je bila zraven, v črni obleki. Še nikoli je nisem videl. Je bila služkinja? Nismo imeli služkinje. Je prišla po stopnicah? Tudi ona se je sklonila, a da bi me poljubila. Jokal sem. Hotel sem mamò nekaj prositi. (No, kaj? Najbrž, da bi naredila tako, da bi bil spet dojenček.) Odvlekla me je za roko ven in zaprla vrata. Nikoli več nisem videl ne tiste ženske ne rjave sobe.

(Prihodnjic: Simboli, Delavnica, Basel, Sporadi, Monolog)

ADA
ŠKERL

Pesmi

ŽIVLJENJE... Življenje, iz temè v temò odmerjen čas
in vmes so ure, dnevi in minute
in vmes poletja so, jeseni, mrak in mraz,
požirek radosti, noči prečute.

Mordà spoznaš še razumevanja tišino,
kadàr nekje globoko v tebi zaskeli,
ko bridko nebogljen si s svojo bolečino,
kadàr trpljenje zadnjo solzo izsuši.

In to je tudi vse, a je neprecenljivo.
Vse drugo so besede prazne, toliko besed!
Vse drugo fraze so, ki le norčujejo igrivo
se iz človeka. Le besede, koliko besed!

Lojze
Kovačič

Delavnica (Šola pisanja)

(Nadaljevanje)

Simboli

Simboli množice in posameznikov so skupnosti, ki jih ne sestavljajo ljudje, pa so vendar množice in individui. To so gozd in dež, pesek in morje, kamenje in ogenj, zrno in veter itd. V njih so vsebovane tako množice kot posamezniki, in čeprav ne spominjajo na človeške skupnosti, jih vendar simbolično zastopajo v mitih in sanjah, v govoru in pesmi.

Celo narode, kot pravi nemški pisatelj Elias Canetti — v reduciranem in poenostavljenem smislu nadomeščajo simboli.

Gore: njihova težka dostopnost kot njihova trdnost vlivajo občutek varnosti; to, da jih vidiš od vsepovsod, daje takim razgledom nekaj sakralnega. V svojih vrhovih, zgoraj med seboj ločenih, visijo navzdol kot eno samo orjaško, strnjeno telo. So tudi v resnici telo, in to telo lahko postane dežela sama. Švica — dežela, kjer smo živeli in v kateri govorijo številne jezike, ima množico kantonov, različne socialne sestave, v zgodovinskem spominu pa ohranjene vojne in verska nasprotja — ima pa hkrati za vse Švicarje tudi en sam skupen množični simbol: Alpe. (Obrambni načrt Švice iz zadnjih dveh vojn je na nenavaden način prinesel enačaj med narodom in gorsko verigo. Vso deželo naj bi izpraznili v primeru vojne. Vojska bi se umaknila na gorske grebene in se od tam bojevala naprej. Narod bi bil žrtvovan. Vendar bi armada v gorah še vedno predstavljala Švico in množični simbol naroda bi postal tako dežela sama.) Za Angleže je skupni simbol *morje*, za Francoze *revolucija*, za nas so to najbrž prav tako *hribi* kot *gozdovi*. *Ogenj* je prispodoba tako za skupnost kot za posameznika; je simbol vojne ali sonca, to ni pomembno; važno je, da je zmeraj enak, naj bo velik ali majhen, povsod nastane hitro in grabi okrog sebe; je večkrat, rušilen, ima sovražnike, ugasne: učinkuje kakor da živi in tako tudi ravnamo z njim.

Žitno zrno: skupaj sejano, skupaj zraslo v klas (nobena bilka ne more od druge stran), skupaj požeto in odpeljano, skupaj zmleto in spravljeno: to je najbrž simbol skupne usode, skupne smrti, a prav tako prisposodba podložništva kot enakopravnosti. *Kupi zloženega kamenja* — v stari obliki je stal vsak kamen za posameznega človeka. Čim manj razumemo navzočnost kupa, čim dlje je izvor kamna in čim daljše so bile poti do njega, temveč je bilo treba ljudi, ki so ga zlagali in tem močnejši je vtis večnostne prisposobe trdnega, ki jo zapušča v nas. *Dež* — to so neštete kaplje, ki jih vidimo in po njih določamo njegovo smer; v vseh jezikih govore o njem, da pada. Vse druge smeri, kar jih človek pozna, so postranske, kajti nobena ne naredi na nas večjega vtisa od padca. Je nekaj, česar se najbolj bojimo in pred čimer se v življenju najbolj zavarujemo. *Veter* — v vseh mitologijah nastopajo vetrovi skupaj in tudi živijo skupaj v enem kraju. Imenujejo jih tudi pevce zraka. Podobnost med dihanjem in vetrom dokazuje, kako zgoščeno ga občutimo: ima namreč koncentriranost diha. A prav zaradi svoje nevidnosti je pripraven, da zastopa nevidno množico (mrtve). Podoben je duhovom, ki pridrijo, ko divja horda, ali duhovom, ki hite v brezglavem begu. *Pesek* — to je golota, po svojih zrcih simbol majhnosti, v razmerjih puščave prisposodba enoličnosti in brezkončnosti. Potem so še *voda*, *oblaki*, *zvezde* ... vsaka stvar, tudi tista, ki smo jo napravili sami, je lahko simbol za karkoli ...

Ljudje takó simbolizirajo vse; in ljudje se primerjajo z vsem, nikoli pa ne z ljudmi, človek ne s človekom. (Najbrž bi moralo obstajati na svetu kako bitje, ki bi bilo za toliko sil iznad nas, da bi prisposodo za svoje obsedenosti iskali tudi med nami).

Simboli stopajo od zunaj v nas — nekako ne zrastejo iz nas samih. V resnici je namreč naše življenje veliko bolj naravno in zapleteno od teh vase zaprtih kristalov. Človek je stalno na lovu in sledi za simboli — za nečim, kar bi na zunaj zastopalo tisto, kar ravsaja v njem. Že črke našega lastnega imena imajo za nas silovito magijo, kot bi bil svet sestavljen iz njih. (In kaj bi bil svet brez imen?) Svoje tegobe, muke, poraze, svoja odrekanja v imenu česarkoli, svojo zapisanost smrti, časti, vrlinam, narodu, boju itd. bi radi videli zunaj, namesto sebe bi radi videli bleščeč ogenj, žitno polje v preprostem plesu, drevo — viharnik, okrog katerega bi lahko krožili, dež, ki bi nas oblival, da bi ga čutili, vohali, slišali njegov šum, ledeno goro na obzorju ... Stresemo se od prijetne mrščavice, rečemo si: to je *tisto*, ali ... to sem *jaz*. Mogoče pa se drugače ne bi našli? Potrebujemo simbole, podobe, preobleke, basni, močne besede (ki jih ni več). Besedo »Bog« uporabljamo samo zategadelj, kjer je bila v njej nekoč moč. Moč ima tudi brutalna psovka, vendar ta že vse bolj medli.

Tako so simboli, simboli naroda ali posameznika neke vrste religija, kot katerakoli druga, ki se ji brez odpora uklanjamo.

Mama in oče, to sta bila tiste vrste par, o katerem vsak pri priči ugotovi, »da nista za skupaj«, v nasprotju s tistim, ob katerem vzkliknemo pri prvem pogledu »ta dva sta se pa našla«. Ne po rokah, ne po nogah, ne po obrazih in držah telesa, ki sta bila samo za vsakega posebej od njiju, ne po načinu dela, ne po odrekanih, ne po strastnosti nista klicala drug po drugem ne terjala drug od drugega prilagajanja, celoto ali podrejanja: bila sta samo dva v stalnem spopadu med seboj, vsak zase čudno telesno osamljena, skupaj enolična in dolgočasna. Razlikovala sta se bolj kot ogenj in voda — ta dva sta si navsezadnje v enakopravnem sovraštvu — razlikovala sta se po skladnem nesoglasju med seboj — kakor gozd in morje. *Gozd* stoji zakoreninjen in zamejen, drevo je enako drevesu po svojih paralelah in vertikalah, kljub razločkom v velikosti so si med seboj podobna; stojijo mirno, ravna, zvesta, ko vojska, nikamor ne morejo iti, nikamor bežati, a če morajo odstopiti ped svojih tal, padejo ko v enem kosu. *Morje* ima več plasti, je osorno, brezobzirno, v gibanju njegovih valov je večkratnost, različnost in nerazdružnost; reke, tokovi, oblaki, vode vseh vrst se zlivajo vanj, ne da bi se morje zaradi tega zvečalo; lahko se jezi, grozi, je potrpežljivo, vendar nikoli ne spi in nikoli ne izgine, zmeraj je bilo tukaj in tudi zmeraj bo. Njegova skrivnost ni v nenadnih viharjih ali stalni navzočnosti, ampak v njegovi *globini*, v vsebini pod seboj (v obilju rastlin, množini živali). Skrivnost gozda pa je *zgoraj* v krošnjah: te so dosegljive, lahko splezamo nanje, si nabereмо sadeže, tam smo nekoč živel — gozd raste zmeraj zgoraj. Gozd in morje se gledata: dva tuja planeta. Bolj jedrnate razlike, kot je med njima, se ne da povedati. Ampak vejo ali krošnjo, ki smo jo utrgali v gozdu in prinesli na plano, kjer šibko in skrčeno zamre, vodo, ki smo jo z roko zajeli iz morja in ki nam odteka v posamičnih in samotnih kapljah z dlani — ta majhnost in posamičnost ima v sebi nekaj nezavednega in to je tisto, kar vzbuja v opazovalcu sočutje. In natanko to sta bila onadva.

Oče in mama skupaj — to je bilo le težko razumeti; bilo je podobno nenavadni mešanici, nečemu brez stalnosti, brez svojega enotnega jezika ali prostora. Podobna Židom, katerih prvo *romanje* — selitev iz Egipta — se je zatem z neprijetno sorazmernostjo ponavljalo v vsej njihovi zgodovini. To je bil začetek zgodbe obeh, kot je bil to začetek zgodbe pri Židih. Štirideset let se — njihovemu praočetu je bilo oznanjeno, da se bodo razmnožili ko pesek v morju — vlečejo po puščavi kot nekakšen drugačen pesek po pravem pesku. (Njihov cilj je obljubljen dežela). Podoba te množice, ki potuje leta in leta po puščavi, je za Žide ostala tako pomenljiva in otipljiva kot prvič. Narod se vidi na romanju še prej, preden je posedel in se razšel po svetu. V stisnjenosti takega razmerja sprejema svoje zakone. Ima pustolovščino za pustolovščino in zmeraj skupno usodo. Je *gola* množica: od vsega, kar sicer prepleta osebno življenje vsakega človeka, nima ničesar. Okrog njega je samo pesek, najbolj gol od vseh golih mas; ničesar drugega

si v osamljenosti tudi ni mogoče predstavljati kot potujočo povorko na pesku; mnogokrat se je utopil njen cilj in množici je grozilo razpadanje, z močnimi udarci različnih vrst je bila spet zbudjena, pripravljena, zgneten skupaj. Število ljudi — 600 do 700 tisoč — ni samo grozljivo za čas pred našim štetjem. Posebnega pomena je trajanje selitve. Kar se je množici podaljšalo na 40 let, se lahko kasneje v vsakem času podaljša. Odvisnost trajanja od kazni je ko muka kasnejših romanj.

To goloto ljudi, ki vandrajo in se stiskajo skupaj, da bi imeli občutek strnjenosti in gostote, sem od malih nog do zrelih let zlagoma, košček za koščkom odkrival tudi doma, seveda kot neko nejasno tesnobo in nenavadno medlo in osebno pogojenost naše družine. Samo zdi se mi, da smo bili na slabšem od mnogih in ne nazadnje od Židov: ni nas bilo toliko, nismo imeli cilja ne vere ne simbolov, skratka, nismo imeli moči, ki jo ima množica na romanju; ta vandra skupaj, ker se tako bolje potuje. Razburjenost je enaka: energija enih stopnjuje energijo drugih, ljudje suvajo drug drugega v isto smer. Dokler so skupaj, je nevarnost porazdeljena med njimi, razločki izginejo in ljudje, naj so še tako posebni ali različni, se med seboj na lepem zbližajo.

Odkod je bila mama? Odkod oče? Kdaj pa kdaj je kar na lepem nekaj nejasnega prišlo od njiju — od vsakega posebej, od obeh skupaj, še najbolj pa med njima samima — nekaj, kar se je spreminjalo, bledelo, jasnilo, velo, mrzlo, a se ni nikoli do kraja razjasnilo. A bilo je to nekaj temeljnega. Eden in drug, vsak zase sta bila v Baslu kot dva kristala, odtrgana in ločena od neke neznane skupnosti njima podobnih ljudi, ki je morala nekje obstajati, imeti hiše, svoje sobe s pečmi, svoj jezik itd., a je bila nevidna in je ni bilo slutiti nikjer (približno tako, kot ni slutiti v neki deželi, da stoji globoko v njej samostan in za njegovimi zidovi živi zaključeno in skrito življenje poseben meniški red po svojih lastnih zapovedih in aktivnostih.) Onadva sta bila ločena, odrezana od njih, zato pa tu brezpomembna in čudna. Nič ni bilo čutiti na njima, in vendar je bilo čutiti. Razlivalo se je po nas vseh, da smo postali vsi skupaj tisto, iz česar je izsesan ves zrak — vakuum in sam sem tudi vseskozi občutil to klimo. V paniki, ki je kakšenkrat zgrabila očeta, mamo, sestre, mene samega, je bilo znamenje, da bomo zdaj zdaj kar razpadli in šli vsaksebi po svetu; vsak se je že videl odrezanega in ločenega od drugih; Clairi tam, Gritli drugod, mama v daljni Nemčiji, oče v svoji megleni, neznani deželi, jaz pa bogvekje ali pa »den Bub werden wir fuer die erste Zeit in eine Anstalt unterbrigen«*. Drug v drugem so videli oviro, vsak je imel svojo distanco do izhoda, vsak je čutil mejo svojega telesa v tej paniki; če bi imeli kakega skupnega boga, bi mogoče molili k njemu in se obdržali skupaj.

* »Poba bomo za začetek vtaknili v kak zavod.«

Oče, sin kmečke družine s šestnajstimi otroki, je bil iz neke zabrisane, čudno preproste dežele, od katerega sem zvedel samo to, kako se je (v času, ko so romarji na božji poti še kleče molili ob cestah) nekega dne odpravil iz vasi s svojim zaboječkom na koleslju, od katerega je najprej odpadlo eno, potem pa še drugo kolo, tako da je moral naprej peš; in kako je potem v nekem gozdu klical nekoga z drugega brega, da bi ga prepeljal čez vodo. So bile tam njive ob poti, Felder, Wiesen, Bäume, Fluese, Bruecken? Nič nisem izvedel. Neki Ratthaus se je za trenutek prikazal iz največjega mesta njegove dežele, bil je tak kot po drugih mestih cesarstva, a za nekaj oken manjši. Kasneje je o sebi zmeraj na novo pripovedoval samo to, kako je pri nekem mojstru, kjer se je učil, spal na pogradih v neki čumnati in tam skupaj s pomočniki jedel iz skupne sklede užitno enolončnico iz kaše, ki jo je pripravljala mojstrova žena — krojačica. Mama je bila drugačna, malo bližja. Bila je iz Neunkirchena, Saarbruecken — Nemčija za daljno goro — iz mirnega, urejenega mesteca z rdečimi hišami in katedralo na trgu. Družina je imela dvajset otrok, velikih in majhnih, od teh so se ohranile trde, rjave fotografije: vojak v čeladi, sestra v obhajilnem oblačilu za klečalnikom z molitvenikom na zaklopko, oče — krojač, brkat in nežen v trdem ovratniku, široka mama s trakom okrog vratu, na katerem je visela urica. Skozi megleni krajepis mamine pripovedi sem prišel zmeraj iz ogelne strani neke gase naravnost do hiše sredi trga, na kateri je bila napisana tabla. *Adolf Faist, Schneiderei*. Vati je na vandranju iz tistih meglениh spodnjih krajev prišel nekega dne v mestece z devetimi cerkvami in si poiskal delo pri njenem očetu. »Was wahr ist, ist wahr, er war ein braver Arbeiter. Aber als Mensch . . .«* Hotel se je poročiti iz Lisbeth, a ona ga ni marala videti niti od daleč — zmeraj se je tako imenitno zabavala s svojimi brati in sestrami v veliki zgornji sobi očetove hiše — ampak njen oče je zaukazal, ker je bil Vati priden in izjemno sposoben delavec, da ga mora vzeti. »Er jagte mich durch das ganze Haus, er greifte immer nach meine Hand, ich lief die Treppe hinauf ins Zimmer zu meinen Bruedern und Schwestern. Wir lachten ueber ihn.«** Pogledal sem v mamo. Nasmehnil sem se sam pri sebi (dobro mi je delo, da je bil oče tako šaljiv, da so se mu smejali.) Sem pa tja se je v njeni pripovedi prikazal iz daljave nekakšen podčastnik; imel je zeleno uniformo, rdeče lase, bil je blagajnik, imel je nekakšno skrb za železno blagajno, v njej je nosil plače četam; sam si je dokončal življenje. Mama ga je imela . . . menda ga je imela rada. Dvoje sem si zapomnil iz njene pripovedi: kako sta šla nekoč, neko nedeljo s Vatijem na sprehod in kako sta dve ženski na oknu neke gase rekli druga drugi »Schau, was dort fuer ein haesslicher Mann geht«*** — in kako se je kasneje, ko sta bila poročena in prebivala v predmestju Neunkirchena, vsak teden ustavil pred majhno,

* »Kar je res, je res, bil je marljiv delavec. Ampak kot človek . . .«

** »Podil me je po vsej hiši, grabil me je zmeraj za roko, stekla sem gor v sobo, k svojim bratom in sestram. Smejali smo se mu.«

*** »Poglej, kakšen grd moški gre tam.« (Oče je bil suh, droben, črn. Za lepotni ideal pa je tam in takrat veljal plavolas moški rdečega obraza in obilne postave).

grdo, sivo hišo voz z vojaškimi uniformami, na katere sta za zaslužek šivala gumbje. Zmeraj sem čutil, da sta nekako zaradi zunanje sile postala moja mama in oče. No, nazadnje sta v svoji pripovedi prišla sem, v Basel, (tega sem končno videl in otipal tudi sam) in začeli so se dobri časi v tem starem mestu ob Renu: kupila sta hišo, imela trgovino in delavnico s številnimi pomočniki, podružnice, začele so se šole za hčerke, prvi plesi, samostanska vzgoja, karnevali, potovanja — vse do stečaja 1928. Kasneje sem naletel na spomine iz »veselih dvajsetih let«, na fotografije z maškerade, Clairi in Gritli, oblečeni kot cigan in cigančica, na par plesnih čevljev s prvega bala, na vijoličasti, še zmeraj duhteči perasti boo velike igralka Marie Petri, ki je stanovala nekaj časa pri nas v hiši na Rue de la Couronné, na celostranske oglase očetove trgovine v »Leipziger Kuerschner Messe«, na par belih rokavic, na gramofon s trobento in velikanskimi ploščami, na violino v škati iz kraljevsko modrega žameta in seveda zmeraj nanovo na pripovedi o »damals, damals, damals«, kar je dobivalo že čar in razsežje legende. Vendar od očeta in mame iz časov pred tem nisem izvedel več, kot sta vsak zase povedala, tako da sem navsezadnje imel občutek, da se sam peljem na vozu, kateremu odpadajo kolesa, in potem kličem nekega brodnika z druge strani reke ali tečem k rdečelasemu oficirju, ki stoji z železno blagajno v roki pred neko gaso onstran trga, ali da ostajam pri očetu, ko me grabi za roko, ali da grem po stopnicah gor, kjer skupaj razsajam z maminimi brati in sestrami v veliki sobi, ki je imela ne vem zakaj rdeče zastore. Oba sta me nekako nosila v sebi tisti čas — kajti drugače, v to sem bil kot 8—10-leten otrok prepričan — ne bi mogel vsega tako natanko videti pred seboj kot na kakšnih litografijah: kamnito pot sredi kvadratov rjavih njiv, romarje s punkeljni, koleselj, skledo, ki jo prinese krojačica med pograde v čumnato, rdečo hišo maminega očeta s strešnim čelom obrnjeno na trg, tisto gaso v nedeljo in voz z uniformami brez gumbov in gumbnic. Mogoče, se mi je zdelo, sem bil nekje v njiju, svoje oči sem imel v njunih nogah (prvinski ritem je ritem nog v hoji); bolj natanko in hkrati nejasno sem videl tisto, o čemer mi je pripovedoval oče, kot ono, kar je pripovedovala mama; mogoče zato, ker me je oče bolj nosil v sebi kot mama (bil je voditelj) ali ker mi je bil bližji vidik v megli, samotna hoja po skalnati poti sredi neznane, pobožne dežele. (Če bi oče še kaj dodal, bi mogoče izginila fantazija, ki je ustvarila perspektivo. To je že kar vprašanje moderne umetnosti: zapreti človeka v keho bizarne, prisilne predstave literarnega dela, ga napraviti za ujetnika objektov... ali ga pustiti zunaj, na svobodi, da vandra skozi temne, nepoznane kraje.) V tej dobi — ko se mnogi od nas vsaj za nekaj časa čutimo kot najdenčki, posvojenci in ne kot legitimni otroci svojih roditeljev — me je tu pa tam zgrabila prvobitna groza, kje bi bil zdaj, če se oče in mama ne bi bila poročila; videl sem se (svoj gen ali kakršenkoli del svojega nastanka že) v obliki nekakšnega marogastega obročka ali kroglice, ki se kotali skozi temo, v kateri so nejasne podobe zunanosti in celo bitij — sivi ljudje v sivem mraku — in kako pridem ven, v neko hudo svetlobo, v drug pojav, v katerem se pokončne proge neznanih ljudi brezšumno sklanjajo čezme in

jaz, ki ne bi čutil ne svojega začetka ne svojega konca, ne tega, koliko sem za sabo ali pred sabo, bi se obračal k njim, ker bi natanko vedel, da pripadajo oni meni in jaz njim. Zrasel bi med rdečimi hišami, moj oče bi imel na sebi zeleno uniformo, bil bi rdečelas, postavil bi svojo železno blagajno k moji košari . . . Ali pa bi pognal bogvekje: če bi imel oče drugo ženo, nisem niti vedel, kje bi se znašel: vsekakor v nekakšni daljni neizrisani megli, na zibajoči se osamljeni ladji sredi brezkončne ploskve, v mlečni notranjosti kakšne ogromne rastline. Namesto da bi mi vzela strah, kakor naj bi ga jemala ljudem arhitektura s stavbami visoko od tal, me je ta privid samo napolnil z njim. Streslo me je do mozga in bil sem hvaležen — naključju, bogu, usodi ali nasilju — da sem prišel sem, k njima.

Kje začeti je zmerom problem avtobiografskega romana. Lahko začneš — če so ti predniki pri srcu in pri njih slutiš razlago zase — npr. takole: »Leon ta in ta je v začetku osemnajstega stoletja prišel na spodnje Saško . . .« Vendar je to neresnica; delati se moraš, kot da bi bil sodobnik ljudem pred dvesto leti (in samo zato, ker so pred dvema stoletjema umrli, nisi ti, naivnež, tudi za dvesto let starejši ali pametnejši od njih, kot si misliš, kadar hodiš po starem pokopališču in razbiraš obledele letnice z nagrobnikov). A — razen zunanjih dejstev — s tem ničesar ne razložiš, stvar je samo oksidirana kot bron ali baker, in če ti je prijetno, da so tvoji predniki nekoč nosili oklepe in jezdili bojne konje, potem naj ti to ostane za privatni spomin, privatno oporo. Ker to veš, se odločiš, da začneš pri sebi, recimo kar pri rojstvu: »Najprej je bila tema z nerazločnimi podobami zunanosti, mogoče celo bitij . . .« itd. do prve zavesti. Prišel si na svet, nič ne veš kam, džungla v tebi se bo razredčila šele pri petdesetih letih. Vendar bo prihod na svet povsem neznanega bitja z njegovim očesom in lastno občutljivostjo veliko zanimivejši, če bo stopil v svet, ki je nam (bralcem) že znan in katerega smo spregledali do kraja. Kaj bo zdaj ta novi človek povedal o tem našem svetu (radovednost starejše generacije do mlajše je prav zato tako nepotešljiva), kaj bo on opazil, kar mi nismo, čemu bo dal prav ali ne, kakšno stvar si bo zase izbral v njem (kako smo veseli, če si bo iz tega odvratnega pogorišča, kakršnega smo mu zapustili, izbral kak štor za vrednoto ali se uklonil tradiciji in kako smo besni in divji, če nam, avtorjem tega sveta, pravi, da je ta svet zanič in brez glave). Najbolj pošteno pri avtobiografskem romanu bo zato najbrž, če podamo zgodbo ali legendo življenja v naši temi (življenje naših staršev) kot je ta odmevala v nas, ko so nam jo pripovedovali. S tem seveda ta ne bo postala realnejša, očiščena dodatnih prvin reminiscence in izmišljije — videti je, da je takšna realnost komajda dosegljiva — vendar bo naša predzgodovina imela vsaj to prednost, da je bila neposredno ob navzočnosti živih akterjev preživeta v nas samih in deloma celo osvojena. Če imaš priložnost, da to zgodbo preveriš s poznejšim ravnanjem in razgledom po njihovem življenju (jaz spadam med tiste, ki te priložnosti niso imeli, ker so mi

starši fizično ali duhovno prezgodaj umrli), potem imaš tudi možnost, da na začetek svojega avtobiografskega romana postaviš objektivno zgodbo o sebi pred svojim začetkom.

Delavnica

Razmerja in determinante sem spoznal pravzaprav šele tu, v najtemnejšem krljlu našega doma. O tem bi lahko pripovedoval na dolgo in široko. Komaj sem se (zmeraj se jim je mudilo z menoj, nikoli niso imeli časa) vrnil iz malega parka na oni strani Elisabethplatza — tam so se otroci igrali pod drevesi okrog zelenih stolov in me hodili gledat tako, da so počepnili k mojemu vozičku, v katerem sem (če me Clairi ali Gritli nista vzeli na kolena ali držali za roko, okoli katere sem se vrtel, da so se mi noge vgrezale v vlažne tokave rjavega peska) največkrat tudi ostal, z jadrnico iz zeleno popleskanega lesa v naročju, kar je bilo tudi najprijetneje — torej, komaj sem se vrnil domov in so me v vozičku ponesli po stopnicah gor, že me je mama vzdignila in šla z mano hitro po hodniku proti vratom, da bi — kot sem mislil — skozi okno z uro gledal otroke, kako se igrajo pri klopeh v parku. Ampak za vrati ni bilo tega, marveč temna štuba, polna črnega, grenkega pelca in oni štirje — mama, Clairi, Vati, Gritli v zamazanih belih delovnih haljah — ki so šivali, rezali, iztepavali, nabijali krzno po mizah, okrog stroja s kolesčki in zraven obeh velikih oken. Hoteli so me imeti na očeh, zato so me pripeljali sem noter; tako so hiteli, da še na stran nisem mogel. Krzno je bilo tu vsepovsod nastlano: viselo je, ležalo, bilo je z žebli nabito po deskah, zavito in zvezano, cele kaskade neustrojenih, še od krvi otrdelih kož so se kopicile po kotih. Komaj so me prinesli, že so me nanaglo postavili k štokerlu kot k opornici in stekli proč. Tako sem zdaj potiskal stol pred sabo proti vratom ali okenski svetlobi, iskaje prostor med mizami, kakor opičji mladič sesek v krznu in se zraven drl ali jokal na ves glas. Bil sem spet doma, a ljudi v njem sploh nisem poznal (taka popolna seizmografska dušica je v vsakem, tudi najmanjšem otroku); bilo mi je samo jasno ko dan, da me tule ne bodo mečkali, gugali, poljubljali, metali v zrak, kakor so to počeli drugi zunaj. Včasih so veselo razprli roke v obroč, da bi se ujel vanje »Schau zu,«* so rekli in mi naslonili roke na svoja kolena; z okoničenimi, brazdastimi, železnimi kopicami so delali na goli strani pelca, na rjavi, beli ali črni luknjice z iglicami na nitih, ki so jih dvigali do glave in nazaj h kolenu, in ko sem mislil, da bodo prišli do konca tramvajске tirnice, po kateri bo zapeljal drobcen rdeč voz, so šle roke spet nazaj po istem robu suhe, trde kože, avtomatično, hitro, v prazno, živč svoje življenje. Bilo je enolično, ponavljalo se je, me odbijalo in dušilo. Spet sem se zadrl in njihova nepozorna naklonjenost je v trenutku minila; to sem zapazil najprej po nekakšni svetli lisi odločnosti, ki se je pokazala na njihovih čelih. Ko je Vati nabijal krzno, je bilo bolj zanimivo, ko sem

* »Glej«.

gledal, kako klešče natezajo kožo in kladivo krepko udarja po množici zarjavelih žebličkov, ki so bili samo nekaj milimetrov narazen, in kako so se vdirale v mehko, razmočeno kožo in desko. Samo Vati je nekako podaljšal svoje roke s komolci, razširil je in omejil prostor okrog sebe s pločevinkami in posodami različnih barvil in lepil, da nisem mogel čisto zraven. Spanec je padal name z miz kot nekakšen velikanski teman gost kosem, poln nezdrave toplote krzna in naftalina. Dlake so zalepile šipe na oknih, da ni bilo mogoče z moje višine gledati skozi, lahki zvitki pelca so plavali po zraku, ko grizoče žuželke, pršci, sesačke po parku okrog dreves; samo tam je bilo več zraka. Kar na lepem so se mi zalepili k ustom ko brki, na obraz, vrat, najbrž da bi otipali gladkost svojega obraza; otrdel sem pod njihovo imaginarno težo in od strahu, da me ne bi pričele jesti, sem se vrgel tja, kamor se ne bi smel in kjer se je zmeraj kaj podrlo (pri priči so vsi hitro ko kaki motocikli pridrveli od vsepovsod) in se udarjal po obrazu, nogah, tilniku, da bi jih stolkel s svoje kože. Dali so mi, da bi se igral, široko pločevinasto škatlo, kjer so bili, v šitirioglatih luknjah, kupčki steklenih oči, ki so gledale in za katere se mi je zdelo, ker so imele zadaj rjave žičke, da so bile iztrgane iz kožuhovinastih teles živali: črne, majhne kot podganje, debele in zelene z rumenimi robovi in črnimi sajicami v sredini od tigrov, svetleče bunkice hrčkov, rdeče z obročki od gladkih vodnih živali, pegaste od nenavadnih zveri, rozinaste od opic. Oči so bile tudi druge, na grebljicah in v železnih korcih; v vrečkah, zabojih in škatlah iz lepenke pa so bile tačke s krempljci, repki, črne in rjave živalske lobanjice iz prešanega kartona, dolgi smrčki z luknjicami za dihala in s ščipalkami v črni svili za odpiranje gobcev; te so všivali v krzno in glave. Tako sem se igral v tej temni sobi polni papirnatih krojev in kožuhovine na vročih širokih mizah (kakor v kakšnem analitičnem laboratoriju pod šupo). Nobenega živega, nobenih pravih živali ni bilo tod. Dolgčas je ko omaka prelival vse; ulival se je vame skupaj z vpitjem kaj smem in česa ne, kakor z želi ali trni, ki so se zabadali vame. Med Vatijem, mamó in onima dvema so bile neznanske proge črnih daljav. Nerad sem se znašel zraven stola, na katerem je sedela Gritli; spoznal sem ga od zadaj po pentlji na naslonu. Gritli je bila hladna, samotna, nepotrpežljiva, a njen smeh z zobmi in pogledom — sama bela *nedolžna* notranjost ust in nad njo zelene podobice *hudobnih* oči — me je odbijal in pritegoval. Strašila me je z dolgimi ozkimi živalcami (hermelini, hrčki, svizci), ki so šle proti mojemu obrazu in govorile z njenimi visokimi in nizkimi glasovi. Bila je mlajša sestra. S Clairi je bilo bolje. Bila je starejša, bolj topla, širša, a venomer je jokala in jokala; njene solze so bile čisto *motne*, lezle so ji po obrazu ko sivi klobučki. Vati je bil zmeraj tih; bil je v tesnobni osamljenosti čisto zraven, vendar z lasmi zgoraj daleč, kakor hosta na hribu, malokdaj je obrnil obraz k meni; včasih je govoril potihó predse, v neki kot, pripravljal se je na novo paniko (uril se je za prepír). Mama z golšo in koraldami okrog vratu je bila živahnejša, živčna hitrost je bila njena moč; včasih je bila z menoj tudi zelo prijazna, nežna, potrpežljiva, zvečer je pri postelji znala počasi pripovedovati o vili, ki si je česala lase zraven reke in pela (Lorelei);

besele v temi so bile kljub redkim koščencem in plombam v njenih ustih ko večglasna skladba, velikokrat me je narahlo prijemale in me vodila za roko, čeprav so jo bolele žile na nogah; a bila je tudi edina, ki me je poleg Gritli najčesče tepla z bambusko za iztepavanje krzna. Bog vari, da bi se skobacal na mizo, čez kozuhovino, škarje, železne škatlice, različne trakove. Pri priči so me pometli z nje, ko z grebljo. A grenki smrad pelca me ni ogreval samo v delavnici, prihajal je tudi v druge sobe, v kuhinjo, od njih samih; čeprav je vsak drugače dišal, so vsem enako puhasto gorele roke od krznene prigrevice, dlani so imeli črne, gladke in spolzke, nohte črne, razen Vati, ki je imel rumenkaste, ko stekla motociklističnih očal ali okenca na taksijih (to barvo imam ob rjavi še danes najrajši.) Tudi na svojih oblekah so nosili krzno: okoli vratu, kot klobuke, mufe, jope in plašče ali obrobke na copatah in krilih. Vsak, kogar sem videl na ulici s krznom na sebi, mi je bil odvraten, kot da nosi na sebi ostanke naše delavnice. Krzna sem se bal, še bolj pa se mi je gnusil. Včasih so me ponoči celo pokrivali z njim, da me ne bi zeblo, in z vsemi štirimi sem odrival to materializacijo smradu. Samo kdaj pa kdaj so bili predrugačeni, poleti, ko so šli ven v mesto, da sem se jih razveselil: mama v belem, z belo torbo, belimi rokavicami, belem pajčolanu, onidve v pisanih okroglih krilih s slamniki na trakove, najredkeje od vseh je bil drugače napravljen Vati — v temno modri obleki, v kravati s paralelogramčki in klobuku. Jaz sem bil zmeraj v svoji beli ali modri mornarski obleki. Krznena soba je imela še nekaj, kar je spadalo vanjo: tožbe, tarnanje, žalovanje, potem kričanje in prepire. Tožbe so bile zmeraj iste, melodične, mumificirane od starosti — zato me niso prizadele — prihajale so vedno z istega duhovnega ognjišča (mama: Warum hast du damals nicht die Schweizer Staatsbuergerschaft angenommen? Warum hast du damals diesem Liferanten alles Geld anvertraut? Warum bist du damals nicht in die Gewerbekammer eingetraeten? Damals, damals, damals!*) Kričanje je imelo različne glasove: visoke in nizke, grmeče in cmerave, in zraven kot nanje obešeni zvoki različnih stvari, ki so padale po tleh: likalnik na oglje, kladivo, krojaške škarje, čoki za kučme. Vedel sem, da se stvari same od sebe ne morejo premakniti iz svoje nepremičnosti, da bi se tako gromko oglašale; vedel sem tudi, da imajo temnejše stvari, ker so starejše, močnejše glasove. Včasih sem zagledal v zraku neke svetle in temne bliske senc. Videl sem Vati kot ravno in mamó kot usločeno senco in spet mamó kot pokončno in očeta kot ukrivljeno senco. Enkrat sta oba, držeč se za roko, padla po tleh in spet vstala. Mislil sem, da se igrata. Oče je kričal: *Hure! Hure!* Oči so se mu svetile ko izložba, dotikal se je z njo mame, grabil je z njo, jo pritiskal in mečkal, ko da ima v njej hrošča, za mletje pa je bila roka prekratka, zato je potreboval nekaj težkega in trdega; roko in njene različne prijeme sem zato od vsega najprej spoznal in najbolj spoštoval; treba je bilo bežati pred njo; včasih je prišla zraven tudi noga, ki je bila daljša. Aktivnost roke pri vrtnju, zabijanju, udarjanju, pretepu, njeno tehnično nekomplíciranost pri šivanju sem najpoprej spoznal; potrpežljivost, počasnost roke je bila tako

* Zakaj takrat nisi sprejel švicarskega državljanstva? Zakaj si zaupal ves denar tistemu dobavniku? Zakaj nisi takrat stopil v obrtno zbornico? Takrat, takrat, takrat.

redka — tudi pri šivanju nisem imel občutka, da je, tudi takrat sem pričakoval, da bo zbesnela. Mama je bila škrlatno rdeča v obraz, tarnala je svojo melodijo, šepala po delavnici in se cmerila z glasom, ki je bil podoben mojemu. To je bila zelo glasna slika, vendar nema, ker nisem razumel besed. Stali so v krogu kakor otroci pri igri okoli zelenih klopi, izgovarjali kletve, gledali so izbuljeno, po zmajsko, naravnost ko v vrata, ki so priprta, a gledali so pravzaprav drug drugemu v obraz. Včasih so me nagnali ven, drugič so me pustili, če sem bil zadosti daleč pod mizo med kroji, kjer sem se tiho igral. Pogledal sem le, kadar se je kaj bolj glasnega zgodilo. Potem se je vedno pogosteje dogajalo, da sem v metež in krike priplaval na ramah koga izmed njih (mame, sestre), v vrvež prepirajočih se, do Vati; bil sem čisto vroč, čoknil sem ga, ker so ga, kot kaže, vsi sovražili in se ga bali, po hrbtu ali kosmatem obrazu s smešnimi praznimi stekelci naočnikov, ki so popadali z njega ko kake skodelice. Odkrivali so me, se oddaljevali z mano, roka se mi je kar naprej tresla od groznega užitka besa — prostor znotraj stisnjenih rok je bil ko prednji prostor ust, ki je drhtel od besed, ki bi jih rad, a jih nisem znal izpregovoriti, ali ko kak želodec, v katerega naj bi zdrsnil plen.

Ko se je prepir podel, je prišla mama k meni vsa objokana. Zapela je kakšno pesmico, da bi razvedrila ozračje, ali mi je Vati razvil sirček iz srebrnega papirja (v bistvu sta imela tako eden kot drugi srce, tudi jaz sem ga imel, samo v življenju to ni veljalo). Spet je postalo vse mirno. A najbolj mirno in spokojno je bilo sredi dneva, takoj po kosilu. Ko sem bil notri v črni sobi, je na mizi ležal Vati in spal. Lahko sem prišel čisto zraven po rokah ali s stolčkom, bil je pri miru, tih, dolg, iztegnjen, ni se branil. Dotikal se je z glavo in nogami stvari, vendar jih ni čutil, kratkomalo, bil je ločen od vsega in ne več cel. Lahko sem plezal okoli njega, stal pri njegovi glavi, ni se zganil, bil je razorožen, odložil je jezo, delo, ko obleko, nisem verjel, da bo ta spanec sploh še lahko kdaj preživel. Tudi mama in onidve so po kosilu, sredi belega dne, ležale na posteljah, mirne, zvrnjene, nedramatične; največji užitek sem čutil ob Gritli, ko je imela glavo zaprto v blazini zglavnika; bilo je prijetno, vsi štirje so bili daleč in nenevarni. Ko pa so iznenada skočili pokonci, iz najgloblje lege v najvišjo, je bilo to čudno in strahotno. Ko so stali, so bili samostojni, odločili so se, kam bodo krenili — naprej ali nazaj, ven ali noter — stali so v vsej svoji velikosti, se ozirali in najpogosteje pohiteli, da bi me kje iztaknili, me dvignili, odnesli, odložili, natepli, umili, oblekli. Ko so stali, so lahko šli, kamor se jim je zljubilo. Kadar so sedeli, so si pomagali s tujimi nogami, s stolom; takrat so bili videti težki, hudo močni, ko kralji na tronu, njihova moč je trajala dolgo. Ker so sedeli, niso mogli pasti, narobe, postali so le še večji, ko so se vzdignili. Kadar so me topli, sem moral poklekniti in tudi oni so kdaj pokleknili, ko so kaj iskali po tleh. Klečanje je zbuvalo zaničevanje, olajšalo je vsakomur, če je hotel kleččega ponižati. Če je kdo med njimi čepel, je bil tako okrogel, kot da vse svoje nosi na sebi, podoben vreči, ki vsebuje vse kot bogataševa in nič kot beračeva malha; bili so mirni, zadovoljni,

nenapadalni, lahko pa žalostni in ločeni drug od drugega. (Vse to sem prepisoval njim, njihovemu značaju, čeprav vsa ta moč, tišina, slabost ni bila ne njihova ne moja, ampak last teles, njihovih različnih drž, potreb, last resničnosti.)

BASEL

Zjutraj, ko so vsi z velikim tekom zajtrkovali, preden so odšli v delavnico in niso ravno pazili name, sem se previdno splazil do vrat. Če je kdo dvignil glavo izza mize, sem si pri priči nadel zamišljen izraz, počepnil sem in se delal, ko da se igram na pragu z nitkami ali čem podobnim. Po lastni režijski zamisli sem kdaj postavil kako igračo tja. Ničesar nisem hotel prepustiti usodi. V trenutku, ko so bili vsi obrnjeni k svojim skodelicam, maslu, žemljicam, ko so postali spet eno samo sedenje, srkanje, žvečenje, sem prestopil prag do stopniščne ograje in nato zdrvel po polževo zavitih stopnicah navzdol. Zgoraj se je razlegel vik in krik, ropot stolov, na ovinku sem že zagledal domače za sabo. Stekel sem skozi zelena hišna vrata, če so jih pozabili zakleniti, ali skozi stranski vhod v trgovino in od tam na ulico. V njih je vedno narahlo tičal ključ. Veliko časa sem izgubil z odklepanjem in kajkrat sem padel v roke mami, očetu in sestrama. Zunaj iznad čipkastega zastorčka na vratih je že teklo življenje, sonce, vozila, videl sem se že tam, ostro odrezanega od vseh, kakor v okviru reliefa, ki me je vse jutro obvladoval. Planil sem na ulico in zatem sem — ne v čas, ampak v neke vrste daljen prostor — izginil za ves dan. Tako se je začelo moje potepuško življenje.

Najprej sem jo ubral po dolgi Rue de l'Avre mimo pivnice in perničarjeve trgovinice. Ta je imel v izložbenem oknu veliko belo gos, ki je gugala z glavo in krilila s perotmi. Izpod nje se je vsake toliko časa osulo perje, da je vse okno snežilo. To me je tako pritegnilo, da sem dolgo ostajal tam in so me najpogosteje dobili. »Ich weiss, wo er ist. Bei »Macreuse«,* so rekli. Moral sem se pobrati od tam. Sonce se je upiralo na križišču z medeninastimi gumbi na prehodih za pešce, čakati je bilo treba, da je prometnik obrnil svoj loparček. Tramvaji, beli za Francijo, rdeči za Basel, motorji s prikolicami, ki so stalno izgubljali svoje vijake in druge dele po cesti, taksiji, selitveni vozovi, rumene potujoče trgovine, vse to so bile zame neke vrste mestne živali na prostosti, nadomestila za slone, žirafe, flaminge, ki sem si jih ogledoval v živalskem vrtu. Na oni strani Rue de l'Avre se je začela Bahnhofstrasse, ulica polna trgovin, reklam, kinematografov, prodajalnic čevljev (za občutljive noge), kavarnic z muziko — ljudje so hodili, hodili, hodili, (v trojni množici: otroci, ženske, moški) in hiše so stale, stale, stale, da nisem vedel, kje se začenja ulica, kje se nehavam jaz. Vsak butik, vsaka kramarija, delavnica, ribnjača je dišala drugače. Pred sleherno izmed

* »Vem, kje je. Pri »Macreusu«.

zanimivih izložb sem obstal. Skozi ogromna okna velike kavarne in slašči-
 čarne sem gledal, kako se odvija znotraj lepo in tiho življenje pod temno
 zelenimi palmami, kjer so sedele čedne dame in gospodje v rdečih naslo-
 njačih za mizicami iz marmora in medenine; celo rdeča preproga, ki se je
 iztegnila skozi vhod na pločnik, je dišala po sladkih kremah in toplem
 testu. Nekoč, ko bom velik, sem si rekel, bom vsak dan živel tu. Na koncu
 ulice pri trgovini z ribiškimi palicami, puškami, mrežami, patroni, barva-
 stimi vabnimi ribicami so peljale strme in dolge stopnice v park nad Ka-
 nonenstrasse. Nad parkom — gor sem prilezel po vseh štirih — je sijalo
 sonce št. 2. Travnik z marjeticami, vodnjak, gozdiček, spomenik, pesek,
 voda, otroci vseh narodnosti s kanglami, na kolesih, skirojih, kotalkah,
 v avtomobilčkih. Pravi paradíž. (Moja davna želja je, da bi mi nekoč uspelo
 napisati preprosto zgodbo, idilo, novelo na sto straneh, povest, v kateri bi
 bilo veliko pomladi in travnikov.) »Salut«* smo si rekli in že smo se začeli
 igrati: delali smo gradove in predore iz peska, ceste in okope, uprizarjali
 tekme na skirojih, se škropili okrog vodnjaka, se skrivali v gozdičku. Kdaj
 mi je prišlo v zavest, da čas mineva, »izginja«? Opoldne, ko je zvonilo iz
 vseh cerkva, so mame, sestre, služkinje, guvernante pobrale svoje otroke
 z njihovimi igračkami in odšle z njimi dol v mesto, domov. Zvonovi so na-
 pravili razpoko v sedanjosti; to je bilo skrivnostno, nelogično, strašno. Ostal
 sem sam v praznem parku — celo stari ljudje so se dvignili s klopi. Bil sem
 bos, s sezutimi čevlji v rokah, postajal sem lačen in pojedel sem vse, kar
 sem videl okrog klopi: žemljice ali bonbone, ki so popadali dojenčkom iz
 vozičkov in so ležali po belem pesku, čeprav me je mama svarila, da lahko
 od tega zbolim, počrnim pa umrem. Nisem se znal sam obuti; pozvonil sem
 pri vratih hiš okrog parka in razne gospe, ki so se prikazale, so mi pomagale
 nataktniti čevlje. Šel sem dol v mesto, sedel k oknu kletne kuhinje Casina,
 gledal kuharje, kako kuhajo, in kakšen slaščičar mi je dal koščke torte, ki
 mu je ostal od obrezovanja. Včasih so se zmenili zame, včasih ne. (Kasneje
 sem se navadil, da sem jemal s seboj pri zajtrku žemljo ali čokolado.) Trgo-
 vine so bile zaprte, ljudje so skoraj izginili z ulice, kot bi se bili vdrli v pod-
 zemlje — bili so na kosilu. Forma je Bog: ob »Mittagsspere« (opoldanski
 odmor) so me otroka redki ljudje, ki so se znašli na ulici, gledali s takim
 začudenjem, kot da sem dete, ki se je znašlo sredi noči na cesti. Pri Hl.
 Mathias Brunnen sem se napil vode. Na križišču sem od daleč pogledal
 proti kupu hiš, med katerimi je morala biti naša ozka zelena na Gerbergaesli.
 To sem delal hudo previdno, da me ne bi zagledal kateri izmed domačih,
 ki me je šel iskat; večkrat se je že zgodilo, da je za mojim hrptom iznenada
 prodorno zašumelo, kot jadra na Renu, in že sem bil v rokah svojih sester.
 Veroval sem, da sebe lahko zagledam na nekem določenem mestu, če dolgo
 gledam vanj. Tako sem zdaj buljil v ogromno prazno križišče, da bi zagledal
 sam sebe od zjutraj, ko ravno prečkam cesto. Kajkrat sem šel k hiši na
 Elizabethplatz in kukal v vežo, po kateri so me nekoč nosili v vozičku ali
 v okno z uro, ker sem mislil, da se izza njega lahko prikažem sam sebi kot

* »Zdravo«

dojenček v kakšnem naročju. Včasih sem ostal v parku v senci pri vodnjaku, in čakal, da se otroci na skirojih popoldne vrnejo z guvernantami spet v park. Včasih sem šel po izumrlih stranskih ulicah v velikem loku od naše hiše proti Renu. Na vsake toliko časa je bil vodnjak, pri katerem sem pil. V malem pristanišču, kjer so se ustavljale ladje, so bila velika zarezetkana vrata, skozi katera se je izlival pritok, ki je tekel pod celim mestom; vanj sem nekoč pri predoru na koncu Bahnhofstrasse padel in skoraj utonil. Bal sem se tehle reči: domačih, policajev in nekega kraja na renski vodi pod Mítlereínbruecke, kjer se mi je zdelo, da vidim med valovi zlato glavo Lorelei, ki si pod gladino z velikim glavnikom češe lase in zraven poje. Šel sem k Muenstru zgoraj — pri vodnjaku Samsona in Dalile sem hodil po koritu, gledal lesene kopaliske hišice pod cerkvijo in brodniško ladjico s streho, kako z žico, pripeto na jekleno vrv z vretenom nad Renom prečka vodo; zašel sem v srednjeveško četrt z opečnatimi hišicami in palačami, z grbi, vojaki na konjih, z bronziranimi ščiti in kopji (zmeraj tja, kjer je bilo najbolj tiho, hladno in prazno) in po stranskih dohodih proti Porte st-Paul, de st-Jean, de st-Alban, ki so imela ogromna dvizna vrata, in v neko uličico, kjer je bila bobnarska šola; sedel sem na rešetke, poslušal in gledal fantiče, ki so vadili v kleti svoje bobnarske palice po lesenih pručkah. Vsako stvar so v mestu imenovali drugače. Ulice so bile Via, Strasse, Rue. Na vsakih nekaj korakov so stojničarji kot odrezano klicali balone, ogledalca, protisončne naočnike — z novimi imeni. Nekega popoldneva sem se z balonom, ki mi ga je podaril nekdo, približal na svojem potikanju zidu ob pritoku. Tam so bile same stare hiše, voda glenasta. Naenkrat sem zaslišal, kako me nekdo kliče: »Bubi, Bubi!« Na balkon hiše na drugem bregu je stopila črno opravljena in črnolasa ženska, ki je imela tako črne oči, da so bile ko črn trak čez obraz. Nagnila se je čez ograjo proti meni, me klicala in mahala z roko; hotela je, da bi prišel k njej gor v sobo, kjer bi me skuhala in pojedla. V paničnem diru sem zbežal proč, in ko sem se skril, sem izpustil balon v zrak, da bi šel na ogled. Prisluškoval sem: če bi se razpočil, bi vedel, da mu je zavdala ona. Vendar zaradi hrupa na ulici nisem slišal ničesar. (Pozneje sem začel sanjati o njej kot o čarovnici, ki me je prav na tem mestu pri zidu začela preganjati vse gor do trga, kjer me je čakal balon s košaro.) Tako sem iz dneva v dan živel v mestu, na ulici, med vozili, reklamami, izložbami, pločniki, na vrtljivih stopnicah, v povorki za možmi z reklamnimi deskami, kakor kakšen opilek na magnetu; edini naravni pojavi so bili sonce, drevesa in trava v parku, voda in gore v daljavi. Dóma v določenem smislu pravzaprav nisem več imel in temu sem se zgodaj privadil; dom mi je pomenil samo še ležišče za čez noč. V mraku sem se priplazil nazaj — noči in teme zunaj me je bilo strah — na Rue de l'Avre sem se pogledal v šipe avtomobilov, če sem se kaj spremenil (o tem, kolikokrat sem se gledal v šipe, okna, ogledala, svetlečo pločevino, bi lahko pripovedoval cele zgodbe; ko sem se nekje med hišami in ljudmi zagledal v bliskajoči ploskvi, sem stisnil glavo k amalgamu in gledal obraz, oči, nos, usta obrvi; to še ni bila in ni mogla biti nečimrnost, zmeraj in povsod me je zanimalo eno: če imam telesno podobo — tako,

kakor jo imajo drugi ljudje, ki so se gnetli okrog mene. Ali sem na svetu? To je bil začetek vprašanj, katerih me je bilo zmeraj sram, da bi jih izustil na glas vpricho ljudi, in na katere še danes nisem dobil odgovora.) Včasih sem se skrtil pod posteljo, ko sem se privlekel domov, kjer sem že dremal, ko so me odkrili. A največkrat so me dobili že na stopnicah. Vsi so prihiteli iz črne delavnice in od drugod, čisto blede in razburjeni, prva mama in Vati, z ramo ob rami ko prijateljski par, mama z bambusovko, s katero me ni bilo treba niti tepsti, kajti morala jo je imeti samo v rokah in že sem padel v pravo katatonijo. Vrgla me je dobesedno v banjo, da me je okopala od glave do nog, me zavila v rjuho in odnesla v posteljo. Ko sem ležal, so vsi prihajali k vratom in govorili, da iz mene ne bo nikoli nič, da sem Trotskopf,* da bom lopov, ko odrastem, in druge strašne besede, ki so v meni našle svojo plodno prst. Lopovov, beračev, zavržencev sem se bal, ko sem videl njihovo groznost, beraštvo in osamljenost na baselskih vogalih. Zagledal sem jih že od daleč ko gnusno packo na cesti. Najprej so imeli črno barvo kandelabra in modro barvo asfalta, a ko sem prišel zadosti blizu, je njihovo telo postalo zmeraj rumeno rjavo, nekako tigrasto, in med zaudarjajočimi cunjami, kot zmečkanimi osami, je bila na razgrnjenem »Basler Nachrichten« nekakšno rdečkasto meso z veliko prsno bradavico, strahotne roke, kot da jih je zmečkal tramvaj. Četrt obraza in tričetr dlak, bel, neodgovoren pogled v očeh ko bele kače iz podrasti, železen kavelj namesto okončin. Zrak je bil do suhega ožgan od strupa okrog njih. Prosil sem boga nad hišami, čarovnika v kandelabru, naj ga ugrabi, umori, uniči, naj mu pade na glavo električna žica, naj ga prebode z ostro sulico. Ne, ne, tega nisem maral. Drugi dan so bolj popazili name. Zaprli so me v sobo nad delavnico, mi nametali stare igrače (gumaste možice, stare krznarske časopise, vretena, trakove, oči, lepenkaste glave). Razpredal sem sukanec v obliki pajčevine po sobi, od vrat do omare, od obešalnika do okna, si delal šotore iz rjuh ali poležaval na postelji ko pajaci iz cunj: tako sem spoznal sobo, notranjost hiše, zid do zadnje praske, žilice, pege, luščine, poglabljaje in izgubljačo se v tej mreži. V svoji osamljenosti sem si domišljjal to in ono, kar bi rad imel za zmeraj zase (prijatelje, igrače, starše, celo ulico); v blodnjah sem spoznaval, da to ni mogoče, da je tisto, kar bi hotel imeti zase tam, ono drugo drugje; sam moraš iskati, sam najti (nihče tega ne stori namesto tebe, nihče ti ne odvzame tega bremena; tako pričneš graditi v zbrani osamljenosti svoj svet, sam sebe.)

Nekega jutra nisem mogel več vstati. Stresalo me je mrzlo in vroče, bil sem bolan (najbolj mi je ugajalo pri tem, da sem bil čisto drug), prišel je židovski zdravnik z brado, dr. Sâmonic, in hitro so me odpeljali v bolnišnico. Ta je stala na drugem bregu Rena, nizka in dolga ko utrdba; zdelo se mi je strašno daleč od doma. Imela je velike skupne spalnice, železna vrata, ogromno ograjeno dvorišče, po hodnikih v belih ploščicah je vladal

* Trmoglavcev.

odvraten duh po dezinfekcijskih sredstvih; vsega tega, ko sem se zbudil iz najhujšega, nisem mogel več prenesti. Nekega dne, ko smo se sprehajali mali in tisti veliki, ki so smeli že kvartati okrog cvetlične grede z uto, sem skozi ograjo zagledal Mitterereibruecke; nekaj dni zatem sem zlezal, da me sestra ne bi videla, za živico skozi palice ograje. Stekel sem ko vihar v svoji nori bolnišnični halji čez most, da me ne bi kdo ujel. Domov sem prišel ravno tedaj, ko so sedeli za mizo in jedli. Skril sem se pod posteljami in prebil tam v nekakšni stvarni omotici do tiste ure, ko so se med tarnanjem in vpitjem domačih prikazali bolničarji na vratih. Vzeli so me in me skupaj odpeljali nazaj v tisto bolnišnico, kot v nekakšno strašno luknjo sedanjosti. (Ko sem nekaj mesecev za tem s petimi, nekaj let kasneje s petnajstimi, nato z osemnajstimi leti in še kasneje prišel po vrsti v zdravilišče, zapor, internat in k vojakom, sem vse to znova srečal: skupne spalnice, samice, žične ograde, ogromna kaznilniška dvorišča in strašni duh po dezinfekcijskih sredstvih. Bilo mi je pri srcu kot pri petih letih; postal sem znova majhen otrok.)

Sporadi

Kaj je zares tisto, kar lahko poistovetimo s samim seboj? Kako in kdaj je nastalo ono, kar je kmalu postalo naše stalno razmišljanje, kar je polnilo našo temo z zabrisanimi dvoumnimi prikaznimi? Sporadi so raztreseni, med seboj ločeni otoki. Na človeka učinkujejo ko prazgodovina, ko začetki stvarjenja. Zdi se mi, da je vsakdo podobno ohranil v zavesti svoje otroštvo, te najbolj odločilne konice življenja. Življenje nastopi samo tu in tam, samotno in posamično, v med seboj ločenih podobah, v katerih svetlobi ogledaš sam sebe, se sam sebi prikažeš v nekem dogodku, ki je osvetljen do astralnosti. Vmes spet utoneš v temo, ti in življenje, kot da med enim in drugim razsvetljenim prizoriščem, na katerem boš spet nastopil za hip — ki ne bo imel ne začetka ne konca ne zapleta in razpleta — trajalo nekakšno globoko, trdno spanje. To te spravlja v začudenje, draži te in privlači, ko skrivnost, sanjski simbol, v katerem le mora — o tem si prepričan — biti kak predmet, človek ali pomen iz sveta konkretnosti. Bogve kje vse sem bil, kaj vse sem prebil v tisti nezavesti, si misliš. Bogve kje so bile v temi tega plavajočega sveta, v tej brezoblični magmi skrite vse tiste podtalne cevi, po katerih si dobival svojo podobo sveta, konstanto svojega razmišljanja, po kateri so vate poskakale vse tiste kreljutaste prikazni, škratovke obsedenosti, vse tisto temeljno neprestano razkrajajoče in nastajajoče, kar je zavzelo tvojo temo. Med enim in drugim prebujanjem vlada nekakšen kemičen proces odbiranja, odvajanja, dodajanje. Ko spet vznikneš v enega izmed prizorov, si na lepem spet sredi največjega vrveža življenja. To življenje je še brez smrtosti, ta še ni postala njena glavna sestavina. Spet te zagrne tema, mogoče traja spanje mesec, leto dni, in ko se spet znajdeš v enem izmed prizorov, je tako, kot da ne bi medtem ne ti ne nobena druga reč prevalila kako razdaljo in čas: sredi zlatega življenja si, sedanjost je na las podobna sedanjosti od malo prej, nič se ni pretrgalo ne okrepilo, vse je ena sama samcata nedeljiva zdajšnjost. Tako traja in traja ta sladka štrana,

počasi odvijaje svoje najbolj meglene plasti s svojega vretena. A nekoč, ko se spet zbudiš v svetlobi, te nenadoma strese, ko v prizoru okoli sebe na lepem zagledaš več kakor prej, vidiš obraze natančneje, glasovi iz prejšnje scene — z igrišča v parku — dobijo na lepem govorico, pomen, katerega povsem razumeš; nenadoma sam sebe zalotiš, kako si sprožil neko dejanje — ruvaš se s kom za igračo, udariš ga z njo po čelu, bežiš — ko na mah razpoznaš, da stari berač na klopi, ki si se ga v prejšnjih prizorih bal, nima svojih ogromnih obuval zakrpanih z belimi črvi, ampak z navadno, iz več trakov zvezano vrstico; in ko navsezadnje zagledaš od brade navzdol tudi samega sebe takšnega, kakršen si. Ali čutiš to podtalno grmenje razjasnjene podobe takrat ali pozneje, ko se spomniš nanjo? Ne, ta podzemni potres rožlja v tebi in okrog tebe. Na lepem spoznaš od dneva do dneva bolj, da ne bo več tema padla nate med enim in drugim prihodom v luč, da bo rezka osvetljava ostala na vsem, da je konec otroških let (to spoznaš že v tistem trenutku), da je tisto od prej postala varuška preteklost, da je konec z eno samo, nepretrgano zmerom na novo vzšlo zdajšnjostjo, da je nastopila slepeča svetloba, čas, ki ima preteklost in svojo prihodnost, da je dan razdeljen na jutro, opoldan in noč, da je treba biti ob osmih zvečer v postelji in se pripraviti na jutrišnji dan, kajti jutri bo nedelja ali četrtek ali torek; skratka, življenje je odmotalo svoje najbolj motne, najslajše plasti. In smrt je nastopila kot glavna sestavina življenja.

In potem gre tako po vrsti. Dnevi minevajo, nedelje, srede, petki, to se pravi, jaz sem vedel, da minevajo. Odkriti čas pomeni začutiti preteklost, pomeni verjeti, da bo jutro prišlo, pomeni celo biti prepričan o tem, pomeni čakati in nekaj dočakati.

Nato so mi rekli, da letni časi minevajo. Govorili so to prepričljivo, in nisem si mogel kaj, da ne bi verjel, kar so govorili odrasli ljudje, učitelji. Vendar »prihodnje leto« ni bilo drugega kot beseda; dobro, naslednje leto bo najbrž prišlo, a to se ti zdi tako daleč, da se ne spleča, da bi premišljeval o tem, zdi se ti cela večnost, dokler ne bo zares prišlo. — Nisem si delal načrtov, nisem mogel napraviti nobenega, ker je bilo tako daleč, daleč . . . In potem: letni časi prihajajo in se vračajo, prihajajo in se vračajo, medtem ko ti ždiš na mestu. Vse se vrti okrog tebe, sonce, zvezde, medtem ko sam negiben stojiš v središču. Zemlja, barve, sneg, dež, vse to se obrača okrog tebe, Ne veš več, v katerem trenutku si napravil nekaj takega, kot je korak. Od tistega trenutka se je pričela preteklost. Ne bi se smel ganiti, vržen si bil v krožni tek, v gibanje, v vrtimec. Teči za sedanostjo se pravi biti v času. Takrat tekaš za stvarmi, ob njih, padaš. V enem letu postaneš starejši za deset let, ura traja le nekaj minut, četrt ure sploh ne jemlješ več za mar; in nato vsak dan nanovo sestaviš svojo podobo in vse, kar si za trdno vzel v roke, kot svoje, v naslednjem hipu izpustiš.

Samo tisto, kar je mrtvo (naša osebna preteklost, naša posamezna smrt), preživi.

(Prihodnjič: MONOLOG, SMRT)

Lojze
Kovačič

Delavnica (Šola pisanja)

(Nadaljevanje in konec)

Monolog

Tisto veliko potovanje, ki se je pričelo v lepem vlaku SBB v očetovo pravljično deželo — otroci, mi je svoj čas pravil Vati, ko sem ga nadlegoval z vsiljivimi vprašanji, se vozijo tam v pisanih čolnih po rekah ter letajo z majhnimi avioni okrog svojih domačij — je imelo svojo prvo zarezo na meji: vkrcali smo se na drug vlak, v lesen, gol, umazan vagon z eno svetilko in čudnimi napisi po

stenah (cirilica), svoj prezgodnji konec pa je imela ta dolga vožnja z železnico, ko sem se (za Jesenicami) zbudil na klopi in zagledal med cekarji, nahrbtniki, jerbasi tujo množico siromašno opravljenih ljudi, govorečo nerazumljivo govorico v motni svetlobi tistih plinskih luči.

Znameniti grad, tisto noč osvetljen, mi je potrdil očetovo pravljično. Vendar so drugo jutro od podobnosti z bajko oziroma z Baslom ostali samo medeninasti gumbi na cesti na prehodu za pešce ter na Miklošičevi cesti mesnica, od katere me niso mogli spraviti proč, kjer so se za izložbenim oknom v krogu premikale lisaste kravice v belo hiško, iz katere so na drugi strani prihajali ven celi venci rjavih safalad. Temnopolti, črnolasi, črnooki, napol goli ljudje, so v soncu z lopatami in krampi kopali jarek zraven ceste — ni bilo oglušujočega ropota generatorjev, mehaničnih žab, vrtalnih strojev kot doma. Pravzaprav so si bili vsi ljudje, ki sem jih v tem jasnem jutru srečaval na širokih pločnikih pod velikanskimi poslopji zelo podobni med seboj: tihi, brezglasni, bos ali obuti, v okornih in brezbarvnih oblačilih, ženske v rutah, dekoltejih in moških čevljih, so se premikali na način, ki me je presenetil — kot da so znotraj na kakšnem vrtu ali na domačem dvorišču za hišo, ne pa zunaj, v javnosti, na odprti cesti, sredi mesta. Neka nova, suha peščenasta svetloba me je obsvetila na vogalu, ko pa je Vati nekega mimoidočega nekaj povprašal in se mu je ta naravnost zasmejal v obraz — bila ga je ena sama stoična pustna maska burnega nenaravnega smeha — sem tudi v ustih začutil grenkoben okus tiste gramoznate svetlobe. Mama je začela tarnati. »Es ist ja ganz gut hier,«* sem ji naglo oporekel.

* »Saj je čisto dobro tukaj«.

Nočna pot ob poplavljeni Krki mi je ostala v spominu: zaradi očeta, ki je nenehno prižigal vžigalice iz svojega zveščiča, da bi med jarki v gramozni jami in sredi turščice našel po štiridesetih letih stezo v svojo rojstno vas ter mame, ki je stokala »Dieses verdamtes Land«* in drugič zaradi železnice na planem, na nasipu v pobočju hriba, ki je bila osupljivo podobna progi s predorom na poslikanem pokrovu moje škatle, v kateri sem imel spravljen svoj vlakec s tiri.

Ampak zrak, dež, grgranje narasle vode, potočki, potopljeni travniki, listje, lišajasta drevesa, klančki, veliki listi listnate goščave, — to je bilo čudovito! A najbolj od vsega mi je bilo v oči, kako se je vse, kar je bilo spodaj, obrnilo navzgor: plug na velikanskem travniku je zasukal zemljo naokrog, zaobrnil je vso njeno skrito spodnjo črno plast na dan, v sonce in zrak, da je širni zeleni prostor pokazal nekaj podobno velikanskemu svetlečemu črnemu nažlebljenemu obličju Afrikanca: kaj takega še nisem videl, bil je čudež, grehota, dinamika plemenske vojne — prvi mrtvi. Nikjer ni bilo nobenega trdnega roba — asfalta, trotoarja, cestišča — bos sem gnetel hladne, prijetno mokre in mastne brazde, da sem bil na koncu njive med košnatimi vozovi in lemeži oškropljen od zemlje po prsih in hrbtu; še enkrat in potem še enkrat sem šel nazaj, da bi ponovil užitke, ko so se mi noge vdirale do kolen v prst. Mama v belem se mi je smejala, oče mi je kimal s kraja njive. Prav vse je bilo nekako enako zunaj: gnojnica je tekla iz vseh špranj in desk, po gnojišču so rile kokoši, prašiči, domači golobi, krava je prišla v vežo, pred hišo so kuhali za svinje v kotlu. Kmečko življenje in kmečko delo me je pritegovalo ko biblijski paradiz: pšenica, klas — iz njega se je dobivala moka (čudno), grabljenje sena, žetev, pobiranje repe, sejanje, paša, obiranje jablan, čebelnjak, nastiljanje in krmljenje živine — krave so imele tako velike oglate, lepe glave — jahanje na težkih rjavcih strica Toneta, ki je imel kmetijo na drugem koncu vasi, ko smo jih šli napajat na Krko. To je bil raj, da bi po devetih letih življenja v mestu za zmeraj rad ostal na deželi. Naokoli so bili sami gozdovi in železnica, ki je vozila skozi hosto, Krka je bila med njimi in griči. Ponosen sem bil, ko je pod vinogradom zvonilo poldne v cerkvi z novo pločevinasto streho, kajti oče je nekoč kupil ta zvon; vendar ni dal stari župnik niti beliča, ko sva kasneje s sestro prišla k njemu prosit denar za živež. Skoraj vsaka hiša je imela svoje znamenje pri plotu, vsaka soba bogkov kot, na vseh razpotjih so bile kapelice (ko v časih Blažeta in Nežice). A najprvo sem bil po mestno razočaran: otroci se niso znali ne boksati ne sabljati, rumene rezine na mizi v hiši strica Toneta niso bili biskviti, ampak strnjen, grenak koruzni kruh, na osušenem božičnem drevescu niso visele krogle, pavi, in svetleči kanarčki, ampak suhe klobase, njuhanec, jabolka, izrezljani svetniki, navadni beli kisli bonboni. Zraven drevesca so bile v velikosti razglednice obešene tudi lisaste fotografije očetove mame v krsti: ležala je v trugi, zagrnjena z belo prozorno tenčico in po telesu je bila posuta s svetimi podobnicami starih

* »Ta prekleta dežela«.

svetnikov. »Tod! Meine Grossmutter«*, sem si mislil. Okna na hišah so bila majcena, sobe v hiši štalaste, stropi nizki, dišeči po kamnih, ljudje enaki in podobni med seboj — stric Karel in teta Mica se nista razlikovala od kmeta in kmetice na drugem koncu vasi — podobna jim je bila hoja, drža, kretnje, temne hlače, krila, predpasniki, bele srajce, klobuki, rute in prsteni obrazi pod njimi, vile, enozvočna govorica; samo po barvi las sem jih razlikoval. Stric Karel in mama, ki sem ju nekoč zagledal v okviru vrat nizke hiše oddaleč — ni si bilo moč misliti dveh bolj tujih svetov. A glavna stvar je bil jeziko, govorica. Naj so rekli karkoli — čudnega, navadnega, dobrega, slabega, vse je donelo v enako nerazumljivi enotni glasovni legi. Užil nisem skoraj nič, ker sem moral jesti kisel močnik ali žgance z leseno žlico iz velike skledе skupaj s teto Mico, ki je imela ves obraz, roke in noge v gnojnih izpuščajih; ko je prišla blizu šestine mojega deleža v skledi, sem nehal jesti in odložil žlico.

Najpoprej smo si bili ko daljnji tujci in smo se spoštovali: stric Karel nas je popeljal po vasi in nas seznanil s poštarjem, ki je imel novo hišo, z logarjem, ki je živel zraven studenca in je prvi v vasi poslušal radio s slušalkami, s kovačem, ki je ravno pribijal konju novo podkev. Potem so se pričeli spori; bilo je menda zaradi hiše strica Karla. Za dozidavo je poslal Vati nekoč iz Basla dosti denarja in zato naj bi po dogovorih v pismih postala polovica hiše njegove. Tako nekako sem razumel (še danes ne vem resnice), kajti otroku spori in skrivnosti med odraslimi zmeraj dišijo po daljavah. Samo čutil sem in videl, kako je sovraštvo zmeraj bolj prihajalo na dan, tako kakor je vse drugo. Sovraštvo sem najpoprej opazil drugod: logarjev sin je imel rad poštarjevo hčer, bil je zaljubljen vanjo, vendar ni smel spregovoriti z njo, ker so si bili odrasli obeh hiš hudo v laseh; v neki nejasni povezavi s tem se je nekoč vpricho mene z mučnim izrazom trpljenja na obrazu vrgel na pobočju nad Krko v travo in začel med krohotom in jokom oponašati spolni akt tako, da je vtaknil svoj ud v vlažno krtino. Šola, v katero sem hodil s platnenim nahrbtnikom namesto s torbo, je bila enorazrednica s strašno tesnimi klopmi, zbitimi iz desk; nič mi ni dala, ker nisem ničesar razumel, kar je govoril gospod učitelj Alojz, mož z vencem svetlih las okrog glave pred tablo, ki je bila čisto bela od izrabljenosti. Kadar sem z bratrance ali stricem kaj govoril — hrip, gdor, kaderi ali prepeval za vajo pred hišo Na blanicah zončece sije — so mi pomoleli svoje režeče obraze ko maske na kolih pod nos. Tako sem se vedno bolj utišal, se nekako uskočil vase, ko sem stopil iz naše izbe, se zapiral čedalje bolj, tako, kot bi potegoval kakšne dolge zadrge čez sebe. Včasih sem mislil, da me bodo ubili, ko so dobesedno raztrgali obraze od režanja in zraven obračali vile, verige ali palice za mlačev, kar so pač imeli ravno v rokah, proti meni. Drugekrati, ko so odprli usta v svoji glasni a motni govorici, nisem vedel: Ali so me hoteli kaj vprašati? Ali so se brili norca iz mene? Ali so hoteli biti dobri

* »Mrtva! Moja babica«.

z mano? Toda tudi v tujem jeziku mora biti nasmešek tako jasen, da ga vidiš. Ker smo med seboj govorili nemško, so nas imeli za Nemce, za tiste, ki »ubogajo Hitlerja«. Oče je ves teden šival za zaslužek v Ljubljani, le v nedeljo je prišel v vas. Mamo, ki je bila vsak dan bolj nesrečna in razjokana, so obmetavali s kamni, ko sva šla od železniške postajice domov v vas; moral sem jo braniti, metati kamne nazaj, se spoprijeti z njimi, včasih sem čisto pobesnel, ker so napadali nedolžnega. (Nekajkrat se mi je zdelo, da je to maščevanje, ker sem včasih skupaj z otroki v Baslu grozil in kričal različne žaljivke proti cepelinu s tistima dvema prekrizanima vislicama na repu, ko je letel dvakrat na teden nad mestom, ker smo mislili, da v njem potuje Adolf Hitler.) Stric je vtaknil, ko sta mama in sestra imeli svojo običajno vsakoletno angino, nekakšno prepognjeno pločevino v dimnik, da se je kadilo po naši izbi, ponoči sem moral na streho, da sem tisto izvlekel; v tem času je bila tudi krava bolna v hlevu in skrivaj sem jemal moko iz skrinj in pobiral jajca izpod kur, da smo imeli kaj kuhati; stric Karel me je zasačil, dobil sem jih po grbi. Vsako jutro se je zgodilo kaj nepričakovanega — jaz nisem razumel ničesar; včasih se je zjutraj ali zvečer pokazal na našem okencu lesen krožnik s kosom slanine in velikim režnjem kruha; to sta prinesli starki, sestri kmetici, ki sta živeli pod stričevo hišo v bajti tik ob Krki. Obe sta bili dosti po svetu. Imel sem ju rad; včasih sem sedel na njenem ganku, pred katerim sta rasla sredi naplavin ogromna lipa in ogromen kostanj in jedel njun kruh iz otrobov. Rekli sta mami, ne vem zakaj, da je kostanj njeno, lipa pa njuno drevo. Zelo sem se navezal nanju, kot sem se kasneje na vse stare ljudi; najbrž se osamljenost otrok zmeraj rada naveže na osamljenost starih ljudi. Pri kmečki hiši je bilo treba garati od jutra do večera, mi štirje smo bili odvisni od pridelkov in drv strica Karla; res sem delal, ko sem prišel iz šole, tudi mama in sestra sta brkljali po hiši ali šivali domačim, a vse to je bilo premalo. Mali hlapec, nekaj let starejši od mene, ki se je nekega dne prikazal v hlevu, kjer je spal in jedel, je bil pretepen z bičem, češ da pase lenobo, in čez nekaj dni ga ni bilo več. Tako se je zgodilo, da sem se nekako moral postaviti v bran svojim domačim, ki se prej nikoli niso kaj dosti ukvarjali z mano. Z mamo in sestro sem šele zdaj našel vsakdanji stik. Tožba, ki je bila zmeraj tako enakomerno porazdeljena v baselskem življenju kakor zategla, nerazumljiva melodija, ki jih pojejo duhovniki že stoletja v cerkvi, je zdaj zame stopila iz svoje časovne mumificiranosti; zadela je na resnično bolečino, na pravo vnemo — razumel sem jo. V svoji sobi smo potihoma govorili v svoji švicarski nemščini, kaj se nam je nagodilo čez dan, stric Karel je tolkel po vratih, se krohtal in izzival. »Was sagt er?« sta vprašali mama in sestra čisto blede. »Er sagt: Nazaj v Švico! Wir muessen zurueck in die Schweiz!«* Ko je ob nedeljah prišel oče in prinesel svoj enotedenski zaslužek, sta mu ženski sporočili vse, kar se je pripetilo medtem; poskusil je govoriti s svojim bratom. Dva dni je bilo življenje lažje. A tretje jutro je Karel že spet stal v veži, se krohtal, ko smo zaporedoma prihajali iz izbe, butal po vratih vsakič, ko je stopil

* »Pravi: ... Nazaj v Švico moramo.«

v hišo in znova vtaknil prepognjeno pločevino v dimnik. Vendar so se tudi Vatiju smejali: od vsega sem razumel, da zaradi njegovih dolgih, kodravih las in njegove nekoliko dekliško uglajene hoje. Za hrbtom so mu delali spake in kazali s prstom v čelo. Sramota se je razlivala na vse. Imeli so nas za nekakšen čuden, smešen, neumen fenomen, ki je dobesedno padel izpod neba (iz obljubljene dežele) v njihovo neizmerno revščino na zemlji.

Ampak navkljub vsemu: njive okoli vasi, travniki, polja gozdovi, Krka, hribi nad njo niso zame dosti izgubili; naj sem se čutil še tako izločenega ali izpostavljenega, na njih je še zmeraj ležalo nekaj veličastnega: hoste v svojih vršičkih so bile ko konice katedral, hitra Krka (na kateri se je ko v medeni kopeli najpoprej pokazala gubica, ki v začetku sploh ni motila, a se je potem širila in poglobljala, dokler se ni nekoč zaslíšal iz nje prenikav krik) je hitela izza daljnega ovinka med gozdovi ko iz obljubljene dežele, iz prazgodovine; pisana dekoracija travnikov — za vsemi temi ostrožniki, marjeticami, regratom sem ležal, ko so bili še rosni, za vsemi tistimi visokimi bilkami, ki so dišale in se lesketale v svojem šumenju — trave so bile zame še zmerom lasje zemlje; ali pot ob Krki v šolo — steza med travniki na eni, bresti, lešniki in vrbe na drugi strani — to je bila zjutraj še zmeraj prava grofija narave.

In prav tako sem se še vedno imel za nedolžnega; mogoče zato, ker si nisem znal v nekem preprostem, otroško jasnem in jedrnatem jeziku povedati, kaj mislim ali kaj se mi je zgodilo. Valjal sem v ustih sam zase besede švicarske nemščine (pravzaprav baselščine), ki so zunaj naše sobe, v tem vročem-sončnem snu travnika potemnevale v meni, ter nove nerazumljive besede slovenskega jezika v njegovi narečni barvi, ki še ni zavzemal nobenega prostora v meni (tule, dobesedno za mojimi prsmi.) *Zakaj mora biti govor zmeraj opravičilo za glas?* Postajal sem nekakšen onomatotet, mešal sem oba jezika v enega; ena beseda je bila sestavljena iz koščkov dveh jezikov. Te čudne zvoke, tvorbe dveh, treh različnih zlogov v neki docela novi semantiki, ki sem jo lahko (kadar sem jo) govoril samo svojim ustnicam, je povsem ustrezalo tistim črnim, nesnovnim, plavajočim lisam v meni, njihovemu šumenju, oziroma nerealnemu samogovoru. Nikoli pa ta ni bil primeren za razgovor. Bilo je, kot da sem iz neke neobstoječe fonetične dežele; zato sem večinoma govoril čisto tiho. Kadar sem se v svojem neartikuliranem jeziku — v drzni neresničnosti svojega žužnanja — s kom tudi pogovarjal, je povrhu vsega moje ihtavo pogrkanje povzročilo še dodatno akustiko, ki je vso mojo telesno prikazen prelivala ko omaka — podobno kot ton iz nekega povsem običajnega glasbila naredi iz tega instrumenta na mah čudaški pojav. Pogovarjati se nisem samo znal, ampak se tudi maral nisem; lahko sem sporočil samo svoje počutje, zato je bilo moje pogovarjanje pač monolog. Naj sem vprašal kaj na hitro (npr. zaklical na njivo), ne da bi bil pričakoval odgovor, ali sem v glavi dolgo sestavljal stavek (kakor jecljavec, preden ga izreče) od ljudi, teh pečin, nisem dobil odgovora; čudil sem se temu in umolknil. Prav tako je bilo, ko bi bil moral na jasna vprašanja dati

jasen odgovor; spraševanja sploh nisem maral, ker nisem hotel odgovarjati. Vsemu temu ni bil vzrok samo neznanje jezika, marveč tudi moja negibna narava, še boljše — strah in stalna začudenost, ki sta me polnila nad tem nenavadno hitrim preletom iz daljnega Basla, v katerem so vsi odprto govorili različne jezike, semle, v ta zeleni izolat travnikov, polj, gozdov, v katerem so se vsi — eno samo strnjeno pleme — sporazumevali v enem samem jeziku, mnogokrat celo s kriki. Neobvladanost jezika je bil hkrati zahrbtnen podvojitelj moje izločenosti. Se mogoče zato pri pisanju tako silovito bojim dialogov, tudi tistih sam s sabo? V taktiki pogovarjanja (npr. v konferenčni strategiji) sem zmerom poražen, če mi ta oblika ne daje možnosti, da bi lahko izrekel svoje v obliki samogovora. Najbrž je iz te ne sposobnosti za dvogovor zrasel tudi moj neopravičeni afront proti dialogu, kot nečemu, kar se ne sklada z resničnostjo. Proza, ki jo pišem, je bila zame vselej eremitska celica, v kateri lahko brez prestanka pripovedujem sam sebi; ta proza je zato opis stvari, gest, občutkov, barv ali dogodkov, v katerih uotnem kot košček oblike ali barve tudi sam. Besede v navednicah mi niso nikoli pomenile dialoga, ampak samo signal, da se je v splošnem molku in nemosti vzdignil neki glas: je bolj šum, onomatopoija kot pa določena človeška beseda, t. j. izmenjava mnenj. Zmeraj sem se odpočil, ko je bil za mano kupček besed v navednicah, kot da je za menoj težka in hkrati prenostavna računaska operacija, in sem se spet lahko vrnil k svojemu monologu, k tej tihi, gosto tkani preprogi, kot svoji negibni obrambi pred preostrimi in preoglatimi akcijami življenja.

Spraševanje — v tem sem vedno slutil prodiranje v človeka, sredstvo moči, večšino: urijo jo, da bi zarezala v vprašanega kakor nož v telo v njegove notranje organe. Vedo, kaj *bodo* našli, a to hočejo zares najti, otipati. Z gotovostjo kirurgov zavestno prebujajo lokalne bolečine ter brodijo po tebi. Svoboda človeka je ravno v zaščiti pred vprašanji. Najmočnejše tiranije so tiste, ki postavljajo tudi najsilovitejša vprašanja. Vprašanja so vedno usmerjena v odgovor; tista, na katera odgovora ne pričakujemo, so ko v zrak postreljene puščice. Najpametnejši je odgovor, ki dokonča spraševanje, ali tisti, ki je kot pri bralcih korana, protivprašanje. Vprašanja, katerih cilj je, da bi podlegel, se začenjajo z dotiki. Otipavajo čedalje več in različna mesta v tebi, tam, kjer najdejo najmanj odpora, tja se bodo zavrtala. Koli kor organov pri tem izvlečejo iz tvoje notranjosti, jih položijo na stran za kasnejšo uporabo; za zdaj hočejo najprej najti tisto, čemur so na sledi. Za vprašani stoji zmeraj zavesten cilj. Najboljša obramba je, če se narediš gluhega ali ga ne razumeš. Kdor je na zunaj brezbramben, se zavleče v notranjo obrambo; notranja obramba je *skrivnost*: tiči kot drugo bolj zaščitno telo v prvem; kdor pride preblizu, bo doživel neljubo presenečenje. Važno je: čimbolj je skrivnost gosta in strnjena, tembolj bo lahko kljubovala vprašanjem. *Molk* je podoben orožju, ki je podrsalo ob ščit; a navzlic vsemu, zmeraj, tudi v najbolj navadnih okoliščinah, nas odgovarjanje prikuje na mesto: ne smeš kar tako proč. Prisilijo te, da obstaneš in obstojiš na mestu

medtem ko tisti, ki sprašuje, lahko meri od vsepovsod: gre tako rekoč okrog tebe in menjava svoja stališča, kakor mu je všeč. Kroži okrog tebe, te preseneča, menjavanje stališča mu daje svobodo, ki je ti nimaš. »Kdo si?« »Jaz sem ta.« Ne moreš lagati, ne moreš biti kdo drug, vprašanja veljajo tvoji identiteti. Drugo vprašanje velja kraju, odkoder si prišel. (Zasliševanje — ta najbolj skoncentrirani napad na slabotnega je splošni policijski postopek po vsem svetu.) Ime. Naslov. Istovetnost in kraj. Najstarejša vprašanja. Naslednje: poklic. To in starost izdajata človekovo dejavnost, vpliv, prestiž. Socialni sloj daje ožje človeško obeležje. Pri rodu in narodnosti se jim razjasni določena miselnost vprašanega: med fanatičnim nacionalizmom dobiva to neznanski pomen. Z vsem tem, s sliko, podpisom in odtisom palca — smo veliko izvedeli o naši žrtvi. Potem pa se začno vprašanja zunaj sistema: Kje si bil? Kdaj si bil? Kaj si delal? Stara legenda iz Vede pripoveduje: »Nekoč opoldne je pri Dehsi ležalo mlado kmečko dekle v travi in spalo. Zraven nje je sedel njen ženin. Misлил je na to, kako bi se rešil svoje neveste. Pa pride opoldanska gospa in mu zastavi vprašanje. Kolikokratkoli je ženin odgovoril nanja, zmeraj znova mu je zastavila nova vprašanja. Ko je zvon udaril eno, je obstalo njegovo srce. Opoldanska gospa ga je spraševala do smrti.«

SMRT

Od vseh svojih knjig sem najbolj občutljiv za *Dečka in smrt*. Nobena dobra kritika o tej knjigi me ne more zadovoljiti. Nasprotno, vsaka slaba kritika me lahko podre, da občutim nevrozo in pravo telesno bolečino; knjiga se tako rekoč skrči na velikost piškavega oreha in leta, ki sem jih porabil zanjo, se uskočijo v en sam črn preklet dan, v katerem nisem imel sreče; prečrta mi najmanj deset let življenja, ki sem jih posvetil njej, živel zanjo. (Pri petinštiridesetih letih pa se pozna, če si živel eno desetletje manj; živel si ga sploh dosti manj, vendar dejstvo, da obstaja določena številka, naivna ničla, a pred njo prva izmed neprijetnih desetetic, strašna enica, to je dosti huje; počutiš se malodane kot ženska, ki je zatrpala svojo mladost.) Ampak tole v izgubljenem desetletju nekako pogoltneš kot tisti z dobrim želodcem, ki kar naprej požira žlice in žeblje. Pri tem mi pomaga distanca — gledam z ironijo in radovednostjo tega *Lojzeta* kot kogarkoli drugega — (o kako rad bi se kdaj kot totalen tujec naslišal sam sebe, ne da bi se spoznal in bi šele pozneje zvedel, da sem bil to jaz.) Vendar moram priznati s sramom ali brez njega: kadar gledam film ali poslušam resnično zgodbo, v kateri se »dva nista dobila«, me še zmeraj posilijo solze, ko pri dvanajstih letih, ko sem bil še daleč od ravnodušnosti zdajšnje starosti (od posmeha, s katerim gledam na vse, kar je bilo nekoč pristno). Ali pomeni to, da me cinizem in dolgočasje še nista zdesetkala tako fundamentalno, da bi gledal in občutil druge samo še skozi tisto, kar je preostalo od mene?

Razlika med dobro in slabo kritiko — to je, kakor če ti je kdo pri kosilu ponudil solnico (in si tega najbrž ne zapomniš) ali če ti je nekdo drug pljunil v juho (pa tega najbrž zlepa ne pozabiš). »... čim površnejše in manjvrednejše je kakšno mnenje, tembolj nas stiska, natanko tako, kakor pretesen čevljev,« pravi poljski pisatelj Witold Gombrowicz v svojem *Dnevniku*. Ta glosa je naslovljena na kritike, proti katerim avtor nima drugega sredstva, kakor da si nekako nagrabi prestiž, avtoriteto in s tem premoč. Ni v redu, nadaljuje Gombrowicz, da si »avtorji pri pisanju nadenejo obraz, kot da se jih kritika ne tiče, kot da bi se kritikove presoje dogajale na kakšnem drugem planetu — medtem ko mi vsi v resnici pišemo za ljudi, njihova sodba je za nas odločilna, strah pred njo — dominanten...« Velja se braniti proti mnenjem in to je mogoče samo tedaj »... če se spustimo v ponižnost in si priznamo, kako pomembne so — celo, če prihajajo od bedaka. Odtod je brezbrambnost umetnosti spričo človeških sodb žalosten nasledek njenega ponosa: ah, moja preudarnost je nad tem, računam samo s presojo razumnih! Ampak ta fikcija je absurdna in resnica, pač težka in tragična resnica je, da je sodba kakšnega bedaka prav tako pomembna, da nas prav tako naredi, oblikuje na zunaj in na znotraj, potegne za seboj daljnosežne konsekvence, praktično in življenjsko važne narave...« In naposled kritikom: »Pisati o literaturi je laže kot pisati literaturo — tu tiči zajec. Jaz bi torej na vašem mestu globoko premislil, kako se izkopati iz te sramote...« O dvomljivem, vendar neutajljivem učinku recenzije ali ne-recenzije na literarno delo je davno pred Gombrowiczem povedal svoje tudi nemški pisatelj Jean Paul v svoji *Kleine Nachschule zur aesthetische Vorschule*. »Recenzije«, piše, »posegajo v delo več, kakor si mislijo celotisti, ki se povzdigujejo nadnjo. Marsikateri ponosni avtor ni dokončal svojega dela ali celo svoje poti, ker so ga grajali. Nekateri drugi pisatelji so prostovoljno dopustili, da so krmarili njihovo elementarno moč kakšni mali kritični rilčkarji, kolikor si jih ravno niso otresli s svojega vratu... Tako lahko kakšen nepomemben anonimen recenzent, ki v svojem življenju ni še objavil nobene knjige, snuje tujo in jo izlušči iz lupin, podobno kot zna kurjak izvaliti jajca prav tako kakor puta, ki ga vali.« Vendar moramo, tako se mi zdi, biti ob tem hudo pravični, da ne zapademo v podobno krivično psihozo proti kritikom, kakor zapadejo stanovalci kakšnega bloka v bojno razpoloženje proti svojemu hišniku. Marsikateri literarni ustvarjalci si literarne kritike predstavljajo pač kot parazite ustvarjalcev. A mnogi teh pisateljev, ki so svojim delom podelili svojo substanco, rastejo in uspevajo v slavi in ugledu prav zaradi studij, recenzij, ocen (slabih ali dobrih), ki so jih kritiki posvetili njim. Te študije so največkrat kmalu pozabljene, tako da lahko rečemo, da so ustvarjalci v določenem smislu paraziti kritikov. Ali drugače povedano: kritik, ki po svoji smrti ni zapustil ničesar, ker je vso svojo substanco žrtvoval v ustvarjalčevo dobro in njegov ugled — ali *tak* kritik res zasluži vzdevek parazit?

Samotišče

Pravzaprav pa mi pri *Dečku in smrti* ne gre ne za dobro niti ne za slabo kritiko, gre mi predvsem za knjigo samo. Ko sem jo pisal, sem hotel, želel, skušal z vsemi silami (skorajda že s pravim telesnim poželenjem) napraviti nekaj kot strnjeno materijo, kateri ne bo mogel nihče do živega, nekaj ko dobro oddeljen, zaprt, izoliran prostor, pravcato eremitsko celico (brez vrat in oken), v katero ne bo imel nihče dostopa; kratka, ki ne bi bila za nikogar, razen zame (za prebivališča mojih črnih, plavajočih lis.) Zato me ne moti, če kdo ni mogel ali hotel prebrati knjige do konca, ker se mu je zdela predolgočasna, premonotona, odvrtna, konservativna, premoderna, itd., itd. (za cel telefonski imenik je tega). Tudi simpatije do nje mi skorajda ne pomenijo ničesar, ne pohvale, dobronamerna mnenja, analitične študije, končno me zdajle v zvezi z njo ne motijo celo uničujoče ocene. Edino, kar me zares moti, danes kot takrat ob izidu (l. 1968), je, da so imeli vsi prijazni ali nenaklonjeni obiskovalci sploh vstop vanjo. Nihče vanjo, to bi bil zame dosežek in zadetek te knjige; tako bi ostala njena samotnost s svojo nedotaknjenostjo kot puščavnikovo zavetje z zredčenimi atmosferskimi meglicami na vršacu, njene stene nespihane in v njih ne bi odmevali drugi glasovi, mnenja, dihanja, stopinje. Zdaj že razločim vprašanje: Čemu si jo potem sploh izdal? Sam sem se to že spraševal, kajti prvi sem bil, ki jo je tudi delal z mislijo, da bo ostala neodprta in neprevodna. (Ali pa je to bila le fikcija in aroganca, medtem ko mi je roka lepo preprosto pisala preprosto knjigo?) Pri odgovoru lahko samo jecljam. Lahko bi se zdaj spustil v prave analitične jame in vpil tistim gor, kaj vidim za črno patino teme (razne strahove, konstrukcije, razloge, opravičila vseh vrst). Edino, kar mogoče z gotovostjo in odkritostjo lahko rečem, je: knjiga naj bi bila zame neke vrste hiša, ki sem si jo postavil, ali košček zemlje, ki bi ga obdeloval na skritem kraju, v samoti in ljudem od rok, da nihče ne bi mogel do nje, ne vanjo, ne čez moj svet; da bi bil lahko sam. V tem samotišču ne bi maral nikogar, na tem koščku polja bi rad ostal sam. Lahko odgovorim tudi veliko bolj posplošeno: čim več je ljudi, tem manj je svobode, svoboda pa prostor potrebuje; čim več bo torej ljudi, tem manj bo prostosti. Vsak hoče stran iz množice. V hrib. Na otok. Med štiri zaklenjene stene iz debelih zidov. V gozdove, kjer ni nobenega človeka. (Kako strašno je v samoti srečati ljudi — to vedo samo ljudje). S to knjigo nisem nameraval — kakor vsak posameznik na tem svetu — nič drugega, kot zadostiti svojemu pohlepu po samotnem predelu, vendar s to razliko, da tega mogoče nisem mogel uresničiti s pravo hišo ali krajino, ampak sem to skušal (tiše, mogoče uspešneje) s to vigilijo svoje knjige. Toda kakor se kdo prej ali slej priklati v tvojo odročno klonico, tako tudi knjiga, čeprav za nekaj zemeljskih širin nedostopnejša od stvarne topografije dobi prej ali slej bralca (in to zmeraj profesionalnega, ne tistega amaterskega, ki jo lahko meri z življenjem, katero je vzvišeno nad vsemi stili in nedosegljivo za tistega, ki ni imel te

sreče, da bi živel). V nekih nedostopnih skalah sem sanjaril, bo knjiga ko nekakšna kočja, provizorij, kapela, nekdanji bunker (v vseh teh sem dostikrat živel ali vsaj prebijał noč, ko nisem imel civilizirane strehe nad glavo.) Nihče ne bo mogel odriniti njenih zarjavelih rešetk. Mogoče bo lahko samo gledal noter, a teme ne bo mogel predreti s pogledom. Najčešče pa bo videl celo reč od daleč kakor kup kamenja. (Pri tem sem imel pred očmi tisto malo postojanko pod Krnom z zarjavelo viražo za protiletalski top; ali tisto malo cerkev na vzpetini sredi gozda, na katero sem naletel na svojih romanjih in katera se je držala skupaj z vegasto polrazbito kmečko hišo; v golih, spihanih sobah z odrgnjeno posliko na kruševih se stenah so padle same od sebe neke deske s koz, ko sem vstopil — in ko sem zajel prvo probo zraka, sem čutil, da ga niso za celo večnost ne vdihavali ne izdihavali, da sem po ne vem kolikem času prvi obiskovalec.)

A pri vsej tej odljudnosti sem si ves čas na skrivaj zamišljal tole konfesionalno povestico: knjiga bo ležala komu dvajset let na njegovi mizi, jemal jo bo s seboj celo na potovanja, čeprav ne bo imel v kovčku vedno dovolj prostora zanjo; vendar se bo skrbno varoval, da bi jo kdaj odprl. No, in potem nekega lepega dne ne bo maral imeti nobenega drugega dela in tudi prav nobene druge dolžnosti, kot te: da bo vzel to knjigo in jo na dušek prebral od začetka do konca; in razkrila se mu bo, odprla ko razodetje. Na lepem bo razumel, zakaj je več ko dve desetletji čakala na ta trenutek, zakaj je romala tako dolgo z njim. A morala je ostati toliko in toliko časa nedotaknjena, morala je zavzemati prostor vase, morala čakati leta, da se končno razkrije, kar je, in naj vrag pobere tistega, ki bi zdaj prišel od nekod in trdil, da v njej stoji natanko isto, kar je stalo v njej pred dvajsetimi leti.

Moč mrtvih

Kadar je kdo umrl, ki sem ga poznal, je živel, se šalil ali popival ob meni, bil na izletu ali pred davnim, na nekem srečanju z menoj, sem se začutil krivega in prizadetega. Odšel je. A isti trenutek me je že tesno obdal in začel vrtati po meni. Podobno in še huje je bilo s smrtjo mojega očeta. S tisočimi nitmi smo tako povezani, stara čustva — čim bolj se jim predajamo, tem bolj postajajo davna, tem bolj se približamo starim kultom, kultom prednikov, kultom mrtvih. Ali niso pravzaprav mrtvi edini preživeli in bolj stanoviti od nas? Ali ni nevidna množica mrtvih najmočnejša množica, kateri ni moč uteči? Ali se živi — po revolucijah in vojnah — ne maščujejo tistim drugim živim v imenu nevidne množice svojih padlih ali v imenu svojega nevidnega mrtvega posameznika? A največji strah čutimo pred tistimi mrtvimi, ki so nam bili nekoč najbolj pri srcu. Nezačuden je nam poskušajo maščevati. Velikokrat za žalitve, ki smo jim jih prizadevali za živa, pogostokrat pa zaradi golega dejstva, da niso več v življenju. Jeza mrtvih je tisto, česar se najbolj bojimo. Poskušamo jih pomiriti — nekoč

smo jim ponujali jedi, danes jim ponujamo svoje duševne muke v hrano. Dajemo jim s seboj vse, kar bodo potrebovali na poti v deželo mrtvih, samo, da bi bili čim dalje od nas in se ne bi več vrnili, da bi nam škodovali, nas mučili. Nam, živim, se dozdeva, da mrtvi nočejo pristati na smrt in hočejo to kruto in boleče, ki jim je bilo storjeno, prizadejati nam. Takó je vsak mrtvi v naših mislih pravzaprav preživel. Kot oškodovanci žalujemo za njimi, kot živi pa občutimo neke vrste zadovoljstvo. Tega občutka se zmeraj ne zavedamo, vendar vemo, da mrtvi tako čutijo. Kličemo njihove duše nazaj, ker bi jim radi sporočili, da njihove smrti nismo hoteli. Spominjamo jih na to, koliko dobrega smo jim napravili v življenju, naštevamo jim praktično vse dobrote, ki smo jih izkazovali, jim jih poklanjali. (Mnogokje ima za to zadnja volja umirajočega moč in veljavo postave.) Pri vsem, kar počne mrtvi, ostaja eno dejstvo neizpodbitno, namreč njegova mrznja in bes, da smo ostali pri življenju.

Tole je zgodba o smrti indijanskega otroka v kraju Demrari,* o fantičku, ki je imel navado, da je jedel pesek in je zaradi tega umrl. Njegovo truplo so položili na sonce v odprto rakev, ki si jo je njegov oče oskrbel pri mizarju sosednjega plemena. Pred pogrebom se je postavila babica pred krsto in govorila s tožečim glasom:

»Moj otrok, zmeraj sem ti govorila, da ne smeš jesti peska. Nikoli ti nisem dajala peska, vedela sem, da ne bo dobro zate. Zmeraj si si ga sam poiskal. Rekla sem ti, da je to slabo. Zdaj vidiš, da te je umoril. Ne stori mi ničesar, sam si si to napravil, nekaj zlega te je nagovarjalo, da si jedel pesek. Glej, položila bom svoj lok in puščice zraven, da bi se lahko s čim igral. Bila sem zmeraj dobra s tabo. Zdaj bodi tudi ti dober z mano in ne stori mi nič žalega.« Potem je pristopila h krsti otrokova mati in zapela nekakšno naricalko:

»Moj otrok, prinesla sem te na svet, da bi videl vse dobre stvari in se razveseljeval z njimi. Te prsi so te hranile, kolikor dolgo si hotel. Napravila sem ti razne lepe reči in ti sešila srajčke. Zate sem skrbela, te hranila, se igrala s teboj in nikoli te nisem tepla. Bodi dober in nič hudega ne prikljči nadme.« Otrokov oče se je tudi približal in spregovoril:

»Moj sinko, ko sem ti dejal, da te bo pesek usmrtil, me nisi ubogal in zdaj vidiš, mrtev si. Šel sem na pot in ti preskrbel lepo krsto. Dolgo bom moral delati, dokler je ne bom izplačal. Izkopal sem ti grob na lepem kraju, kjer si se rad igral. Uredil te bom in ti dal s seboj pesek za hrano, zdaj ti ne bo več škodoval, saj vem, kako rad ga imaš. Ne smeš me spravljati v nobeno nesrečo, poišči rajši tistega, ki je storil, da si jedel pesek.«

Babica, mati, oče so imeli radi tega otroka, in čeprav je bil majhen, so se bali njegovega maščevanja, kajti ostali so pri življenju. Prepričevali so ga, da niso krivi njegove smrti. Babica mu je dala s sabo lok in puščice. Oče mu je kupil drago krsto, priložil mu je tudi pesek v grob, ker je vedel, kako rad ga je imel. Nežna skrb, ki so jo Indijanci izkazali otroku, je

* Iz knjige Roth: An Inquiri into the Animism and Folklore of the Guina Indians. Washington 1915 (po nemškem prevodu).

pretresljiva; in vendar ima na sebi nekaj grozljivega, ker je pomešana s strahom.

Tako se čutimo krive in verjamemo v nadaljnje življenje mrtvih. Vsak hoče pomiriti svojega mrtvega. Kar so in kakršni so bili v tem življenju — najboljši, najbolj bleščeči, najbolj zlobni — taki bodo ostali tudi kasneje. On, mrtvi, se zanima za naše poznejše življenje, od njegove volje je in bo marsikaj odvisno. Rad je v naši bližini in ničesar ne smemo storiti, da bi ga pregnali od tod. In četudi ga nekoč pozabimo, se nam bo — kakor antične stvari, katerim je prav lahko, da ostanejo lepe, ker so dolgo bile zakopane pod zemljo — nekoč nepričakovano prikazal: lep bo, ko ga boš ugledal, a nič več ne boš vedel, da je mrtev, vendar ga ne boš mogel ljubiti: v sanjah.

Tropski gozd

Deček in smrt je natančen popis očetove smrti, monolog (mogoče nekakšen relikviarij), še bolje poročilo dvanajstletnega dečka o smrti svojega očeta. Vati, kakor sem ga klical doma, me je pritegoval vedno bolj zavoljo svoje nenavadne tihosti, molčečnosti. To molčečnost so sicer kalili njegovi panični, nevrotični ali pridigarski izbruhi v razprtijah, a ti so, kako bi rekel, izhajali iz tiste splošne prvobitnosti, kateri smo naposled podložni vsi. Zunaj teh izbruhov pa je Vati ostal miren, nekako neizkušen, zaprt, nepristopen; tiha nerazrešena figura, vtisnjena v plitek relief kovanca, ki učinkuje boleče zato, ker — kakorkoli že ga obračamo in privzdigujemo — zadaj za njim ne bomo videli, ne zatipali ničesar razen gladkosti. Kdo je bil? Kaj je bil? Mogoče mi ga bo nekoč v romanu, pri popisu cele te pasje jage njegovega življenja — od stanja do stanja, uspelo iznajti, izluščiti, ga rešiti iz njegove patine molka in zakrknjenosti — tako kakor plavalec spoznava morje pri plavanju od plovke do plovke. Vem, da sta bila z mamó, »kar pomnim, zmeraj drug ob drugem, nerazdružljiva in stalna, preveč blizu mojim očem, medla in znana, kakor dve naravni sili, dvoje nerazumljivih bitij, v katerih nesmrtnost sem verjel« (*Deček in smrt*). A tako se najbrž slehernemu prikazujejo njegovi starši (najtežje od vseh ljudi je, kot pravi Dostojevski, opredeliti svojo famijlo zato, ker se naša nekritična ljubezen razliva po vseh, po njenih dobrih kot slabih članih). Vendar, medtem ko so mi vsi drugi v družini počasi, a zagotovo postajali zmeraj bolj jasni in izraziti, je Vati do danes ostal onkraj mojega spoznanja; njegova neotipljivost ostaja v megli in najbrž bom zato do konca življenja navezan nanj, kakor na neko temno zakrito osebo. Ta je imela svojo notranjo dramó, kakor jo imajo živali v gozdu, kar vidimo po njihovih očeh — samo te drame nam nikoli ne križajo poti. Jezi me, da nisem spoznal njegove duše, njene moči, slabosti, fikcije, da mi je ušla, odplahutala, me pustila na cedilu; jezi me zase: koliko stvari bi lahko razvozlal pri sebi, če bi še živel in bi ga spoznal scela; če ga ne bi spoznal samo po mukah, ki tako rekoč prihajajo

od srca, ampak tudi po veselju in mislih, ki prihajajo od čutov in glave. Odraščajoči deček pač potrebuje oprijemljive vplive: Pyrrhona, Anakreonta, sv. Avgušтина, Regulusa. Skeptika, čutneža, fantasta, junaka (pri tem si ni moč zamisliti enega brez drugega; vsi štirje so ena oseba.) Vati je ostal zame tak, kakršen je bil tedaj, ko je umrl, in jaz sem pač hočeš nočeš v odnosu do njega otrok, kakršen sem bil do takrat. Ni drugih relacij; vsi nastavki naših tihih pogovorov, ki se kdaj pa kdaj odvijajo med nami in mrtvimi (ko iščemo njihova privoljenja, odobravanja, proteste), ostajajo, čimbolj se zarivamo v tiranijo življenja, čedalje pogosteje brez odgovorov in odmevov.

Ko mi je Clairi l. 1945, posebno jasno pa v D. P. taborišču Kellerbergu 1951. l. (misleč, da me ne more nič več prizadeti, da sem že odrasel, in sem si že nekako uredil življenje, tako kakor pes, ki se je desetkrat zasukal, dokler ni našel pripravnega ležišča) pripovedovala okoliščine mojega rojstva (z vsemi mogočimi abortivi so skušali znova in znova odpraviti materin plod, a je bilo za to, žal, že prepozno) in kako je Vati tisti dan norel od veselja, da je dobil sina, si nikakor nisem mogel zamišljati nekaj tako konvencionalnega, kot je to očetovska sreča, še manj pa, kako je bilo to videti pri njem, ko je ves iz sebe od ponosa in sreče tekal po delavnici, prevračal stole in kričal: »Ein Sohn! Ein Bub! Einen Sohn habe ich bekommen!« Predvsem ne razumem tega, ker je isti dan sedel v največji paci svojega življenja — moral je, kot se temu reče, »v progresivni stečaj« — izgubil je tisto uro hišo, trgovino, stroje, ves mrtvi inventar (kolikor ga ni mama v zadnjem trenutku poskrila po mestu ali pa ga on ni prepisal na sestro). Vendar, to je dejstvo ali legenda. Lingvistika mu je bila tuja veda, vendar je hotel pri priči dati sinu še eno ime, ki naj bi simbolično pričalo ne samo to, da je edinec, marveč da je (po njem) Slovenec, po materi, pa Nемец; torej so zapisali v krstni list: Samso(h)n. Takó je bil otrok doma Bubi, v šoli Luis ali Lojze, v deških pretepih pa Samson. Mislim, da ga je sreča ob mojem rojstvu, ta stalna naklonjenost, ki mi jo je izkazoval, napravila v mojih očeh tako zabrisanega, nespoznavnega, medlega in je zato ostala med nama ves čas neka posebna navezanost, ki nikoli ni postala očitna za živa: narobe.

Ko smo se iz njegove vasi preselili v Nove Jarše, kraj, v katerem so živeli napol proletarci napol kmetje in kjer je imel najeto kletno sobico je ostajal, čeprav sem mamó in sestro že dodobra spoznal, prav tako molčeč, čuden in tih, kakor v Baslu. Hiša, v kateri smo se nastanili, modra, široka, gosposka vila, je stala med samim bezgom. Pesek se je bleščal, popeskane poti so tekle na vrt s steklenimi bunkami, z uto, ribnikom, k trati z gostimi sencami dreves; tam je stala tudi kapelica sv. Roka.

Zrak je bil od vsega najbolj nenavaden. Vonjal je po vodi, ki je nekje odločno tekla, pravzaprav po kamnih ali rastlinah, ki so rasle ob njej. Mogoče je bil to razlog, da so drevesa migotala ko odsevi na vodi. Od tega ali česa drugega mi je glavo obdajalo nekakšno šumenje; vse se je nekako samo od sebe oglašalo, premikalo, drhtelo, nekako tako, kot če bi npr. pločevinasta žaba sama brez moje pomoči poskočila v zrak na svojem vzmetnem plehku in zakvakala. Okolica s prašno cesto med pšenico se je stegovala za nekaj kilometrov bliže mestu kot očetova vas; ni bilo ne mesto ne srenja. Pokopališče je bilo blizu (je mogoče zato tako dišal zrak?) Iz sive cerkvice je venomer zvonilo. Za manj ko 800 metrov smo bili bliže mrtvim. Bil je tudi krompir, a največ je bilo pšenice: pšenica, pšenica, pšenica, skozi katero je peljal ozek trak ceste, do kamor sem videl. V gostih sencah na trati sem bil ko v grajskem parku tih, nem, nedoneč (teniški igralca v Wimbeldonu,) a ves ta samotni mir se je v raztrgani diagonalni končal po nekaj metrih s pšenico, neometanimi hišami, razminiranimi skalami, kmeti na polju, cigani na popotovanju, smetiščem, gramozno jamo. Hišni lastnik, bogat, prevzeten gospod P. (kasneje je postal glavna oseba v noveli »Zadnja pot Hermana Hellerja«) je bil upokojen oficir pomorstva. Rad se je igral z modeli križark in rušilcev na ribniku, bil je pristaš A. Hitlerja, poslušal je njegove govore po radiu, tega je poleti postavljaj na odprto okno, sam pa sedel v ležalniku pred uto. Vse je bilo modro; nebo, hiša, halja gospoda P.-ja, stekelca v njegovih očalih, ožilje, ki mu je udarjalo skozi kožo, celo pesek je imel nadih vrtno krogle. Najbrž je bil gospod P. vir te modrine, tega škripanja in šumenja okrog moje glave. Naša sobica je bila majhna, štirje smo spali na eni postelji z izrezljanimi srci v končnici, Vati na kuhinjski mizi; pri vratih smo imeli majhen štedilnik, pod oknom šivalni stroj ter smrdljivo skrinjo iz vrbovega protja, v kateri so bili ostanki kož — zmanjšana baselska delavnica. Še posode v pravem pomenu te besede nismo imeli: sestavljali so jo reklamni noži, vilice, žlice, ki jih je Vati prinesel z velesojma, pokrovke in doze od piškotov, ki sem jih izprosjačil v trgovini in so služili v gospodinjstvu za lonce, pladnje, krožnike. V malo večji sobi zraven nas je stanoval primorski zidar z ženo in sinom, v sobi in kuhinji nasproti naše sobice družina s šestimi otroki, ki je sleherni večer molila rožni venec. Na dvorišču in med gozdom je stala lepenkasta hišica, v kateri je stanovala neka starka s hčerko. Za živo mejo se je raztezala dolga pritlična neometana stavba, črna znotraj in zunaj, tam je živela nizka babura s kupom umazanih črnolasih otrok. Ob cesti je bila uta, v kateri so nekoč prodajali sadje, a je zdaj v njej za zastrtim okencem stanovala cipa v ko harmonika široko nabranem krilu iz grobe, črne svile. Na razpotju je imel svojo kovačijo kovač, ki je venomer pretepal svojo hčerko zato, ker je dobila nezakonskega otroka. V mnogih neometanih, napol dograjenih hišah naokrog, ki so stale med fižolom, pa so prebivale večglave družine, ki druga drugi niso puščale hoditi čez svoj svet do hiš in so si bile zato v stalnih razprtijah med seboj. Manjkali smo samo še mi, da postanemo tarča vseh.

Vati je delal od jutra do večera v mestu pri nekem krojaškem podjetju manjvredna dela, — ušival je rokave in gumbnice na jopah in plaščih za 75 dinarjev na teden (kasneje so najeli tudi Clairi za enak zaslužek.) Takó ga ves dan nisem videl. Prišel je šele zvečer in ženske so ga veselo pozdravile. Znal se je kar dobro pogovarjati po slovensko. Ob nedeljah, ko je bil doma, ni šel nikamor. Iz svoje pletene skrinje je zvrlel ostanke svojih starih kož — ob pogledu nanje mi je šlo kar na bruhanje — in obrezoval ter šival iz njih mufe, ovratnike, bolerčke, kučme. Pri tem si je nadel celo svojo haljo iz Basla. Potem je narejeno zavil v časopis in hodil med tednom prodajat naokrog — nič ni prodal. Dvakrat ali trikrat na mesec je šel v gozd, da bi se nadihal malo svežega zraka; šel je molče; nikoli me ni ničesar spraševal, jaz sem ga moral. Včasih se je pogovarjal s kakšnim kmetom na polju ali delavcem na cesti. Tiščal je roke za hrbet, hodil je počasi. Nekoč mi je pokazal mravljišče in kako mravlje delajo. Zrak mi je še zmeraj dišal, šumel in migotal. (To je bilo od Save, ki je tekla med prodom na Tomačevem z duhom po kamnih, gramozu, mivki, vegetaciji, zarjavelih kotlih, neusušljivih drevesnih panjih, ki so dišali kakor vkuhani sadeži iz mrzlega kompota). Nisva se več menila v baselščini, ampak v tem novem jeziku; bilo je, kot da imava kakšno posebno jed v ustih. Sedel je na štor v svoji stari kravati s paralelogramčki in v stari oguljeni temno modri obleki, ki jo je imel vseskozi na sebi; iz žepa je izvlekel pipec z rdečim ročajem, kupil ga je na kolodvoru, ko smo pred dobrim letom pripotovali; to je bilo najbolj slovensko na njem, z njim si je prirezoval nohte, ki so mu hitro rasli. Šel je daleč od hiš, nekako postrani, kot dež. Dolgo sem ga klical, preden se je ustavil in me počakal, da sem pritekel do njega. Prijel sem ga kdaj za roko in zdirjal z njim po cesti, dokler se ni ves bronhitičen ustavil; ni maral, da bi bil preveč živahen. Če sem skakal, se je obrnil in gledal stran. Želel sem nekaj izvedeti od njega, kar sem nujno potreboval. Gledal sem intenzivno, pričakujoče v njegov poraščeni, čedni, starčevski obraz z dolgimi lasmi, ki mu jih je mršil veter, v prosojne zelene oči, ki so se čisto odtujile njegovemu obrazu za naočniki, (ki jih je venomer popravljal s črnim sukancem) in so mu zmeraj zamežikale, če je kak ptič preletel posek; bil je tih, nem, smehljaj se je; rekel bi, da je bil plemensko tih. (Zdajle, ko sem spet v mislih na tisti cesti med žitom kot pred petintridesetimi leti, se mi prikazuje kot zakrit simbol *tihe dežele* naokrog, — katero nikoli ne predreš, ker tudi ona nikoli ne predre ven. Nekaj je iskal. — Hoditi takole, čutiti tla pod sabo napol domača, a ljudi na njej kot v neki posebni tujini . . . no, vsaj zrak je bil od vseh. Mogoče je bil še bolj v tujini kot mama. Bil je človek, ki nič več ne jé, skratka ker ga požira). Če sem bil z njim, sva bila Slovenca, ko sem bil z mamo, s katero sva se lahko pogovarjala samo po nemško, sva veljala za Nemca; to so bile hitre menjave luči, ki so postajale, čim bolj se je bližala vojna, čedalje ostrejša. Včasih je na poseki za gozdom, kjer sva počivala, telovadil, skakal je kvišku, na mestu (to sem poznal, delal sem tudi sam tako, bil je nekakšen beg na mestu). Dvakrat sva se spustila malo delj: enkrat na aerodrom, ko je bil aeromiting, da sva videla lopinge dvokrilcev, drugič, ob evharističnem kongresu na stadion gledat procesijo

in papeževega nunciija, ki je maševal na prostem. Včasih se je zvečer pogovarjal ob našem oknu s polirjem, ki ga je na videz poznal. Mama pa je bila drugačna, glasna, a se je hkrati bala ljudi. V svoji cvetlični obleki iz pralnega blaga, s tovorom žil na nogah, golšo in s pravo katakombo škrbin in plomb v ustih, si je vselej, kadar se je smejala ali jokala, zakrivala z roko usta. Hotela je biti po vsej sili prijazna z ljudmi, vendar se je tako zapletlo, da se ne ona z njimi ne drugi z njo niso več pogovarjali. Ženske v hiši, ki so se ves čas prepirale med sabo, so si bile edine v tem, da je ne marajo, ker je Nemka. Z njimi je pletla v senci krompirišča samo prva dva dni, potem nikoli nič več. Tudi k štirni ni več šla po vodo, da ne bi srečala Weiber in zato, ker je nekoč odkrila za koritom fanta s trideset centimetrov dolgim kuhinjskim nožem, ki je čepel tam, ker je hotel zaklati dva izmed onih šestih bratov, ki so stanovali nasproti nas, ker sta ga prejšnji večer pretepla. »Diese schreckliche Leute,«* se je cmerila, sedeč na postelji, ker drugje ni bilo prostora. Skušal sem jo potolažiti tako, da sem jo prijel okrog vratu. Bila jo je sama kost in koža od pomanjkanja hrane. »Warum bin ich hierher gekommen, warum habe ich nicht Kehr nach Deutschland gemacht?«¹ je tarnala. Mislila je, da po vseh sobah, barakah, neometanih hišah naokrog govorijo samo o njej in proti njej. Stala je pri vratih in prisluškovala. »Sie werden mich noch umbrigen.«² Ženske so se pritoževale nad otroki. Nad mano, ker sem polil vodo v veži. Nad Gizelo, ki je s svojo kanglo razmetala pesek. Zato, ker sva se igrala na vrtu. Zato, ker sva kričala. Ženske so ji prišle pokazat tla v veži in dvorišče zunaj. Kasneje so se hodile pritoževati gospodarju, gospodu P. Ta, star, brezlas, zmeraj v beli kapici (čeprav je dišal po vodicah, se mi ni zdel tako čist kakor kmetje) je poklical mamo gor, v svoje sobe, kjer so visele ladijske vrvi in pozlačen kompas. Kaznovala je Gizelo, ko se je vrnila, mene je namlatila z bambusovko. »Nichts ausstellen! Nichts reden! Keinen Menschen etwas sagen oder antworten!«³ je zabičevala. Gizela, pet let mlajša od mene, najbolj prijazna od vseh nas, je nabirala marjetice blizu štokerlov, na katerih so pletle ženske, potegnile so jo k sebi, govorile z njo, jo ljubkovale. »Was haben sie dich gefragt?«⁴ je vprašala. »Kje je ostal njen oče, ali smo res pustili pohištvo na postaji, ko smo prišli z Dolenjske?« Mislil sem, da se bo razpočila od hudega. S krikom se je obrnila, hotela je planiti ven, oba z Gizelo sva se obesila nanjo, vsak na eno stran, vlekla naju je za sabo, močna ko motor, vendar skozi vrata le ni mogla. Sesedla se je na posteljo, čez čas se je pomirila. »Wenn dich einer fragt, dann antworte nichts,« je govorila napeto, kot da pripoveduje grozljivo bajko o Lorelei. »Rufe nach mir.«⁵ Ko se je Gizela igrala s svojo kanglo ob oknu, da bi jo imela pri rokah, in se je kdo ustavil, da bi jo kaj vprašal, je mama pomolela glavo

* »Ti strašni ljudje«.

¹ Zakaj sem prišla sem, zakaj se nisem vrnila v Nemčijo?

² Še ubili me bodo.

³ Ne počenjajte neumnosti! Ne govorite! Nikomur nič ne recite in ne odgovorite!

⁴ Kaj so te spraševale?

⁵ Če te kdo kaj vpraša, ne odgovarjaj, mene pokliči.

ven. »Was wollen sie von dem Kind?«⁶ je zatarnala vsa rdeča od živčnosti in strahu. Šla je z menoj nabirat drva v gozd. Nekaterih ljudi ni marala videti, zato se je skrila med drevesa, kadar so se prikazali, nekaterim je samo počasi pokimala, drugim je rekla »Guten tag,«⁷ pri tretjih se je celo ustavila in govorila z njimi. Nisem se zanašal nanjo; zakaj je včasih govorila, zakaj se je drugič skrivala? Obojega nisem maral. Parala je stare obleke in delala iz njih nove za Clairi, zase, za Gizelo, zame hlače in srajce. Ko je imela žehto, je prala daleč od drugih, pri gozdu zraven apnenice; nosil sem ji tja vodo, pomagal sem ji drgniti, ona je stala tako, da je kazala hrbet vsem. Razpela je perilo v gozdu. »Bleib bei der Wäsche, da sie sie nicht schmutzig machen oder stehlen,«¹ je rekla; sedel sem pod perilo kakor drugi otroci pod žehto svojih mater. Največkrat je šla delat na klopco na koncu trate zraven smetišča, kamor se ni priklatil nihče, ali ob sobotah, ko sem ribal sobo, v gozd, kamor je vzela s seboj šivanje in kjer je krajšala, prikrojjevala obleke na časopisnem papirju: tam na jasi je tudi pisala pisma v Basel in Neunkirchen. Vati je kričal — kadar je vsa solzna vekala nad ljudmi v hiši »Lass sie in Ruhe, Lisbeth, sie werden dir nichts machen.«² Deloval je temno ob svetlejši mami. Včasih ni rekel ničesar. Kadar sta se v prepiru spopadla, kričala, si metala drug v drugega doze in pokrove, sva s Clairi hitro zaprla okna, da sosedje ne bi slišali, in šla stat eden k oknu, drugi k vratom, da bi povečala izolacijo in hkrati preprečila, da bi se zgnjetla ven, na hodnik. Tišina! Ruhe! Mir! Ko je Vati šival, je pokal z jezikom, oponašal je godbo na pihala, ki prihaja od daleč po cesti; užival je, kajti delo mu je šlo od rok. Ne, tudi nanj se nisem mogel zanesti, razen toliko, kolikor je bil najtemnejši in največji od vseh nas; ko se je vrnil zvečer, to ni bilo dobro, kajti če sta bila z mamo skupaj, sta si bila takoj v laseh. Čim več prostora je bilo med njima, tem bolje je bilo za oba in za nas vse. Nisem ga pričakoval, tudi mi ni prinesel nič, še kakih novic iz mesta ne. Bil je kakor črn škapulir molka. Prikazal se je sredi ceste med žitom, pred vrtnimi vrati, na belem pesku in bil je kratko in malo tukaj kot nova groznja in nevarnost za kolikor toliko mirno življenje. Narobe je bilo, če sem bil z njim; ko je prišepala mama od nekok v svoji cvetlični obleki, rdeča, z na hitro spetimi lasmi, je bilo na lepem konec prijetne tišine. S kom sem bil, z izjemo Gizele, najrajši? Z nobenim, razen mogoče kdaj pa kdaj s Clairi. Ta se je bala Vatija. Bil je njen edini tiran v življenju zaradi nezakonske Gizele. Iz mesta je prihajala vsa zasopla, zbita, zmeraj priprtih ust (zato me je vedno spominjala na ribo), na poseben način je držala roke: ob boku, s hrbtom naprej in z dlanjo navzad; molčala je, ko je Vati rentočil nad njo, mama jo je branila. Gizela, ki je bila predmet prepira, pa mu je nagajala iz maščevalnosti. Clairi je vedno sanjala o tem, da bo nekoč srečala ženina, starejšega, finejšega gospoda, ki bi jo mogoče celo vzel kljub Gizeli. Zmeraj je bila vsa upehana, hitra, uboga ženska,

⁶ Kaj hočete od otroka?

⁷ Dober dan.

¹ Ostani pri perilu, da ga ne umažejo ali ukradejo.

² Pusti jih pri miru, Lisbeth, nič žalega ti ne bodo storili.

nekakšna moja mlajša mama (osemnajst let je bila starejša od mene), ki se je včasih prelevila v sorojenca, ko je intimno govorila z menoj, kot otrok z otrokom: »Bubi nur warum wuerden wir auf die Welt gestellt von diesen zwei, die sie sich nicht verstehen?«* Svet! Svet! Svet! Ta je bil zunaj: vrt s sijočimi krogli, pesek, drevesa, sonce, duh po Savi, vse modro — hiša, nebo, Sava, gospodarjeva halja, uta, — bleščeči svet, na katerem se zmeraj odzivamo ko bolne živali. Ko je Vati zbolel in je moral v bolnišnico, so Clairi odpustili iz krojačnice; dajali pa so ji manjša dela domov (spet jope in plašče, v katere je všivala rokave in gumbnice) in zraven še vrečko oglja za likanje; mama ji je pri delu pomagala. Vati pa je v bolnišnici kruh, ki ga je dobival pri zajtrku in kosilu, spravljal v svojo posteljno omarico in mi ga skrivaj dajal za srajco, da nune ne bi videle, ko sem ga obiskal. Za povračilo sem mu nabiral ob pločnikih na Šmartinski cesti in okrog bolnišnice čike in konce smotk, ki jih je potem razvil in posušil na soncu v bolnišničnem parku. Redovnico, vratarico Vincencijeve družbe, sem poznal; nekoč sva bila z očetom tam, on je povedal vse, kar je bilo nujno, zato mi ni bilo treba govoriti. Mojo estetiko je motil samo odvrtni, žvepleno rumeni omet pritličnih hiš okrog plinarne. Ko sem potolkel s kladivcem po vratih, mi je redovnica odprla in me spustila čez vrt v jedilnico sester, kjer sem nabral z miz koščke kruha, ki so jim ostajali od obedov. Hodil sem tudi na drugo stran Save, kjer se je nakopičilo največ drv, po zelje v Stare Jarše in krompir na velike, že obrane njive za aerodromom, a vse to ni dosti pomagalo. S Clairi sva vzela najboljše kose krzna — razen kože podgane vrečarice in kodrastega perzijanerja, ki ju je Vati varoval ko punčico svojega očesa za najhujše čase. Spravila sva jih v culo in jih šla prodajat tudi h krznarjem. (Tisti kup — rjavi grad, beli nebotičnik in zelena kupola stolnice, ki se je videl iz žita in je pomenil Ljubljano — se mi je zdaj približeval, kakor iztegnjen jezik, po katerem sva šla: najraje sem imel Miklošičevo cesto zaradi njenih okrašenih hiš in številnih trgovinic, lokalov in velikih prodajaln, ker so me spominjale na Rue del'Avre, pa Zmajski most, podoben grajski dvorani ter cerkev Srca Jezusovega z ograjami, ki je bila podobna Muenstru in srednjeveškim opečnatim hišam tam naokrog). Pri krznarjih sva spraševala, če imajo kaj dela za domov, a ker je bilo poletje — pot mi je curkoma lil zaradi pretežke cule — sami niso imeli nobenega posla in tudi odkupili niso nič, čeprav so se čudili najinim mojstrsko narejenim izdelkom. V hišah sva pozvonila pri vratih, in ko so se odprla, je sestra začela govoriti v svoji švicarski nemščini, da prodajava različno krzno, ovratnike, mufe, kučmice za razne priložnosti — vso to kičasto kramo zelo poceni, skoraj zastonj; tistim, ki niso razumeli nemško, sem to povedal sam v svoji jecljavi slovenščini; bilo je, kot da stojim pod vodo in spuščam mehurčke na površje. Oplazili so naju različni pogledi: taki, ki so bili osupli do kraja, ali so se nama smejali in poklicali še druge iz sob in kuhinj, da so se še ti smejali, taki, ki so naju gledali zelo vroče zaradi nemške govornice, polni tistega raskavega

* Pob, le čemu sta naju spravila na svet ta dva, ki se ne razumeta?

sovraštva, ki je tako rekoč na nama odrezal vse, kar je štrlelo — ušesa, nos, noge, prste na rokah, taki, od pravih kristjanov, majhnih dedcev, ki so nosili jopice in klobuke v stanovanju in so naju vabili noter v svoje majhne zadušljive sobe, kjer so hoteli otipati Clairi, in take, ki so se nama prevzetno posmehovali v gledališki mimiki pravih amaterskih igralcev. (Ali je bila to zgolj zunanja podoba tistih, ki so se pojavljali v okviru svojih vrat, ali tudi njihova notranja?) Zavila sva spet vse v culo in odšla. Prebredla sva vse klance, ozke ulice, stranske, glavne, stanovanjske kasarne ob železnici, hiše s turni okrog sodišča, mirne četrti vil, noge so me žulile, pelc me je pekel na hrbtu, nisva počivala, še toliko časa ni bilo, da bi pobral s tal kakšen kostanj ali palico; pri starih gospeh, ki so znale nemško, sva kdaj pa kdaj imela srečo; pri njih je Clairi dobila kavo, jaz piškote, lahko sva si tudi ohladila svoje noge in hrbte; ena od njih je imela zelo svetlo fresko na stropu in na steni puško od pokojnega moža z vgravirano letnico 1800; druga je imela domač kinematograf, škatlo v velikosti toka za naočnike, skozi luknjico sem videl tropski prizor v rjavi džungli; ena nama je odštela denar iz žametnega mošnjička, ki ga je imela privezanega okrog pasu; če sva prodala vsaj eno stvar, kučmico, se je pot splačala. (Sla sva navsezgodaj od doma, takoj za prvimi delavci, in če naju niso kje pogostili, sva šla za kosilo jest kisló mleko; vračala sva se šele zvečer, v mraku; Clairi je bilo pač sram pokazati, od česa živimo.) Ko je Vati prišel iz bolnišnice, bolj bolan, kot je odšel, je tudi on pričel všivati rokave na jopah in delati gumbnice, a začel tudi na novo delati ovratnike, mufe, bolerčke iz ostankov v svoji skrinji: to je bila res bogata stroka revnega obrtnika za bogate ljudi. Kdor se je zazrl med to gnečo v revni sobi, je bil osupel. Dobro, če bi bili tujci, ki znajo vedeževati, hoditi po vrvi. Ta zmečkanost in zapletenost je bila preveč zamotana za preprosti obrazec življenja, v katerem so živeli vsi drugi. Tole, kar se je gnetlo v tej sobici, je bilo še najbolj podobno tropskemu gozdu, kjer se oči izgubijo že v bližini, kjer kaotična, neporazdeljena vegetacija oživi na najbolj pisan način, ki kakršenkoli občutek o pravih in umerjenosti ponavljaj izključuje; oni so bili navsezadnje le pregleden, zamejen, zračen gozd ene in iste vrste dreves; pleme. Od lakote sem šel včasih poležavat v gozd, vendar se nisem mogel rešiti groznega raztezanja slin v ustih in žarkega zraka, ki mi je puhtel iz praznega želodca, ki se mi je kar naprej krčil. Drugi so ležali v sobici, da se ne bi ganili in postajali še bolj lačni. Jedel sem klasje, kislice, lubje, poskušal sem želod, pa je bil pregrenak. Najhuje je bilo, da si ne jaz ne kdo od domačih ni mogel najti ne blizu ne daleč prijateljev med vsemi tistimi drugimi, ki so nas obdajali, torej obrambnega obroča naklonjenosti okrog sebe. Lahko sem se priključil fantom iz neometanih hiš ali iz kuhinje nasproti naše sobe, ko smo šli po drva, krompir, repo; v tropu ni bilo treba dosti govoriti, vendar sem tičal med njimi ko nož v preveliki ali pretesni nožnici; ni šlo; vendar bi za vse na svetu imel rad prijatelja, samo zase, takega, s katerim bi z ramo ob rami tekkel z vrečo in vrvjo za pasom k Savi, proti gozdu, k njivam. Komaj sem s kom spregovoril, je vprašal: »Kaj si rekel?« Med mano in njim je bilo nekaj takega

ko potok, ki stalno narašča. A med seboj so se sijajno razumeli, znani so jim bili že po otipu simboli, rekla, običaji itd. Pričakoval sem, da bo Vati kar na lepem, po določenem času, ki bo minil, sklenil v tej svoji tuji deželi kakšno prijateljstvo, ki bo najprej kot ptiček priletelo z vrta na iztegnjeno roko z zrnjem, a bo potem raslo, raslo v orjaško, trdno, neprekosljivo naklonjenost, katero nas bo s svojo nakopičenostjo varovalo, senčilo, zakrivalo, in mi ga bomo krmili, krmili, krmili, dokler ne bo postalo velikansko ko kakšen mastodont, ki se bo postavil pred okno naše sobe. A nič takega ni nastalo. Nismo se mogli pomešati z drugimi, ne oni z nami. Čemu pravzaprav potrebujemo prijatelje, naklonjenost, simpatijo neba nad seboj? Najbrž zato, da bi sami postali bolj neposredni, drzni, bolj samosvoji; pred prijatelji lahko razkazujemo vse svoje vrline, svoja postavljaštva, svoje nenavadne lastnosti, ničemrnosti, revščino ali kar že je; pred njimi se lahko kažemo boljši ali slabši, kot smo; prijatelj, ki nas pozna, prav dobro ve, kako resnično lahko postane vse to. Splošna pravila, ki jih moramo drugače vsi izpolnjevati, dolgočasijo prijatelja, ker jih mora v urejenih trenutkih svojega življenja prav tako dobro izpolniti kot mi sami. Dokler je z nami, ne mara zato ničesar slišati o njih; svobodo, ki nam jo privoščiči, mu povrnemo; zelo je zadovoljen: tudi on namreč nad vse rad postane on sam.

Tako je obležalo nekaj kakor *prepoved* na nas in na njih, ki nam ni dovolila, da bi se zblížali; prepoved, da se *preprosto*, ki *ima* pravila, ne sme zamešati z *zapletenim*, ki je *brez* pravil, in obratno. Tako mojstrsko je zgrajena Konvencija vsakdanjega življenja.

Tišina

Smrt je bila demarkacijska črta, ob kateri se je ustavila vsa gneča in panika te čudaške družine. Vatijev konec je bil za dečka (vsaj za določen čas) skorajda potrditev izenačenosti s krajem in ljudmi. V trenutkih očetovega umiranja in njegove smrti je docela odpadel njegov zunanji in je ostal samo njegov notranji človek, kar je učinkovalo na vse. V teh trenutkih se je ko pri vseh skrivnostih, zamaknjenjih, ljubezenskih žrtvovanjih, norostih, ki privro kar na lepem na dan iz človeških vodnjakov, zgodilo, da se je — če govorim v veljavnem žargonu — razdrla vsa ontološka struktura eksistence sobivanja, kakor po čudežu (kakor po brezmadežnem spočetju, kakor po Kristusovem vstajenju od smrti ali njegovem vnebohodu). In tretje: zdaj, ko je deček sredi starega mesta, v podstrešnici velike hiše, v kateri so živeli ljudje prav tako naperjeno proti tem tujcem (kakor v Novih Jaršah ali prej v Cegelnici), hodil sem in tja ob očetu, ki je mrtev ležal na mizi, se je tudi čas, hitrica, naglo rotiranje življenja, hrupna tišina tega čudnega očeta spremenila v negibno in brezglasno tišino; napravila je ogromno interpunkcijo, dolg premor, gluho temo v velikem okviru. Dečku se je zazdelo, da se lahko šele zdaj — ko se je ustavilo življenje, v katerem nikoli ni bilo časa za nič — zagleda v svojega voditelja, razreši uganko, zaživi v miru, ko na tujem planetu. (A razen prezira do sebe, zaradi svoje neodgovorne

ljubezni do očetovega življenja, do njegovega telesa, oči, dihanja — je malo dojel. Sicer pa sploh ni verjel, da je oče truplo, da bo pokopan; samo izginil bo mogoče za nekaj časa v temo kot v kakšno nosečnico, in nato se bo znova vrnil, ko se bo rodil, in vsi se ga bodo razveselili, ker bo spet nazaj.) Zavaljo tega se je pisatelj tako mučil s to knjigo. Samo ta trenutek smrti je bilo treba prikazati mirno, kot je v resnici potekalo, in ker je bilo to v romanu, ki je tvorba mirnejših časov, torej še enkrat bolj mirno, kajti roman sam nam sredi naše nove naglice in praznih meditacij o mrtvih kultih pomeni še zmeraj nekaj takega ko časovna lupa. Tisto, kar se je zgodilo prej ali po tej smrti, naj bi poizginilo v doživetje te smrti — kot se je tudi v resnici — in navzoče naj bi bilo samo tako, kot so pričujoče rastline in živali v globini morja. In naposled, knjiga naj bi bila to, kar je bila konkretna smrt — samotišče sredi eksistencialne džungle.

Podobe

Ko sem od leta 1958 in 1961 pisal prvi del knjige, ko sem spremljal dečka po zemljevidu njegovega nekdanjega doživljanja, prepuščajoč ga njegovemu naziranju in odzivom, včasih posegajoč vanj s komentarjem odraslega (približno tako, kot če bi se nad terarijem nagibal kak spodbudnik, ki stvoru tam notri sugerira svoja lastna razpoloženja in spremembo klime v omreženi omari), zaradi česar je dobila pripoved nekaj izrazito dvojnega tkiva — sem se moral bojevati za dečkov prikaz te smrti skoraj prav tako neizprosno in nemočno (dolgi stavki), kakor se je nekoč deček sam (korak za korakom) s svojim nemim, a živim doživetjem. Tako sem po dolgem času spet zašel v staro Ljubljano na sledi za samim seboj: šel sem k nekemu plotu za vodo, k majhni hiši mojega prijatelja, pred katero sem stal takrat, k vratom šole nasproti hiše, v kateri smo tedaj stanovali, pod topole okoli cerkve, kjer sem čakal na duhovnika, včasih sem kakšnemu oboku ali stebri, ki je štrlel iz teme, kamnitim kroglam okoli spomenika ali prazni poti ob izhodni strani cerkve, zaupal tako kakor moštvo kapitanu, da me izpelje, razreši ali poišče nove stavke. Včasih spet me je nekdanje stanje in počutje iz otroštva, združeno z utrujenostjo in vplivom tistega črnega pisanja o vsem tem, ki sem ga pustil doma, kjer je obležalo na mizi, med kopico papirja (vsa ta totalna okupiranost) tako obyladovala, da sem moral na vrat na nos zbežati stran; drugič sem ostal pri miru, brez misli, čakal sem, da bodo stvari same od sebe učinkovale name kot nekoč in v mnogih primerih tudi so. Hotel sem skratka premagati snov kot kakšno fizično bitje. Ali se da spremiti razčlenjenost ulice in hiš z vrati, vdolbinami, krivinami žlebov v miselno, čustveno telo (v stavek)? Npr. kot je tale preprosti o snegu in hiši: Gosto stisnjeni kosmi so se pogrezali v neenakomernem, neprekinjenem, navpičnem padcu z visokega sivega zidu stare hiše nasproti in mi niso dovolili, da bi razpoznal nekdanji red, črto strehe, oblike številnih oken. Največkrat se je zgodilo to, da so se kraji in določeni prostori (pravzaprav detajli v njem: pročelje, okno, obod nad vhodom, košček izžleblje-

nega okrasa) že temeljito predrugačili, a jaz sem jih videl še zmeraj natanko tako, kot so bili razporejeni nekoč; tam, kjer je bil travnat hribček, je stala hiša in je bila cesta, vendar jaz sem še zmeraj videl, ne samo z razločno zračno črto, kako se hribček spušča s slemena te hiše navzdol in pokriva s svojim pobočjem novo cesto, videl sem ga pred sabo kompaktno s travo in posamičnimi grmiči, dobesedno, kako stoji s svojim vrhom v zraku, kako zakriva s svojo travnato površino hišo, avte, ljudi, cesto pod sabo in se nekako končava pri mojih nogah; imelo me je, da bi kar zakoračil nanj po pobočju navzgor nad cesto, čez žice do njegovega vrha, nad dimnik tiste hiše. Vse novo, kar je bilo pred mano, je bilo kakor bleda risba na tako imenovanem paus papirju, nekaj, kar bo šele nastalo na hribčku in okrog njega in je bilo bolj prosojno od njega; hiša in cesta sta izginila, hribček je ostal neuničljiv. V tem smislu mi to vračanje v te kraje ni pomagalo. (Ni mi v pomoč niti zdaj, ko živim že vrsto let spet v stari Ljubljani.) Zato bi napisal to knjigo natanko tako, kot sem jo (kajpada s težkim otožjem in občutkom hude izgube), čeprav ne bi več videl Ljubljanec in bi živel povsem drugje, npr. z ostankom svoje družine v Ameriki. Ena največjih ovir pri pisanju mi je bila privatna sfera: povsem normalno spoštovanje do očetove smrti, zato tisti obrambni mehanizmi v meni, ki nekako niso dovoljevali, da bi podrobno in jasno opisoval zasebno bolečino. Vendar sem hotel pisati o sebi in na noben način nisem maral zabrisati spremembe svojega vzorca; treba je vzorec, to je prav, postaviti v ospredje. Pri tem mi je pomagala moja izolacija; kdor je sam ali zna biti sam, ve, kako brez težav se lahko razdeli na dvoje, pri čemer en njegov del zlahka oblikuje drugega. A moral si biti, kolikor se je le dalo, pazljiv in čuječ, da ne bi napravil iz sebe junaka, kar se tako rado zgodi v avtobiografijah, marveč da ga sestavim samo iz gradiva lastne izkušnje (ali pa se, ko sem premagal prvo oviro, nisem znal docela prepustiti svojemu jazu?) Nadalje sem moral ohraniti tedanjo atmosfero, takratno distanco med otrokom in odraslim, zalučati daleč proč od sebe — kolikor ni priteklo nazaj — lastno naziranje o smrti, ki ga imam zdaj, predvsem pa odvrēči vso miselnost in folkloro odraslih iz tistega časa, da je smrt konec vsakršne intenzitete, ko je to pri dečku ravno narobe: zanj je šele začetek intenzitete, živa gospa, v katero se je zagledal, kot v ljudski pravljici pastir v svojo vilo.

»Daj mi, o Bog, da bom v svojem slogu preprost«

Tolstoj

Izmed vseh molitev, ki so jih pisatelji kdaj zajeli v besede, mi ni nobena tako blizu kot ta, ki jo je Tolstoj kot mlad mož zapisal v svoj Dnevnik. Vendar takoj zatem se ustopi predme drugo vprašanje: naj pišem izvirno ali resnično. Eno in drugo se izključuje skoraj tako kot biti dober (kar je stvar osebne časti) ali se gnati za dobro (kar je nekaj nadosebnega). Je mogoče kakšna srednja pot med izvirnim in resničnim? Sam glasujem za drugi način pisanja, najbrž zato, ker je manj umetno od prvega. Ampak jaz

se razlikujem od drugih ljudi, kot se drugi ljudje razlikujejo med sabo, kot noben list na drevesu ni enak drugemu. Ker gledam po svoje, bo zato *resnično* delovalo pač umetno, naj se še toliko mučim, da bi ostalo v pojvih svoje nedolžnosti. Miti mi namreč pomenijo več kot besede — kot njihova integriteta, njihove stare oblike, kot skrivnosti, ki so njihovo srce — in pri tem dobro vem, da ne ravnam prav; kot pisatelj in človek se mi zdi, živim še pred časi slovstva, celo pred časi klicev, živim še v času tišine, oči in nosa, v času *neprijetnih raskavih robov*.

»Ko se je stemnilo, me je mama dvignila s stola, ki sem se ga krčevito oklepal...« itd. Mogoče je osnovna napaka, da je *Deček* tako monoton, ker sem uporabil za izhodišče svoj otroški sestavek? Zdajle se mi vse tako zdi, da je težki uvodni akord narekoval vso to težko in enolično tkivo do kraja, ki pa je — zanimivo — najbolj vseč prav štirinajst do šestnajstletnim bralcem. Med pisanjem pred dobrim desetletjem sta se moja tedanja narava in celo okus upirala temu gostemu tkanju, temu žrtvenemu obredu; a po drugi strani sem slutil, da bom, če vztrajam pri tem molu, ostal kakor deček v tisti debeli, črni, četrt stoletja stari Vatijevi suknji, najbolj podložen sebi, identičen sam s sabo in tisto nepregledno goro, ki se je ustopila predme. Nekateri dogodki — duhovnik na pokopališču, krstar, kropilci, sprevod — veljajo zato, ker sestavljajo relativno področje gibljivega, zna-nega — v katerih se bralec tudi odpočije — skoraj za najvažnejše odseke v knjigi. Vendar to ni res. Namen knjige je samo v tistem, kar je okrog teh nešteti epizod, je v ponavljanju, nadaljevanju, v tem, da daje občutek stvarem kot videnje in ne prepoznavanje. »Umetniški postopek je,« kot pravi Šklovski, »postopek začudenosti stvari in postopek zaviralne forme, ki poveča težkočo in dolžino percepcije, ker je perceptivni proces v umetnosti sam sebi namen in mora biti zato podaljšan; umetnost je možnost, da se preživi delovanje stvari, kajti tisto, kar je izgotovljeno v umetnosti, ni bistveno.« Smrt je docela oddaljena od dečka in vsega, kar se je zgodilo doslej; sredi zmanjšanega, plastičnega prikaza njegovega pogorja, po katerem gre s kratkimi koraki, je to čisto druga, neznana gora, ki jo je treba preplezati in pogledati na drugo stran za njo, je že iz daljave nenavadno tuj in grozljivo oblikovan vrh. Tu ni prostora za igre ne Boga ne za odraslost, najmanj za otroškost. Vsa dejstva prejšnjega življenja so tu, predelana in poskrita v besedah, ki so pravzaprav predmeti, ker imajo isto stršljivost v besedah kot v resničnosti, v opisih, ustroju in dolžini stavkov, ki se izvijajo iz polteme v svetlobo in gredo nato spet v mrak ali izginejo v temo ko kakšni nestalni prameni, eni končani v jasnosti, drugi dokončani v zabrisanost ali presekani na sredi od točno določenih pojmov ali plastičnih opisov plastičnih predmetov ali poskusov ujeti jih v metaforo kot v zrcala ali simbole ali v atmosferske probe iz ozračja zunaj ali znotraj hiše, kar vse naj bi se skladalo z notranjim ritmom, agregatskim stanjem tistih črnih plavajočih lis v dečku. Vse izkušnje od prej torej utripajo v teh metaforah, opredmeteni sintaksi, zaviralni govorici. V tem smislu je *Deček* le postal zaprta knjiga

(puščavniška celica), ki je z dečkom istovetna, kajti tudi on ne mara, da bi se ga kdorkoli dotikal. Ob mrtvem očetu se dečku v drobnarijah, polsencah, v vroči glavi v koscih pojavljajo zarodki ali usmrтки nekdanjih misli, dejstev, spominov, stenografirani tako zamotano, preoblečeni, vatirani ko Eskimi in (goli kot so goli hudi duhovi Eskimov), a neulovljivi in neoprijemljivi — da se ni moč niti za trenutek ničesar jasnega domisliti do kraja ali od sredine; v neki škatlici na mizi, ki jo gleda hrom in obseden od navzočnosti smrti, ni spomina na to, kakšen je bil umrl kot živa konstrukcija, ali kakšen je deček, ni jasnega prizora, ampak je ta škatlica v vseh metamorfozah njegovega stanja on in mrtvi; navzočnost obeh tako skromno in neznatno izgigneta v okolju, kot je s svojo skromnostjo lahko izginil samo Kafka v vsakem od svojih pripetljajev. Tako se dečkova nepremičnost poistoveti z nepremičnostjo sobe, pohištva, mrtvega, kapelic v Gaju mrtvih z nepremičnostjo daljnega razporeda, ki je tam pred njim nepremično miroval z vso mrtvo nepretrgano razporejenostjo, v kateri se je nepremičnost kopičila, kot se je v določeni razdalji od nje kopičil deček v vsej svoji čedalje večji in močnejši negibnosti in nezmožnosti, da bi se premaknil. Tako je potem zaživel naprej, na prihodnjih straneh knjige kot barvna lisa, košček oblike, kot stopnica, ne da bi pri tem objektivnem, stvarnem svetu zato žrtvoval svojo otroško naravo ali kakršnokoli drugo svojo atraktivno lastnost; stvari so se samo finalizirale skozenj, se izdelale v njem, dobile so podobo njegove duše v najbolj surovinskem in izdelanem stanju. Tako ta monolog nima svojega središča ali glavne misli, kamor bi se stekale ali odkoder bi se spet spuščale niti pripovedi v periferijo; je vroč lonec brez ročajev: pij torej iz njega, če moreš. (Vsem formam vdanim ljudem je to — namreč da je brez ročaja, saj zmerom radi vidijo, da jim kaj otipljivega štrli nasproti — dobrodošel argument, da ga pustijo, kjer je. Tistim, ki so se zavezali svoji inteligenci, pa je, njihovi naravi ustrezno, to a priori pobuda, da najdejo sredstvo, s katerim se bodo lotili težko otipljivega, tudi na račun nevarnosti, da si opečejo prste. In navsezadnje tudi najdejo to sredstvo. Knjiga sama pa — ta bo čez leta že postala otroško branje.)

Jezik

Tako po smrti ni bilo v družini — razen mene in male nečakinje Gizele — nobenega, ki bi bil obvladal slovensko. Bil sem torej edini in po splošnem mnenju dovolj star, da sem lahko zastopal družino pred svetom in javnimi ustanovami okrog doma. Strah in predstave obeh žensk o svetu ter ljudi zunaj kot velikanskem insektariju sta me kar naprej poganjala namesto njiju ven. Moral sem po njunih željah in potrebah opravljati sto in sto neprijetnih in težkih naročil, na raznih koncih mesta, po hišah, uradih, pri različnih ljudeh; moral sem karkoli prinesiti ali odnesti, prositi ali pojasniti, odkloniti ali sprejeti. Pred odhodom sem moral pred obema ponoviti besedo za besedo iz sporočila, ki je spadalo k opravljanju, kakor duh k telesu in najti zanje primerno slovensko govornico. Največkrat —

razen če to ni bil kruh, krzno ali denar — nisem razumel skrivnih ali zakritih namenov sporočil, ki sem jih nosil sem in tja, od naše hiše drugam in od tam spet v hišo; zame je postajalo dejstvo, da obstajajo različni jeziki, najbolj *grozljivo dejstvo* na svetu, pomenilo je, da obstajajo za iste reči različna imena; začel sem dvomiti, če so res ostala ista v drugem jeziku. *Zmeda imen je bila zmeda celotnega stvarstva, resničnosti.*

Ko sva torej s sestro odhajala k duhovniku, krstarju in drugam, kot je to prikazano v romanu, nisem šel z njo, da bi ji bil v nekakšno oporo, ampak sem šel preprosto zato, ker sem moral uslužbencem in raznim osebam tam po uradih tolmačiti njene zahteve, želje, probleme. Komaj je šla Clairi ven, že sem ji tekkel ob boku, kot nekakšno opravičilo za njen glas, fonotek, živ motor z valjem, ki bo mehanično sprejemal in reproduciral besede, glasove, tone. A bilo je pogubno: pri tolmačenju sem moral najti ustrezne besede v slovenščini in nemščini, s katerimi bi obema stranema — osebni, intimni in drugi, jasni in brezosebni — sporočil, kar je ena od njiju rekla; pri tem pa najpogosteje nisem zatipal pomenov ali preišljenih zank v sestrih vprašanih in odgovorih kot tudi ne tistih v vprašanih in odgovorih uradnikov. Tako je pisarne obvladoval fonogram moje drzne žlobudravščine in edino, kar sem jasno povzemal pri obeh sogovornikih, sta bila izraz na obrazu in spevnost govora; enkrat čustveno, uporno pobarvana, drugič v hladni stvarni legi; dobesedno sem igral — z izjemo mimičnega in foničnega — tenis z obema in vsakemu od njiju podajal napačno. Tisto, kar je najpoglavitejše, je kot pri vsakem (še tako odličnem prevodu) odpadlo; a ravno tisto predstavlja nevidno podobo pravega. A bil sem še premlad in prenesposoben, da bi bil našel primeren žargon v občevanju z odraslimi; poleg tega sem bil tedaj v kulminaciji svoje molččnosti in zaprtosti in je pomenilo govorjenje s kakršnimikoli namerami že — enkrat v tuji nemščini, drugič v še tuji slovenščini — pravo nasilje nad mojimi usti, nad mano celim. Na svetu bi moral biti en jezik, sem si mislil, ali še bolje, sleherni bi moral imeti različne jezike; enega za svojo mater, ki ga kasneje ne bi nikoli več govoril; enega, v katerem bi samo bral in nikoli pisal v njem; enega, v katerem bi molil, a v katerem ne bi razumel niti ene besede; enega, v katerem bi računal in opravljal vse denarno; enega, v katerem bi pisal, vendar nobenih pisem; enega, v katerem bi potoval in v katerem bi lahko pisal tudi svoja pisma.

Ne samo zato, ker sem čutil do dialogov isto odvratnost, kakor do mrtvih živalskih kož, ampak predvsem to vztrajno tolmačenje vseh stvari (ki se ne dajo povedati niti ne v obvladanem jeziku) je krivo, da je v *Dečku in smrti* toliko nepotrebne skrbnosti okrog vsakega še tako majhnega ali banalnega koščka dialoga; hotel sem — čuječno — preoblečen samo v en jezik — prinesiti v luč tisto nevidno med enim in drugim jezikom — pretihotapil pa sem iz teme samo nekakšna okorna orodja. Res je, iskal sem, jemal sem iz skrinje besedo za besedo, jih dobesedno okušal, potihem med zobmi, na glas, nemo na papirju in jih skušal obesiti tja, kjer bi bilo zanje pravo mesto; marsikatero sem odvrigel nazaj med staro šaro ter spet grabil po skrinji, a zaloga nedvoumnih besed je pohajala; tako sem marsikatero

nepotrebno uvrstil samo zaradi njene posebne resonance, ali celo grafične podobe črk, med to strogo povorko besed. (Vsak odstavek, predvsem vsaka stran, naj učinkuje kot resonator, melodija, kot partitura: najbrž zato, ker sem se tako silovito ogibal dialogom.)

A že med pisanjem sem čutil, da bi moral napisati nekakšno dvojezično knjigo, ali da bi jo moral napisati v čisto novem izmišljenem jeziku, da bi lahko podal halucinantno stanje konkretnosti in neotipljivo priučujočnost realnosti (smrti), vendar temu nisem bil kos; stvari — koliko stvari človek ne pozna in ni nikoli slišal zanje — bi moralo dobiti imena po vtisu, ki ga naredijo na nas, in ta imena bi bila nedvoumna, lepa, sveža kakor za otroka, ki se uči govoriti. Drugo: še zmeraj ne obvladam jezika in do že izgotovljenih besed čutim spoštovanje. Njihova integriteta mi je skoraj sveta. Upira se mi, da bi jih razkosal in celo tiste v starih oblikah, ki so jih uporabljali nekoč, mi vlivajo strah in spoštovanje hkrati: ne morem se z njimi spuščati v neposvečene pustolovščine. Grozljivo ali skrivnostno, kar je vsebovano v besedah, je njihovo srce, tega jim ne morem iztrgati, kot kak mehiški daritveni svečenik; te krvave običaje sovražim. Beseda naj predstavlja podobo, odvisna naj bo samo od nje, ne pa od besed okrog nje. Tretje: karkoli bi v jeziku poskušal pri *Dečku in smrti*, bi bil pregrozen balast zame, že smrt sama je bila mastodont, pod dodatno težo eksperimentov bi bil dobesedno zdrobljen. Zdaj vem, da je bilo z opustitvijo takega poskusa (kaj pravim, z izločitvijo celega dela resničnosti!) — kakor z izpustitvijo kakega važnega uda, žleze, žile v organizmu — najbrž odločilna slabost te knjige, temeljna napaka; ena usodnih in najučinkovitejših sestavin v tej mešanici, zaradi katere bi ta kot babilonski stolp zamišljeni zid postal trdnejši. Še nekaj mi je jasno: kadar tisto, za kar si si v svesti, da živo utripa, izločiš, kot da ne bi obstajalo, potem se bo verjetno tvoja knjiga za prav toliko, kolikor bi tisto izločeno zavzemalo prostora v njej, tudi približala olepšanemu in zlaganemu — to je kiču. Najti je treba formo, red, v katerem bi lahko živele svobodno vse brezobličnosti, vsa stanja magme; tega za to knjigo nisem našel. Danes vidim, da je v frazah, ki jih obvladata dva tujca, ki sta oba nevešča jezika in s katerimi si nekaj sporočata, vsak v svojem ali v jeziku drugega (*Dort Himmel! Tam zemlja! Dort Erde! Tam nebo!*) lahko toliko neizmerne dimenzije o stvareh in stvarnosti, veliko več, kot če bi oba obvladano govorila v jeziku drug drugega, in hkrati toliko neoprijemljive natančnosti, da lahko preneha vsa naša osorna zaskrbljenost nad usodo besed. Če bi pisal tako v dveh jezikih, po vtisih, ki dajejo stvarem imena, ali v eksperimentu — ne bi potem postalo vidno tudi tisto, kar je na življenju (na dečku) najbolj pogumnega: njegovo sovraštvo do smrti ter prevzetnost in brezupnost religije, ki skuša zabrisati to sovraštvo. Ampak tedaj, ko sem to pisal, sem imel pred sabo samo *smrt*, kaj šele takrat, ko sem jo doživljal: bila je presilovit naskok name, zavoljo njega sem se zvrnil v enostranskost, v esenco, misterij, patetično pesnitev.

(S temi odlomki iz prvega poglavja obsežnega avtorjevega eseja zaključujemo objave v naši reviji; besedilo bo v celoti izšlo v izboru avtorjeve proze, v knjigi »*Preseljevanja*« pri DZS v začetku letošnjega novembra.)